

kontinent noćobdija

NOVA CRNOGORSKA KNJIŽEVNOST

Pišu i govore:

Ognjen Spahić,
Andrej Nikolaidis,
Jovanka Uljarević,
Pavle Goranović,
Nebojša Nikčević,
Baša Brković,
Aleksandar Bečanović,
Igor Štiks

stranice 21-28

zarez

Ognjen Spahić

ISSN 1331-7970

dvojtednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 13. rujna 2001, godište III, broj 63 • cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Razgovor:
Đorđe Subotić i Dušan Budišin

Ustav za Vojvodinu

Omer Karabeg
stranice 8-9

Arhitektura i urbanizam

Zagreb je veliki grad

Zlatko Jurić
stranice 14-15

Razgovor:
Benjamin i Bella Rippa

Terorizam u Izraelu

Grozdana Cvitan
stranice 18-19

Razgovor:
Stephen Frears

Zanimljiva Engleska

Sabina Pstrocki i Leo Bašić
stranice 34-35

Nudizam i pedofilija Najlon na ustima

Boris Beck

stranice 12-13

KAZALIŠNI FESTIVALI

Mojca Rapo, Gordana Podvezanec, Ivana Slunjski

www.zarez.hr

Gdje je što

Info & najave

Grozdana Cvitan, Vanja Ivančić 4-5

U žarištu

Zajedničko naslijeđe čovječanstva *Biserka Cvjetičanin* 2
Pogled niotkud ili lažna objektivnost HRT-a *Nataša Govedić* 3
Državnost sad ili nikad *Hajrudin Hromadžić* 6
Lakše je biti jalan! *Pavle Kalinić* 7
Umjetno disanje *Trpimir Matasović* 7
Razgovor s Đorđem Subotićem i Dušanom Budišinom *Omer Karabeg* 8-9
Hlađenje nogometa *Srđan Vrcan* 10-11
Najlon na ustima *Boris Beck* 12-13

Tema: Partnerski odnosi

Slušati, čuti, razumjeti *Ante Gilić* 16
Razgovor s Luisom Brunori *Grozdana Cvitan* 16
Razgovor sa Sabar Rastomjee *Grozdana Cvitan* 17
Razgovor s Benjaminom i Bellom Ripa *Grozdana Cvitan* 18-19
Razgovor s Evom Norrby i Ingom-Stinom Lindelöf *Grozdana Cvitan* 20

Svakodnevica

Almanah poročne kućanice *Sandra Antolić* 5

Likovnost

Veliki mali neboder *Zlatko Jurić* 14-15
Što se može očekivati od umjetničke ustanove u 21. stoljeću? *Želimir Košćević* 38
Grad vidljivih Granica *Darko Šimičić* 39

Glazba

Test za slušatelja bez *predrasuda* *Luka Bekavac* 30
Daleko od trivijalnosti *Fred Došek* 30
Cedeteka *Krešimir Čulić* 31
Gitaristi i žongleri *Karlo Nikolić* 32

Film

Pornografski fiat *Milijan Ivezić* 33
Razgovor sa Stephenom Frearsom *Sabina Pstrocki/Leo Bašić* 34-35
Razgovor s Jessicom Hausner *Sabina Pstrocki/Leo Bašić* 35
7. Sarajevo Film Festival *Sabina Pstrocki/Leo Bašić*

Putopis

Pisma Oliveru *Zvonimir Dobrović* 36-37

Kazalište

Svijet izvan tračnica *Mojca Rapo* 40
Četiri boje postkolonijalnog plesa *Gordana Podvezanec* 41
"Shakespeareov festival" bez koncepta i bez Shakespearea *Gordana Podvezanec* 41
Frontalna lobotomija stvorenog poretka Grada *Ivana Slunjski* 42

Kritika

Nepodnošljiva lakoća fabuliranja *Ljiljana Ina Gjurgjan* 43
Zasluge i usluge *Grozdana Cvitan* 44-45
Vjera u tranziciji *Nila Kuzmanić Svete* 45

Književnost

U nevolji, Kotač *Peter Seeberg* 46

Zarezi Gioia Ana Ulrich 47

TEMA BROJA:

Nova crnogorska književnost - Kontinent noćobdija
priređio Igor Štiks

Devedesete i nova crnogorska proza *Ognjen Spahić* 22
Mraz *Andrej Nikolaidis* 22
Poezija *Jovanka Uljarević* 23
Pacovljenja *Ognjen Spahić* 24-25
Poezija *Pavle Goranović* 25
Pismo br.1027 *Aleksandar Bečanović* 26-27
Poezija *Nebojša Nikčević* 27
Promjena spina *Balša Brković* 28

Naslovnica: *Special tribute to Andy Warhola, dr. H. C. Zabludovsky, Zagreb, 2001.*

Sredinom listopada započinje 31. zasjedanje Generalne konferencije UNESCO-a (15.10. – 3.11. 2001.) na kojem će se donijeti srednjoročna strategija za razdoblje 2002. do 2007. godine te program i proračun za dvogodišnje razdoblje od 2002. do 2003. godine. Generalna konferencija odvija se svake dvije godine i prilika je svim zemljama – članicama UNESCO-a da zajednički razmotre pitanja razvoja svijeta i formuliraju strateške razvojne pravce za srednjoročno razdoblje. Ova generalna konferencija izuzetna je po tome što se održava u sklopu velikih strukturalnih reformi UNESCO-a. Ustvari, srednjoročna strategija integralni je dio i programski stup procesa reformi i obnove same organizacije.

Doprinos miru i humanom razvoju u doba globalizacije

Strategija ima inovativni pristup u smislu ujedinjujuće teme *UNESCO-ov doprinos miru i humanom razvoju u doba globalizacije putem obrazovanja, znanosti, kulture i komunikacija*. I ranije je UNESCO imao tzv. transverzalne teme koje su obuhvaćale više područja, ali su sada sva programska područja usmjerena na ovu temu; ona je povezana sa stratejskim ciljevima i za nju su predviđene brojne aktivnosti. Dvije isprepletene podteme – *Iskorjenjivanje siromaštva, osobito krajnjeg siromaštva* i *Doprinos informacijske i komunikacijske tehnologije razvoju obrazovanja, znanosti i kulture i izgradnji društva znanja* – bitne su svim UNESCO-ovim programima. Važnost se daje regionalnim i subregionalnim strategijama koje će, zahvaljujući interdisciplinarnom pristupu, omogućiti ostvarivanje prioriteta u sklopu ovih dviju tema. Time bi UNESCO konstruktivno pridono-

Kulturna politika

Zajedničko naslijeđe čovječanstva

Biserka Cvjetičanin

Proces globalizacije, potpomognut brzim razvojem novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija, predstavlja prijetnju kulturnoj različitosti, ali istodobno stvara uvjete za novi dijalog kultura i civilizacija

nio, u programskim područjima svojeg rada, implementaciji Milenijske deklaracije Ujedinjenih naroda i posebno njezina središnjeg cilja – prepoloviti krajnje siromaštvo do 2015. godine.

Predlaže se niz interdisciplinarnih i intersektorskih projekata kao doprinos ovim dvjema temama. U obrazovanju, na primjer, to znači usmjerenje na akcijske planove EFA (*Education for All* – Obrazovanje za sve), sve dimenzije opismenjavanja (uključujući informatičko), obrazovne politike s naglaskom na smanjenju siromaštva, promicanje jezične različitosti; u znanosti, razvoj znanstvenih i tehnoloških politika, s osobitim naglaskom na društvene transformacije.

Međunarodna solidarnost

S pozivom na osnovne dokumente, kao što su izvješće Svjetske komisije za kulturu i razvoj (*Our Creative Diversity*, 1995), i preporuke štokholmske konferencije o kulturnim politikama za razvoj (1998.), te više konferencija ministara kulture o kulturnoj različitosti, u programskom području kulture razrađena je inicijativa *Globalne alijanse za kulturnu različitost* koja osobito treba pridonijeti iskorjenjivanju siromaštva putem promicanja kulturnih industrija u zemljama u razvoju. Na Generalnoj konferenciji raspraviti će se i nacrt UNESCO-ove Deklaracije o kulturnoj različitosti. U nacrtu se navodi da proces globalizacije, potpomognut brzim razvojem novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija, predstavlja prijetnju kulturnoj različitosti, ali istodobno stvara uvjete za novi dijalog kultura i civilizacija. Kulturnu različitost definira se kao zajedničko naslijeđe čovječanstva (izvor inovacija i stvaralaštva) i kao jednu od vodećih snaga razvoja (međunarodna solidarnost i partnerstvo). Stoga se u dionici programa posvećenog jačanju veza između kulture i razvoja značajno mjesto daje UNESCO-ovim mrežama, osobito Svjetskoj mreži za istraživanje i suradnju u području kulturnog razvoja *Culturelink* kojoj je sjedište u Hrvatskoj.

U programskom području kulture također se ističu potreba boljeg povezivanja strategija za svjetsku pokretnu i nepokretnu baštinu te njihovo povezivanje s obrazovnim sektorom, veće sudjelovanje zemalja-članica u zaštiti podmorske baštine, uloga jezika u definiranju kulturnog identiteta.

Hrvatska je u tim pitanjima vrlo aktivna. Teme kao što su kriminalna djela protiv zajedničke baštine čovječanstva, nacrt konvencije o zaštiti podmorske baštine te priprema novog međunarodnog instrumenta za očuvanje nematerijalne kulturne baštine, bile su u središtu rasprava više konferencija, na primjer, međunarodne konferencije o nezakonitom prometu kulturnim dobrima, nedavno održane na Brijunima. Na njoj je naglašeno da "krade umjetnina, devastacije arheoloških i hidroarheoloških lokaliteta, nezakonita trgovina i nezakoniti izvoz kulturnih dobara, krivotvorenje i *prekrajanje* ukradenih umjetnina radi njihove lakše prodaje, sve su učestaliji oblici ugrožavanja i drastičnog osiromašenja kulturne baštine mnogih zemalja, lišavajući ih time dijela njihova povijesnog identiteta, njihove tradicije" (Bianka Perčinić-Kavur).

Stoga je UNESCO s puno razloga predložio da Generalna skupština Ujedinjenih naroda koja se održava krajem ovog mjeseca rujna, proglasi Godinu zajedničkog kulturnog naslijeđa.

Pri UN-u razmatrat će se i prijedlog da sljedeće desetljeće bude desetljeće pismenosti. Međunarodni dan pismenosti, 8. rujna, prošao je u Hrvatskoj neprimjetno. ☐

Pretpostavka da znanost donosi privilegirano *objektivni* pogled, kao i pretpostavka da znanost služi jednoznačno poželjnom Progresu Civilizacije (velike evolucije od punoglavca do mobitela), imala je vrlo kratak rok trajanja: prosvjetiteljsko 19. stoljeće. Prije, a i poslije toga, ideju objektivnosti njegovali su jedino totalitarni ideolozi kojima je bio cilj "zavladati istinom" te manipulirati idejom epistemološkog konsenzusa. Kad jednom na svojoj strani imate "istinu", više se ni oko čega ne morate brinuti: istina se može štancati sa serijskim brojem proizvodnje, a svatko tko je dovodi u pitanje može se spaliti na lomači. Nema veće represije ni veće dogme od propagande tzv. objektivne ili totalne istine: ako smo je dosegнули, prestaju svi istraživački radovi; prestaje stjecanje znanja kao *stalno otvoreni* proces. Ideal objektivnosti stoga je izravno *suprotan* duhu znanstvenog otkrivanja i znanstvene skepse. Jer znanstvenik je ona/j koji sumnja. Zapravo ne znam ni za jednu osobu koja se ikada odista bavila znanošću i pritom bila nesvjesna neminovno subjektivne selektivnosti istraživačkog rada, baš kao i elemenata političke i uopće kontekstualne situiranosti znanstvenog istraživanja. Giordano Bruno (*Cena de le ceneri*, 1584.): *Jasno mi je da se svi radamo kao neznanice i to kao neznanice koje su spremne priznati vlastito neznanje. Zatim, kako odrastamo, odgajani smo u disciplini našega doma, odnosno tako da pristajemo uz osporavanje onih zakona, običaja i vjera koje njeguju ljudi drugačiji od nas, naši susjedi, kao što su i ti susjedi navikli na osporavanja naših vlastitih zakona, običaja i vjere.* Ono što nam se danas čini aksiomatskim (baš je ta riječ upotrebljena), nastavlja Bruno, sutra će se pokazati kao znanstvena iluzija. Pogled (*theoria*) na bilo koji predmet nužno pada kao *vlastiti* pogled. Nemoguće je iz znanstvenog promišljanja "izrezati" subjektivnost. Bilo je znanstvenika koji su tvrdili kako se ne mogu odreći čak ni emocionalnosti. Einstein (*Principles of Research*, 1934.): *Stanje uma koje omogućuje otkrića u znanosti i umjetnosti slično je stanju uma religioznog zanosa ili onog ljubavničkog; dnevni napor istraživanja nije rezultat namjeravane aktivnosti ili programa, nego aktivnosti koju pokreće srce. Evo, recimo, vidim našeg dragog Plancka kako se u sebi smiješi našim djetinjastim igranjima oko Diogenesove lampe.*

Korisnost i beskorisnost

Ali, amaterska predrasuda hrvatskog (i ne samo hrvatskog) prezentiranja znanosti, naslijeđena iz socijalističkih vremena, glasi kako je znanost nešto "objektivno" (i samim time za većinu ljudi *dosadno*: tko bi se bavio onime što je *već znano*!). Znanost se percipira kao toliko "objektivna" disciplina da kad, primjerice, u studiju razgovarate s tri vrhunska znanstvenika koji se – *garantirano* – ni u čemu ne slažu, veliki dio gledatelja nikako ne može shvatiti da je riječ o "pravoj" znanosti. Predrasuda glasi kako je "prava" znanost kada se istraživanje pretvori u aspirin ili nešto kodificirano, upotrebljivo, s cijenom. Aspirin, međutim, zadržava vezu jedino s tržišnom ekonomijom *kao znanošću*. Istraživački, neizvjesni, disenzusni – znanstveni! – dio posla oko tog lijeka ustupio je mjesto proizvodnoj tehnologiji. Teorijska znanost, a znanost je uvijek teorijska (čak i kad se realizira laboratorijskim pokusima), vrlo često ne vodi patentiranju, ne vodi ka korisnoj primjeni, ne vodi zaradi. U tome je znanost vrlo slična umjetnosti – najčešće nema nagrada za eros istraživanja; već je i to samo nezasićeno *zaljubljeničtvo* (to je, pak, tvrdio Aristotel) izvanredna premija. Bilo je, doduše, državnika koji su smatrali da znanost (i umjetnost) moraju biti izmjerljivo utilitarne. Staljin je strogo dijelio vrijednost "fundamentalnih" (prirodnih) znanosti, po njegovu mišljenju vezanih za ekonomski i vojni napredak, čitaj: nove tvornice i nova oružja, od društvenih i humanističkih znanosti, koje je

smatrao "beskorisnima". U državničkoj paradigmi znanstvenosti, a tu, na žalost, nema velike razlike između lijevih i desnih vlada, znanost je tek paravan za utrku u naoružanju i tehnologijski omogućeno bogaćenje. Država će uvijek financirati "fundamentalna istraživanja" zato što se ona, čak i po mišljenju Bertranda Russella (*Physics and Neutral Monism*, 1955.) bave tzv. kauzalnim znanjem; znanjem koje se može svesti na uzrok i posljedicu. Proučavanje Shakespearea i Bacha, primjeri su Russella, ne može se svesti na uzrok i posljedicu, ali to ne znači da spomenuta dvojica i njihovi proučavatelji nemaju veze s *drugačijim oblicima* saznavanja i znanja. Društveni i humanistički znanstvenici, baš kao prirodni znanstvenici, ne samo da *opisuju* svijet u kojem živimo, nego ga i *mijenjaju*. Primjerice: analiza i razumijeva-

kom sociologu rizika Urlichu Becku, današnji eksperti zadovoljniji su u ulozi *činovnika*, no reformatora znanosti. Njihova šutnja o državnim ili gospodarskim dogmama, također i o državnom ili gospodarskom (posebno ekološkom) kriminalu, ima sasvim jednostavnu odgonetku – isplativa im je.

U krupnom planu: hrvatska znanost

I na HRT-u se opet razgovaralo o znanosti. Po tko zna koji put, letargično se ustvrdilo da za znanost u Vladinu proračunu *i dalje* nema novaca, a također i kako je kod nas posve "normalno" da četiri tisuće ljudi koji su pri institucijama uredno zaposleni kao znanstvenici u razdoblju od *petnaest* godina *ništa* ne objavljuju. Ta činjenica više nikoga *ne čudi*. Ministar Hrvoje Kraljević (na Web stranicama hr-

jetu doduše *ima* divnih i simpatičnih ljudi koji ne objavljuju znanstvene studije, ali da je te ljude ipak sramota plaćati kao znanstvenike kad oni to evidentno NISU. Na to je Kraljević uljudno odšutio očekivanu repliku. Odmah smo vidjeli što čovjeku čini dugogodišnje iskustvo odlučivanja o znanosti po inim SIZ-ovima: pred neugodnim ga činjenicama pretvara u duhom odsutnu mumiju.

Kraljevićev medijski leno

Ministar Kraljević, sudeći po emisiji *U krupnom planu: znanost* (emitiranoj na prvom programu HRT-a 28.08.2001.), osobiti je miljenik voditeljice Sunčice Findak, inače mlađe verzije Hloverke Novak Srzić. Findakova je dvojnica Novak Srzićeve: a) po agresivnosti i nervoznosti nastupa; b) po nepostojećoj dikciji (brzanje, gutanje samoglasnika); c) po neumjesnom upadanju u riječ sugovornicima; d) po apsolutnoj nesposobnosti zapodijevanja dijaloga (njevina verzija "razgovora uživo" svodi se na unaprijed pripremljena pitanja na koja od gostiju očekuje monologične odgovore), a također i po rutinskoj nepristojnosti prema gledateljima. Findakova, međutim, ima nekoliko medijskih "prednosti". Zna lobarati, pristrana je i agresivna. To savršeno opisuje uspješnog HRT-ova novinara iz – sada već trajne – HDZ-ovske ere neprofesionalne televizije. Tako su kod Findakove prazne frazetine ministra Kraljevića ("Ja sam veliki optimist"; "Teško je govoriti o bilo kakvim radikalnim promjenama", it-sl.) prošle kao neupitne božanske objave, riječi mudrosti koje otvaraju i zatvaraju emisiju, a ostatak cijenjenih gostiju, mahom djelatnika biomedicinskih znanosti ili političke elite (Kurjak, Radman, Vukićević, Granić), služili su samo kao *ilustracija* i "dokaz" Kraljevićeva ministarskog veleumlja. Sukob Kraljevića s Jerenom nije ni spomenut (toliko o "profesionalnom novinarstvu" Findakove), a - vjerovali ili ne - u razgovoru o hrvatskim i svjetskim znanostima nisu ni jednom riječju bile spomenute HUMANISTIČKE znanosti. O društvenima se uzgred dobacilo kako su "korumpirane" još od komunističkih vremena: kao da je to "očita stvar" koju dalje nema smisla precizirati. U pravom socrealističkom duhu, sinonimom *istinske* znanosti za Sunčicu Findak i njezine goste stoga su nesumnjivo prirodne i medicinske znanosti, posebno ako su *gospodarski isplative* i primjenjive na *tehnološki razvoj*.

Svi u tvornice?!

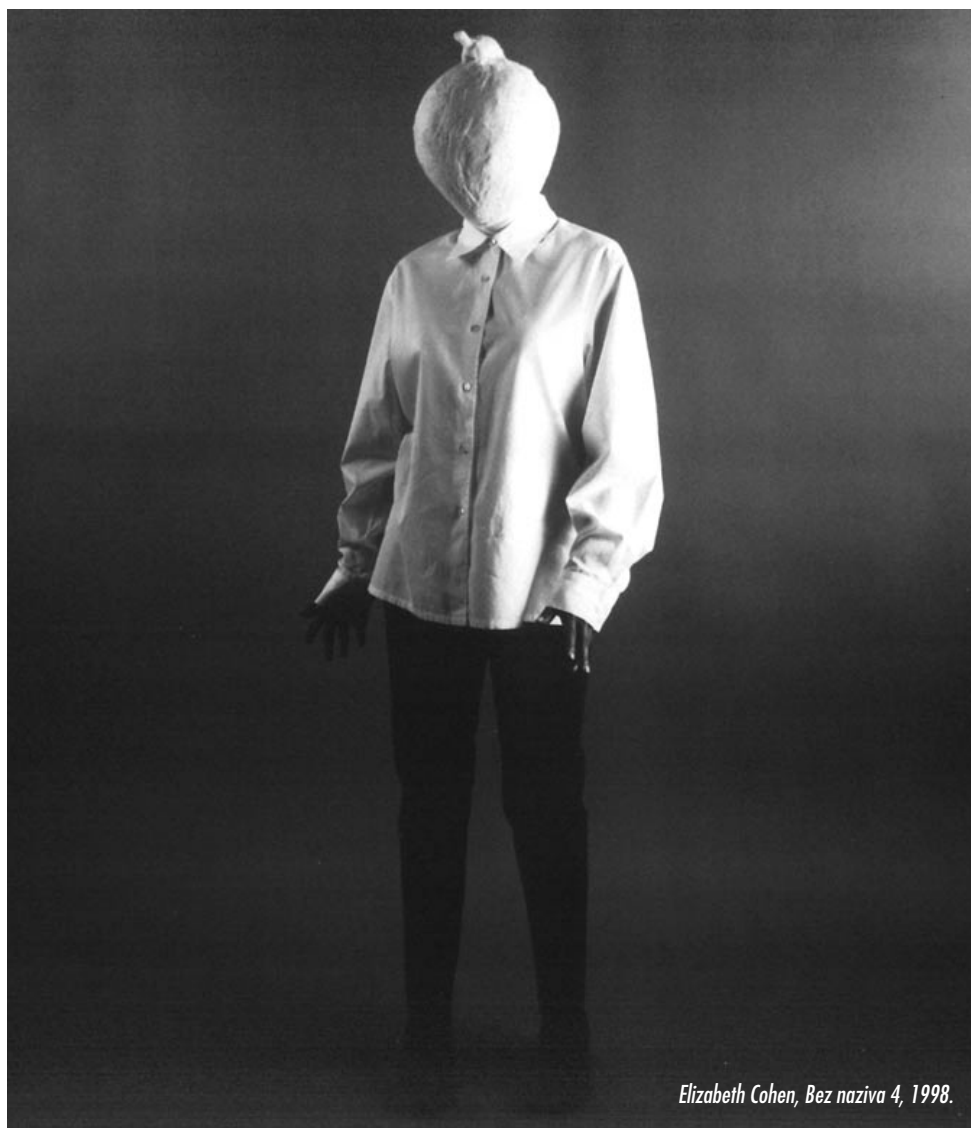
Priznajem da me kao humanističkog znanstvenika vrijeđaju fantastični razmjeri HRT-ova, a i Vladina, nepoznavanja dvadesetostoljetne epistemologije. Dok se na konferencijama o suvremenim tehnikama kulturalnog i političkog oblikovanja i manipuliranja znanja raspravlja o informatičkoj revoluciji, o nepostojanju bilo kakve normativne epistemologije, o Foucaultovoj paradigmi "arbitrarnosti institucionaliziranog znanja", o Popperovom indeterminizmu znanja (a znanost je tu shvaćena kao sinonim za *znanje*; ne kao sinonim za utilitarnu tehnologiju), kod nas se svi razgovori još uvijek vode oko toga kako bi se znanstvenici što bolje prekvalificirali u izumitelje isplativih tehnologija za državu koja ionako nema pojma o vlastitoj ekonomskoj održivosti. Odakle početi s epistemologijskim obrazovanjem HRT-ovih novinara, hrvatskih ministara i služenika Vlade? Možda od kratkog tečaja o različitim *korisnostima* knjige i tvornice, Aristotela i pluga, kompjutera i ulične rasvjete? A, možda, da naprosto već jednom krenemo od profesionalnih, **STRUČNIH** kriterija zapošljavanja – i otpuštanja – inih javnih figura? Od kriterija koji su, za razliku od nedostižnog (pa onda i politički debelo iskorištavanog) ideala objektivnosti, tog lažnosveobuhvatnog "pogleda niotkud", u znanostima baš kao i u medijima, ne samo mogući, nego **NUŽNI**. Mislim na internacionalne kriterije. ■

TELESHIZIJA

Pogled niotkud ili lažna objektivnost HRT-a

Uz emisiju *U krupnom planu: znanost* te načine na koji nas HRT pokušava priviknuti na nastavak profesionalnog rasula unutar akademskih institucija, ali i na samoj Televiziji; nikad nekvalitetnijoj

Nataša Govedić

Možda da naprosto već jednom krenemo od profesionalnih, stručnih kriterija zapošljavanja - i otpuštanja - inih javnih figura

nje suvremenih medija nakon znanstvene studije Chomskog i Hermana (*Manufacturing Consent*, 1994.), zauvijek je promijenjeno. Medijska proizvodnja slaganja, konsenzusa i tzv. objektivnosti, ustvrdili su znanstvenici, zapravo je pranje mozga igrano po strogim pravilima financijera (vlada, multikorporacija), koje medijske konzumente usput košta i epistemološkog sljepila i gubitka demokracije. Što nije "beskoristan", ali je politički svakako *opasan i nerado saslušan* uvid. Zbog hereze znanstvenog mišljenja, podsjetimo se, spržen je i ranije citirani Giordano Bruno. Ali, ako je vjerovati suvremenom njemač-

vatske Vlade predstavljen kao čovjek *s velikim iskustvom odlučivanja u nekadašnjim SIZ-ovima*, ali i sa svega tridesetak objavljenih znanstvenih radova), inače tretiran kao centralni gost emisije *U krupnom planu: znanost*, izjavio je kako smatra da opisano stanje nestručnosti ima i "dobrih strana"; ipak su ti "znanstvenici" koji, eto, *ne rade* posao za koji su plaćeni, institucijama "korisni" na neki drugi način. Ostalo je nejasno koji. Jedino se Asim Kurjak, jedan od gostiju u studiju, usudio pobuniti protiv Kraljevićeve apsurdne teze o *korisnosti neradnika* te inzistirati na tome da (parafraziram) na svi-

Šibenska katedrala

Grozdana Cvitan

Medu spomenike svjetske kulturne baštine Šibenska je katedrala po kriterijima UNESCO-a uvrštena prošle godine. Na tom popisu našla se zbog svojih šest svojstava po kojima je jedinstvena građevina u Europi. O toj jedinstvenosti Radovan Ivanče-

vić još jednom piše u publikaciji *Šibenska katedrala – UNESCO lista svjetske kulturne baštine*, izdanu uz istoimenu izložbu koja će u petak 14. rujna biti otvorena u Gliptoteci HAZU-a. Želeći obratiti pažnju na važnost činjenice upisa Katedrale na UNESCO-ov popis i uspjeh hrvatskih povjesničara umjetnosti u tom

slučaju, pokrovitelj izložbe (Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO Ministarstva vanjskih poslova RH), inicijator (Gliptoteka HAZU-a) i suradnici na projektu (Ministarstvo kulture – Konzervatorski odjel u Šibeniku) ostvaruju izložbu koja će na jednom mjestu okupiti djela (sadrene odlike pokretnih i nepokretnih spomenika kulture) Jurja Matejeva Dalmatinca iz Šibenika, Dubrovnika, Splita i Ancone.

Autori tekstova u pratećoj

publikaciji Josip Čuzela, Radovan Ivančević, Ariana Kralj i Alemka Vrcan razrađuju posebne segmente činjenice imenovanja Šibenske katedrale na popis, njezinu osebujnost i povijest obnove. Prate ih fotografije Damira Fabijanića, Stanka Ferića, Nenada Gattina, Miroslava Škugora i Krešimira Tadića. Na istom UNESCO-vu tragu sljedeće godine u Gliptoteci planiraju izložbu *Nikola Firentinac i trogirski renesansa*. ▣

CENTAR ZA ŽENSKÉ STUDIJE

Berislavićeva 12, 10 000 Zagreb Tel./Fax: ++385-1-48-72-406

E-mail: zenstud@zimir.net Web: www.zimir.net/~zenstud/studiji.htm

Centar za ženske studije, prvi interdisciplinarni studij o ženskoj tematici, najavljuje upis u dvosemestralni obrazovni program

ŽENSKI STUDIJI 2001/2002

I. listopada 2001. – 25. travnja 2002.

PROGRAM

ŽENSKI STUDIJI: FEMINISTIČKA EPISTEMOLOGIJA

NASILJE NAD ŽENAMA

ISKRIVLJENI ODRAZI: MEDIJI

RADIKALNA SKEPSA RENESANSNE DRAME: RAZVLAŠĆENJE PATRIJARHATA

ŽENSKI IDENTITET I TEORIJE MORALNOG RAZVOJA

SOFIJIN SVIJET: FILOZOFKINJE

EKOFEMINIZAM

IS(U)KLJUČIVANJE ŽENA U PARADIGMI BALKANA/EUROPE

MAJKA I FIKCIJA: ODABRANA POGLAVLJA IZ KNJIŽEVNOSTI 20. STOLJEĆA

ŽENA KAO TEKST I PREDODŽBA: FEMINISTIČKA LIKOVNA KRITIKA

RODNO ČITANJE TEKSTA

KREATIVNO PISANJE

ŽENSKO ZDRAVLJE

ŽENSKA SPIRITUALNOST

PLES KAO ŽENSKI JEZIK

SEMINARI: ROD I TEHNOLOGIJA, UŽITAK- SEKSUALNOST- MOĆ, LEZBIJSKI STUDIJI, JEZIKOM PROTIV ŽENA, ŽENSKO TIJELO-ANTROPOLOŠKA PERSPEKTIVA, ŽENSKA LJUDSKA PRAVA

UPISI su od 24. do 28. rujna od 17 – 20 sati

Sfera, društvo prijatelja znanstvene fantastike i
Nova Stvarnost, izdavačko poduzeće raspisuju

NATJEČAJ

za Zbirku hrvatskoga ženskog SF-a

Radovi (novele, priče i minijature) mogu tematski pripadati područjima znanstvene fantastike, fantasya ili horror, prethodno neobjavljeni, a predaju se ili u tiskanom ili u elektroničkom obliku, potpisani punim imenom i prezimenom. Maksimalna dužina je **100 kartica**.

Rok za predaju materijala je **31. listopada 2001.**, a izlazak iz tiska planira se u ožujku 2002. godine.

Adrese za slanje radova i sve ostale informacije su
zenska_zbirka@hotmail.com <mailto:zenska_zbirka@hotmail.com>

i
Mentor (za zbirku ženskog SF-a)
D. Bazjanca 13/7
10000 Zagreb

INF50

Pušteni na slobodu

OTOKULTIVATOR, 21. srpnja – 4. kolovoza 2001., otok Vis, Samogor – napuštena vojarna i izbjeglički centar; Organizatori: EASA (Evropsko udruženje studenata arhitekture), klub Močvara, net club Mama

Vanja Ivančić

Bilo je vruće. Bili smo sami. Oko nas palme, pustoš i zrikavci, njih oko milijardu. I bili smo na otoku. Kako nam je uopće moglo biti loše?

No, na početku, kad su pioniri organizacije pristigli na Vis, sve se činilo manje blistavo, čak bih rekla i neizvjesno. Zahvaljujući sitničavosti i besposlenosti nekih “odraslih”, naš unaprijed dogovoreni boravak na Visu postao je upitan. Dvije zgrade napuštene vojarnje Samogor, u kojima smo trebali boraviti, otišle su nekim organizacijama, koje nisu, doduše, imale ugovor, ali su ih platili odmah. I, nakon dosta daljnjih dogovora, svađa i uvjeravanja, na korištenje smo dobili druge dvije zgrade. Ništa strašno, činilo se tada. Malo ih treba očistiti, mislilo se. Hehe. Iako sam pristigla na lice mjesta nekoliko dana kasnije, kad je prvi sloj zla već bio odstranjen, noge su mi klecnule pri pogledu na rad koji nam se slatko smješkao. Prašina, smeće svih vrsta, čudni oblici života i fekalije svih mogućih bića samo su čekali da budu odgrnuti. U sebi sam proklinjala spoznaju da su čekali baš nas, no što smo mogli. Odgrnuli smo taj smrad i nakon ekspresnog, ali vrlo napornog čišćenja izronile su prave, lijepe velike sobe koje su usrdno obavljale svoju dužnost do samog kraja.

Tad je počelo

A onda, u subotu, 21.7., stigli su i ljudi. I to kakvi ljudi. Stanovnici Visa u čudu su gledali rijeku tetoviranih, na svim mjestima probušenih, šareno kosatih likova koja se izlijevala iz trajekta i ulijevala u Samogor. Tako je počeo najluđi događaj na Visu ikad.

Od toga dana nadalje, posvuda se na prostoru bivše vojarnje moglo vidjeti grupe ljudi kako žongliraju, bubnjaju (njih se, na nesreću, moglo sasvim dob-

ro i čuti), ispuštaju glasove i uzdahe (dramska radionica), ili samo trčkaraju, brinući se da sve ide kao što bi i trebalo. A najljepša od svega bila je činjenica da bez obzira na to koliko buke podigli ili zakona o javnom redu i miru prekršili, baš nam nitko nije ništa prigovorio. Moram priznati – sloboda s kojom se čovjek rijetko susretne.

Svake smo večeri imali program prilagođen različitim ukusima, za koji je odgovornost snosila *Močvara*. Crtići (kultni) i filmovi (također) u kinu (otvoreni auditorij na uzvisini iznad kuhinje) prikazivali su se svake večeri i bili neka vrsta uvoda u ostatak večeri, kad smo se iz kina spustili na prostor *Močvare* i uživali u različitim koncertima. A bilo ih je stvarno svakakvih. Od punka (koji je privukao svakakve spodobе), preko klupske glazbe (*Zvuk broda*, *Blashko*, *Aesque* – svi iz net cluba *Mama*, a vodili su i radionicu *eggo.boobits*, za stvaranje kompjutorske glazbe), do nekog rocka novijeg izričaja koji ja ne razumijem, pa ni neću o tome. Koncerti su trajali do dugo u noć, neometani policijom – čisto čudna pojava.

Sve su radionice, osim kreativno-kartografske, s radom započinjale u 11 sati i završavale u 14, kad bi se čoporativno preselile u radionicu *Plaža*, najugodniju od svih. Cilj: gradska plaža, vrlo čista u usporedbi s nekim drugim gradskim plažama, a ima i posve ugodan mali birc u kojem smo ubrzo zavladaali. No, kreativno-kartografska radionica otkrila je tijekom svojih istraživačkih pohoda nekoliko uvalica, onakvih kakve zamišlja čov-

jek kojem je dosta onih napučenih, piešćanih gdje nakon pola sata hoda, more dopire do koljena. Bile su tako nestvarne – geometrijski pravilni bijeli kameni obluci, more tako čisto da se može brojati ribice sjedeći na obali i stijene kao pladnjevi na kojima se leži bolje nego u krevetu. Idila.

Na kraju tjedna održane su male prezentacije radionica – pregled onoga što se uspjelo učiniti i naučiti. Moram priznati da prezentacije nisu bile niti tako male, ljudi nisu sjedili prekrštenih ruku. Bilo je tu svega – fotki (od onih koje su prikazivale našu svakodnevicu do čisto umjetničkih), maski, stolova i stolica (dizajnerska radionica) – ma baš svega. A svaki od iole spomena vrijednih događaja ostao je zabilježen u samogorskom dnevniku *Prč*, koji je uvijek bio rado čitan, iako je pomalo naginjao žutoj štampi, u svakom slučaju bilo je bolje ne zamjeriti se uredniku, a čovjek nikad nije mogao biti siguran ne sluša li ga možda kakvo novinarsko uho.

A što se klope tiče, pa... imam samo riječi pohvale. U participaciju je bio uključen polupansion, dakle doručak i večera. Naš kuhar Sebastian stvarno je stvarao čuda. Porcije su bile vrlo obilne, što je bilo dobro, jer je hrana bila tako ukusna, da mi se nikako nije dalo presta-

ti jesti. I mesni i vegetarijanski meniji... ah, kad se samo sjetim...

Zaključak

I kako je to zapravo uspijevalo funkcionirati? 250 ljudi, koje je trebalo nahraniti, napojiti, zabaviti i održati živima i zdravima? Na prospektu Otokultivatora pisalo je “ostavite kod kuće svaki oblik razmaženosti”. Istina. Jedino uz svu moguću suradnju participanata i organizatora, uz razumijevanje zašto nešto može, a nešto drugo ne, mogla se uspostaviti kakva-takva disciplina (uvijek je bilo nečeg na što bi se čovjek mogao požaliti, bila u pitanju jedna ili druga strana), no nikom ništa nije smetalo (osim nekih ekstrema). Svi smo kužili da nismo doma i ako sami ne učinimo, da nema mame koja će umjesto nas. Ako nisi odnio smeće, stajalo je tako i dalje. Ako nisi oprao svoj tanjur, nije ti ga oprao niti itko drugi. Nisi li se pojavio na dežurstvu, tvoja stvar, ali su te ostali dežurni poprilično ružno gledali, a to si nitko nije htio priuštiti. Došli smo tamo naučiti živjeti jedni s drugima, naučiti neku novu vještinu, oprati zahod, napraviti doručak i ...kultivirati sebe, druge i otok. Došli smo biti malo drukčiji, živjeti malo i na drugi način. I valjda smo uspjeli. Znam samo da sam se zabavila kao nikad u životu. I hoću još. ☒

najavljuje upise u petu godinu obrazovnog programa Mirovnih studija u Zagrebu 2001/2002.

informacije o upisu na broj telefona (01) 46 83 020, od 17. do 29. rujna 2001, u vremenu od 10,00 do 16,00 h

dvosemestralni program, večernji termini, interaktivni radioničarski pristup učenju kolegiji: umijeće nenasilja; razumijevanje nasilja; upravljanje sukobom; izgradnja mira; ljudska prava; kultura, znanost, tehnologija i komunikacija; civilna politika; odnosi među rodovima/ spolovima; nacionalni identiteti; nenasilje na dugi rok

Pozivamo sve zainteresirane osobe starije od 18 godina, bez obzira na formalno obrazovanje, spol, nacionalnu ili vjersku pripadnost i sve ostale identitete.

Centar za mirovne studije promiče nenasilje i društvenu promjenu, povezujući obrazovanje, istraživanje i aktivizam.

svakodnevice

ustayte preszreneee na sweeyetoo

Da se zdelete-am, veli mi mali kad predlažem da odemo fstreljanu. Pucam, mobitel mi zvomi. Zriboka. Da jel' koristim njih il' Adidas.

Do frtalj jedanaest pitaju i ak' koristim cif il'arf, olvejs il' libres, devedesetpet super il'devedesetosam, spipe il' filtrirano, dan borca il' sisvete zmaglom. Da zaokružim scrnom kemijskom k'o na receptu.

A tri put sam fsredinu i jedno dvajst sa strane pogodila, Znatoa mi za Istočnu Evropu jave da je za jednu žensku – be o.

wee szuzhnyee koye moree gllad

Kiša me do gole kože opere, a ispod sam krvava do koljena, pa Vburdu nazovem da mi nove krojeve za vedro nebo pošalju. Jako zgodne od buklea su imali i vzadnjem Vogu, a i za jastučnice napuniti ostane resto. Pa i Šrederu je usput skočiti Zburdom kmeni. Onak' ide zautom na Kosovo, samo ih ostavi kod cura zambasade.

Gledam po parketu i cuclam bajadere zkajmakom. Kakvi godovi, mora da su stari hrast zrušili i spilili. I kaj si je mislil kad su ga porezali? Jel' se plakal? I jesu patili za njim tam fšumi, gd'e već, Fkotaru?

to raszum grrmee u swom lletoo

Konj mi je fforcimeru, vižljasti, rže,

poklonjeni. Pogledam mu vzube. Karijes na dvojki gore i tamna doljnja šestica. Jel' bi ga vdenvni boravak pustila, zovem Redforda, on je svojevremeno s konjima snimal film. Nema ga doma, a i Rasel Krov bi

zbroju kateta kršćanstva. A zlatne ruke ima, sinoć smo do deset krizanteme presađivali Vkarlobagu kod jednog našeg poznatog kaj je Vvolvu vračunovodstvu bil'.

Almanah poročne kućanice

I u ovom broju donosi:

- Kuhajmo nogice – pruzimamao sa CNN-a
- Pitak, a ne plitak – slučaj second-hand vodenog kreveta
- Iskuhala zastore – samoubojstvo pred veš mašinom
- Nagradna igra i ovog broja: Dobiva svaki punoljetni zemljanin

Čitajte *Almanah poročne kućanice*

Sandra Antolić

možda znal', makar ovce uzgaja, al, da je skočil kpedikeru i pogledat za linoleum. Niš, menaż nemam, a A TRUA menaż je s konjem jako prosto. Zato ga ostavim za sad tam, pa bi vidla, fponedeljak kad se otvori poljoopskrba.

chas ye soodnyee doshao saad

Predvečer mi Dalajlama dolazi na crnog petra revanš. Oprala sam ga dvestodvajstpet naprema sedamdesettri i veli da je korijen nad hipotenuzom budizma jednak

to che beettee poslyednyee ee odllooc-hnee teshkee boy

Veli mali da ga pogrebem...malo niže, jače, jače, desno, desno, gore, gore, gore, dooooebro. Da ga trbuh boli i deset kuna za nove žnirance.

Pojačam, dnevnik mi je. Da krh, da srn, dul da stv, i da črk do get, slp ak' vje, ne dla, da doviđenja. E, sad mi mogu mejlati čevape s porilukom, naručim Fgrilu, i kaj nisu došli za pet minuta još topli. A čujem da se može i govedina salata naručit i aj-

mprem juha i kokain. Tele-junking.

za Eenternazeeonallu ee zeeyellee lyoodtzkee rod

Slutim. Fsebi. Dolazi mi na poeziju. I na dnevnik. K'o Titu, Gandiju i Bridit Đouns. I dijalog mi dolazi.

“Onda vrati zastor ako hoćeš. I gdje su mi utezi?”

“Na terasi, gdje bi bili”

«»»»»»»» A i sami navodnici znaju bit' zgodni, pogotovo na proljeće, a di je to još, treba još Kubansku, Izraelsku i Balkansku krizu riješiti, treba zemlju pripremiti, razrahliti, novu Šisejdo kolekciju testirati na životinjama, katolički kalendar redizajnirati.

A kaj nebi stigla, o'te spat', a kad se za deset godina zbudite kava vam nebu topla, a i pidama bu vam demode. ☒

rezultat toga je da tuzlanski Univerzitet danas samostalno priređuje okupljanja, jedina takve vrste u BiH.

nja profesora i studenata... U svoj toj jezičkoj ludnici najviše bi mogao 'profitirati' bosanski, kao najmlađi ex – jugoslavenski

Državnost sad ili nikad?

Prištinci govore da su Srbi tokom povlačenja s Kosova kamionima i šleperima danima odvozili knjige iz Nacionalne biblioteke, a potom su ono što nisu mogli ili htjeli odvesti uništili puštanjem vode u hodnike ispod zemlje gdje su se nalazili najveći arhiv

Uz Kosovo Summer University, Priština, 16. srpanj – 10. kolovoz 2001.

Hajrudin Hromadžić

Priština u prašini, bez svježine u vazduhu, samo je sebi snošljiva. Mjesto do koga dospjeti, osim ako ne doletiš, nije mala avantura. Prijestolnica nečeg još nedefiniranog. Po jednim neovisne, i od 1999. za svagda Republike – Države, a po drugima neupitno središte regiona s nacionalno – religijskim mitom od najvećeg značaja. Grad koji teško možeš zavoljeti, ali ga moraš poštovati.

Avantura

Priština je jedan od onih gradova do kojih da bi došao, barem danas, trebaš imati neki konkretan razlog. To znači da tamo nećete susresti skupine mladih urbanih nomada, s lako prepoznatljivim odjevno-prtljažnim *outlookom*, koji hodočaste zapadnoeuropskim prijestolnicama tek tako, putovanja radi, niti ćete tamo dospjeti jer je to mjesto raskršnica cestovnih ili željezničkih puteva. Ali, ako to putovanje ima značovit povod, a *Kosovo Summer School*, po prvi put tamo organiziran, to jeste, onda već govorimo o povijesnom značaju. Pomoći u integraciji prištinskog Univerziteta u europski sistem visokoškolskog obrazovanja i time podići edukacijski kvalitet, svakako. Stimulirati regionalnu suradnju i širenje akademske profesionalne mreže, itekako. Podstaći i ubrzati razmjenu studenata i gostujućih profesora, time pridonijeti živom razmjeni informacija, naravno. Dovoljni razlozi da se stotinu i pedeset inozemnih, skupa sa četiri stotine i pedeset domaćih studenata, uz potporu i vođenje trideset i jednog sjevernoameričkog i zapadnoeuropskog profesora, a svi zajedno podijeljeni u trideset i jedan različit tematski seminar, odluči da umjesto na plažama Španije, Grčke ili Hrvatske, ljeto 2001. provede u duboko kontinentalnoj, topeće toploj, Prištini.

Organizacija *Academic Training Association* (ATA), ili skupina mladih Nizozemaca, okupljena oko ideje o edukacijsko-akademskoj obnovi kao jednom od ključnih preduvjeta za uspješan razvoj balkanskog konfliktnog područja, upustila se u ovu 'avanturu' uz pomoć novčanih donacija nizozemske vlade i ohrabrena vlastitim postignućima proteklih godina. Naime, ista organizacija više je nego uspješno oraganizirala ljetne škole u Tuzli od 1996. do 1998., a

Jezička podobnost vs. nepodobnost

Čovjek koji dolazi s ovih, ex – jugoslavenskih, prostora u Prištinu, vrlo će lako dospjeti u paradoksalnu, gotovo apсурdnu situaciju. Oni dobronamjerni će mu savjetovati da izbjegava govoriti "na tom bosansko – hrvatsko – srpskom ili bivšem hrvatsko – srpskom jeziku", jer to može izazvati negativne asocijacije i sjećanja domaćeg stanovništva na netom okončan, višedecenijsku represiju srpske vlasti na Kosovu. Samim tim i reakcije mogu biti nezgodne, ponekad i pogubne za onog tko bi se za trenutak zaboravio, pa umjesto na engleskom izgovorio rečenicu na tom omraženom jeziku, simbolu za dugu i tešku kosovsku tragediju. Nažalost, prag razumijevanja i tolerancije onih koji su tokom rata izgubili najbliže iz porodice bitno je spušten, tako da za objašnjenje da ste možda zajedno žrtve iste genocidne ideologije, samo u različitim krvavim epizodama, možda neće biti vremena. To je paradoks, a apsurdna postanete svjesni kada u trgovini bezuspješno pokušavate objasniti na engleskom što želite, ali se na 'razumljivom', nekad skupnom jeziku ne usuđujete to izgovoriti, ocjenjujući da li bi potom situacija mogla postati neugodna. I da bi cijela situacija postala groteskna, upotreba engleskog jezika će vas direktno u očima Prištinaca umjestiti u skupinu zapadnjaka, a oni su, slijedeći tu interpretaciju, novčana meta iz koje treba izvući koju marku više. Tako se cijene za strance, a to su znači svi što govore engleski, formiraju na licu mjesta po pravilu: cijena za domaće + marka, dvije, već ovisno o visini cifre.

No, sva ta jezička i puno šira tragedija postane na neki način shvatljiva nakon priča, osobnih ispovijedi samih Kosovara o vremenu zabrane školovanja na albanskom jeziku, uspostavljanja paralelne ilegalne univerzitetske institucije, proganjanja, prijetnji, upada specijalne srpske policije u predavanja koja su se održavala po skrivenim kutovima privatnih kuća, privođenja, pretučava-

jezik. Naime, on na Kosovu postaje neka vrsta oficijelnog jezika s bivšeg skupnog prostora; priprema se otvaranje nekih paralelnih katedri na Filozofskom fakultetu na bosanskom jeziku, a vijesti nacionalne televizije se nekoliko puta dnevno emituju na njemu.

Sa Srbijom – nikad više, Amerikanci – welcome!

Priština je mjesto u kojem danas gotovo da nema Srba, svega njih par stotina, koji uglavnom rade u brojnim međunarodnim organizacijama. Zaštićeni su pratnjom KFOR-a, međunarodnih NATO snaga, što djecu srpske nacionalnosti organizovano prevoze autobusima u školu

Priština je sigurno grad s najviše satelitskih antena po glavi stanovnika u prosjeku. Razlozi su jasni. Kada im je Milošević ukinuo autonomiju 1989., uvedena je zabrana emitovanja tv programa na albanskom jeziku i srbijanski nacionalni tv kanali su monopolizirali medijski prostor

u Gračanicu, obližnje selo u prištinskom predgrađu, koje je danas pretvoreno, kao i sva ostala srpska mjesta na Kosovu, u svojevrsan dobro čuvan geto. Od oko dvjesto tisuća prijeratnih kosovskih Srba, danas ih tamo živi tek polovica od te brojke. Potrebni su matici Srbiji samo za održavanje nacionalnog mita, nesposobni i bez želje da se integriraju u novonastalu nesrpsku kosovsku svakidašnjicu i zbilju, a od strane međunarodne misije na Kosovu podržani da bi se sačuvala kakva takva, pa makar provizorična slika kosovske multietničnosti. No, na njihovo mjesto, valjda da se to šarenilo nacionalnog kolaža ne bi izgubilo, dospjeli su zapadnjaci, njih više od deset tisuća samo u Prištinu, predstavnici beskrajnog niza raznoraznih internacionalnih organizacija povezanih u mrežu zvanu UNMIK, civilnu misiju međunarodne zajednice na Kosovu. Pred njima je zadatak da pokušaju integrirati Kosovo u europsku skupinu, raditi na razvoju demokratskih lokalnih institucija, podsticati nastanak civilnog društva i slično, sa svim ostalim načelima tako ka-

rakterističnim za zapadnu demokraciju s vjerom u ideju otvorenog društva. Sigurno da ih čeka višedecenijski posao, za koji su, da ne bi bilo nekih nejasnoća, više nego dobro plaćeni. Na tom putu će im svakako dostatnu pomoć pružiti i mladi obrazovani Albanci, ne samo oni koji su protekle godine proveli na Kosovu, već i oni koji se nakon deset, petnaest godina vraćaju iz zapadnih zemalja (najviše iz Engleske), gdje su stekli visoke akademske titule i praktična iskustva. To je trend po kojem se Kosovo uveliko razlikuje od ostalih dijelova bivše Jugoslavije iz kojih mladi nemilice bježe. Da li se radi o nekoj vrsti nacionalnog romantizma ili specifičnosti kosovskog mentaliteta još uvijek prilično određenog normama tradicije života u široj matičnoj skupini, kolektivu, nezahvalno je prosuđivati. Istovremeno je izvjesno, i to će vam mnogi među njima priznati, da je došao dugo očekivani trenutak da sami (ili se to samo tako čini?) odluče u svojoj sudbini. Velika šansa i ogromna odgovornost.

U kakvom statusu će završiti Kosovo, sa ili bez Jugoslavije, odnosno Srbije, to još nitko ne zna. Albanci su izričito jasni, nikad više u zajedničkoj državi sa Srbima, za njih je to definitivna prošlost. Ali s Amerikancima, kao prototipom zapadnjaka, vrlo rado, priznat će mnogi. To je, uostalom, kroz simbolnu ravan, vidljivo posvuda, od američkih zastava na svakom uličnom štandu, preko brojnih grafita hvale NATO-u i SAD-u, naziva restorana i cafe barova, do neskrivenih obožavanja Bila Clintona, novog kosovskog junaka.

Medijska i arhitekturna bizarnost

Danas u Prištini živi između 550.000 i 600.000 stanovnika, što je skoro tri puta više negoli prije rata. Prenapućenost je vidljiva na svakom koraku. Jednostavno, taj grad nema potrebnu urbanu infrastrukturu kako bi primio sve te novopridošle ljude. Rezultati su tragičniji od već tipično bosanski oronulih i oštećenih fasada ili izrupičanih puteva. Tako u Prištini ne predstavljaju rijetkost ni otvoreni kanalizacijski odvodi, nešto poput gradskih potočića što teku paralelno sa cestom, a ogromne, tjednima taložene gomile smeća predstavljaju žalostan dekor u neposrednoj blizini gradskog centra. Poseban kuriozitet su satelitske antene, gotovo da nema balkona bez nje. Priština je sigurno grad s najviše satelitskih antena po glavi stanovnika u prosjeku. Razlozi su jasni. Kada im je Milošević ukinuo autonomiju 1989., uvedena je zabrana emitovanja tv programa na albanskom jeziku i srbijanski nacionalni tv kanali su monopolizirali medijski prostor. Izlaz je bio – satelit, jedini put kako izbjeći nemilosrdnu srbijansku tv propagandu. Satelitskim antenama su se u proteklih godinu dana pridružili nizovi Internet cafea. Desetine njih. Tako se nameće zaključak, bar sudeći po vanjštini – okićenim fasadama zgrada i reklamnim natpisima – da je Priština danas svojevrsna meka suvremenih medijskih tehnologija. No, da ta slika ne bi izgledala idilična, treba spomenuti i buku bezbrojnih agregata koji nadomještavaju česte nes-tanke električne energije.

To je mlada kosovska prijestolnica, jer je taj status preuzela tek 1946. godine, po tadašnjoj partijsko-socijalističkoj direktivi, od Prizrena, dvije tisuće godina starog, prelijepog grada. Vidljivo je to i po gradskoj arhitekturi koja je zbrda zdola, naborzinu građena, pa je današnja Priština jedan čudan mozaik najnevjerovatnijih arhitektonskih postignuća. Najočitiji takav primjer je zasigurno Nacionalna biblioteka, bizaran postmodernistički pokušaj gradnje ogromne kupolaste zgrade. Obzirom da su njene brojne kupole na vrhu bijele, što je naročito vidljivo noću pri neonskom osvjetljenju, bio je to dovoljan povod tadašnjoj srpskoj vlasti da optuži kosovsku intelektualnu elitu za neskrivenu provokaciju, aludirajući time na simboliku i značenje tradicionalne bijele kosovske kapice koja se danas viđa još jedino na glavama starijih muškaraca. Da bi uzvratili, Srbi su 1994. u neposrednoj blizini Nacionalne biblioteke, svega nekoliko stotina metara daleko od nje, započeli gradnju ogromne pravoslavne crkve koja je ostala nedovršena i sada okružena bodljikavom žicom i reflektorima KFOR-a, pomno čuvana 24 sata, kao i svi ostali srpsko pravoslavni objekti na Kosovu, polako, ali sigurno, vjerovatno zauvijek zarasta u korov. Značaj Nacionalne biblioteke u Prištini od neizmjerljivog je značaja za mladu povijest Kosova. Taj region je na kraju Drugog svjetskog rata imao najvišu stopu nepismenosti u Europi, cijelih 98%, da bi u osamdesetih godinama prošlog stoljeća dobio, po broju knjiga, jednu od najvećih biblioteka u bivšoj Jugoslaviji. Prištinci govore da su Srbi tokom povlačenja s Kosova kamionima i šleperima danima odvozili knjige iz Nacionalne biblioteke, a potom su ono što nisu mogli ili htjeli odvesti uništili puštanjem vode u hodnike ispod zemlje gdje su se nalazili najveći arhivi. Obnovi knjižnog fonda Univerzitetske biblioteke pridružili su se i organizatori ljetne škole. Sve knjige koje su tokom seminara bile donešene i stavljene na raspolaganje studentima i profesorima, ostaće u trajnom vlasništvu prištinskog Univerziteta.

Odlazak na more

U prijelaznom periodu, vremenu rješavanja statusa Kosova, jedan od problema bio je i putovnica, kako pronaći način da bi Kosovari mogli putovati. Obzirom da velika većina njih ne želi uzeti jugoslavensku putovnicu, izlaz je pronađen u izdavanju specijalnih UNMIK-ovih putovnica koje je do sada priznalo 25 država, a očekuje se skoro povećanje te brojke. Time su Kosovari dobili mogućnost putovanja, naravno uz posjedovanje viza koje su im potrebne za sve zemlje osim Albanije i Crne Gore. Mnogi od njih su to iskoristili za odlazak na more, prvi put nakon desetak godina. Tako svaku večer desetine autobusa iz svih krajeva Kosova prevoze stotine ljudi u pravcu Ulcinja, moglo bi ga se slobodno nazvati – kosovskog ljetnog centra.

Zanimljivo je posjetiti današnju Prištinu, grad krajnjih kontrasta i stalne dijalektike. A ako dijalektika porađa progresivni pomak naprijed, onda Priština i Kosovo slijede taj trend. ▀

Zemlja koja želi živjeti i od turizma ne može se zadovoljiti sezonom koja traje četrdeset i pet dana. Ali, kad je već tako, Ministarstvo turizma trebalo bi, tijekom zime, na bilo koji način pokrenuti opismenjavanje uglavnom kompjutorski nepismenih turističkih djelatnika, posebno onih koji se bave iznajmljivanjem apartmana, soba ili onoga što tome sličí. Trebalo bi objasniti što je to e-mail i da to nema nikakve veze s tavom, niti je to novi nadomjestak za telefon. Web site također bi bio preduvjet za ono što neki nazivaju marketingom, a zasigurno nije na stolu umjesto margarina i ne maže se na kruh. Naravno da je opismenjavanje težak i vrlo bolan proces, ali u ovom trenutku u Hrvatskoj je, u europskom smislu riječi, nepismeno više od 95% stanovništva. To je broj onih koji nikada nijedan prst svoje ruke ili noge nisu spustili i uprljali kompjutorskom tipkovnicom. Koliko je ostalo nepismenih od prošlog pokušaja opismenjavanja kasnih četrdesetih i ranih pedesetih potpuno je nevažno, jer su oni ionako biološki na odlasku. Tragično je da se školuju nove i nove generacije koje se sa suvremenom tehnologijom dijele samo kroz gledanje filmova. Kad bi barem te filmove mogli pratiti bez titla, na jezicima na kojima glumci govore, bio bi to značajan napredak, ali i to pripada onome s čim će se svi u ovoj zemlji morati suočiti.

Uz stalno obrazovanje, usvajanje novih tehnika, učenje i stalno usavršavanje raznih svjetskih i manje svjetskih jezika, omogućit će nam da koliko toliko ostanemo u utrci, da bismo jednog dana, ako budemo imali adekvatan program mogli povratiti dio onoga što je prvo bilo op-

ljačkano, a onda prodano ispod cijene samo da bi se prikrije prijašnje otimačine i uzele pripadajuće provizije.

Stanje – očajno

Naravno, ako tome ne pristupimo ne odmah nego jučer, morat ćemo se zadovoljiti najamnim poslovima kakvima su se uglavnom prisiljeni baviti naši iseljenici u Australiji, SAD-u, Njemačkoj ili bilo gdje drugdje gdje naša dijaspora nije uspjela ući u vladajućí establišment. O broju uglednih znanstvenika, sveučilišnih profesora i priz-

uveo, kao da ovdje nije bio oduvijek prisutan, puno prije njega i socijalizma. To svakako ljepše zvuči nego da je taj mentalitet došao zajedno s turskim silovanjima, a očito je da je zajedno s posljedicama ostao, i neće, čini se, još dugo nestati.

Na žalost, za dušobrižnike, pravovjerne nacionalkomuniste i nacional socijaliste u kapitalizmu postoje klase i određena cijena za određeni rad. To je tako jer su to i tražili, a glasači višestruko potvrdili na slobodnim izborima. To je emisija koja traje i trajat će od Velenja do Vladivosto-

da se upuste u privatno poduzetništvo. Barem su se o uspjehu na “zapadu” naslušale generacije sada radno sposobnih, ali za rad uglavnom nezainteresiranih jer rad ionako nije bio obrađen u holivudskim filmovima. Istovremeno, dok teku integracije teče još ubrzanija dezintegracija svega onog što je u Hrvatskoj stvoreno od kada postoji, uključujući i ono što je sam Bog dao, ali više nema natrag.

Prije ko je potrebno shvatiti da sve ima svoju cijenu i da za upotrebu bilo čega treba i platiti.

Posjet bolnici košta. Autocesta košta. Stan košta. Tunel košta. Avion košta. Školovanje košta. Sve ima svoju cijenu, čak i rad, i ako i dalje budemo radili manje negoli naša konkurencija, a tražili veće plaće, onda zasigurno nemamo nikakvih šansi osim zaostati i biti pomoćna radna snaga onima koji će znati i moći biti u trendu onoga što se traži.

Za početak bi trebalo ograničiti doživotno studiranje, bezgranično stanovanje u domu, jer se zna da nijedan fakultet ne traje deset, petnaest godina. Dovesti nove profesore na fakultete jer je značajan broj naših ionako produkt negativne selekcije socijalizma. Mnogi provincijski fakulteti ispod su razine bolje gimnazije u Zagrebu. Mnogi su postali asistenti jer nisu imali kud nego ostati na “fakultetu”. Gužve nije bilo jer su plaće bile i ostale niske. Možda malo više od znanja koje su nudili. A roditelji su mogli pričati kako im je dijete “intelektualac”. Iako su duboko u sebi bili svjesni da bi bez “veze” dječica završila s kantom i metlom u ruci. Zato jesmo tu gdje jesmo.

Ali, obitelj i veze uzele su još više maha – kako su jučer birani “asistenti”, tako se danas biraju ministri! █

Kratko i jasno

Lakše je biti jala!

Tragično je da se školuju nove i nove generacije koje se sa suvremenom tehnologijom dijele samo kroz gledanje filmova

Pavle Kalinić

natih liječnika bolje je i ne govoriti jer je stanje više nego očajno.

Ipak, od ozbiljnog rada puno je jednostavnije biti ljubomoran, pokojni bi predsjednik rekao jala, čak štoviše očajan zato što netko radi, uči i ima. Druga je priča kad krade i ima. Na žalost danas je, zahvaljujući “desetogodišnjoj filozofiji pretvorbe” lakše opravdati onoga tko krade nego onoga tko radi i ima. Ako je ukrao onda je to, po sadašnjem vladajućem mentalitetu, barem mrvicu više u redu nego ako potječe od rada. Jer, ionako samo budale rade.

Taj mentalitet trebao je umrijeti zajedno s drugom Titom, i njegovim najmlađim generalom, jer pravovjerni tvrde da ga je on

ka. A kako nemaju svi iste sposobnosti tako nisu ni isti, niti će biti, po svom imovinskom stanju.

Bazen s neba

Najžalosniji su upravo oni koji su gorljivo zagovarali kapitalizam očekujući da i dalje neće ništa raditi, a da će umjesto plaće od nekoliko stotina maraka imati pet tisuća maraka i da će drugi za njih raditi. Mnogi od njih pogledavali su u nebo očekujući da im i bazen padne s neba, ali im se ni to nije ostvarilo. Naravno, većina je nezadovoljna svojim poslom, malom plaćom, ali im nije ni na kraj pameti da nađu neki drugi, bolje plaćeni ili ako ga nema

nom skromnom djelatnošću *nacionalnih* kazališnih kuća (Rijeka, Osijek, Varaždin). Povreme-

gih drugih sličnih slučajeva u još uvijek centraliziranoj Hrvatskoj, ovaj više govori o Dubrovniku nego o Zagrebu. Nezainteresiranost dubrovačkih struktura za vlastiti festival apostrofirana je već nebrojeno mnogo puta te se, za razliku od prijeratnih godina,

mire. Kako znaju i umiju, iznose ga na svojim leđima *Kazalište Marina Držića* i *Dubrovački simfonijski orkestar*. No, impulsi koje bi mogle dati *Igre* ne uspijevaju se kapitalizirati. Programi ovih institucija tijekom sezone *kerpaju* se u skladu s mogućnostima, dok je čak i u okviru *Igara* njihova prisutnost uglavnom zanemariva. Kao i čitave *Dubrovačke ljetne igre* u Dubrovniku, tako se i dubrovački potencijalni rezidencijalni ansambli na *Igrama* mogu tek zateći.

Splitska zima

Za razliku od Dubrovnika, Split je daleko bolje uspio iskoristiti vlastite potencijale. Većinu najznačajnijih projekata iznijeli su tako, uz pokojeg gosta, ansambli splitskoga *Hrvatskoga narodnog kazališta*. Privid kontinuiteta dodatno je podcrtan nadovezivanjem programskih smjernica *Splitskog ljeta* na smjernice koje intendantica Mani Gotovac sa svojim suradnicima provodi i u sklopu redovne kazališne sezone u Splitu. Šovagovićeve *Festivali*, Senekin *Edip* ili Verdijev *Attila* predstave su, naime, koje ne bi bilo teško zamisliti na daskama splitskog HNK. Problem, međutim, leži u činjenici da bi koncepcija *alternativnog teatra* koju Mani Gotovac sustavno provodi bila prihvatljiva, dapače i nadasve pohvalna, kada bi u okvirima Splita takva koncepcija mogla nečemu biti alternativa. Kako pak posljednjih godina na daskama splitskoga HNK gotovo da i nema *standardnog*, da ne kažemo *klasičnoga* dramskog repertoara, teško će se predstave u režiji Ivice Buljana ili Paola Magellija uopće moći osjetiti kao *alternativa*.

Opera je pak poseban problem. Pitanje izvođenja ili neizvođenja *Aide* u Verdijevoj godini možda i nije toliko bitno kao či-

njenica da je *Attila* bila jedina operna produkcija u sklopu *Splitskog ljeta*. Da stvari budu još i gore, ta je, inače izuzetno uspješna predstava, izvedena 3 (tri) puta, i to je to. *Attila* neće biti preseljen na pozornicu matične kuće. To, uostalom, i nije jedini *diskontinuitet*. Jer, osim što na *Splitskom ljetu* nije bilo prastare *Aide*, nije bilo čak ni vrlo recentne i svim mogućim nagradama ovjenčane Paračeve *Judite*. Što, uostalom, i ne bi trebalo čuditi uzme li se u obzir da su čak i s redovnog repertoara splitskog HNK skinuti primjerice Rossinijev *Turčin u Italiji* i Offenbachov *Orfej u podzemlju*, predstave koje svojom kvalitetom nadmašuju sve što je proteklih nekoliko godina napravljeno čak i u zagrebačkoj Operi. U svojoj brizi za *alternativni teatar* intendantica Mani Gotovac prema operi (o baletu da i ne govorimo!) pokazuje gotovo maćehinski odnos. Dovoljno o tome govori broj opernih izvedbi u prethodnoj sezoni splitskog HNK, za čije su nabranje dovoljni prsti dvije ruke Mani Gotovac i jedne ruke Nikše Bareze.

Reanimacija

Pokušavajući umjetnim disanjem udahnuti novi život *Dubrovačkim ljetnim igrama* i *Splitskom ljetu*, vladajuća je garnitura, doduše, pokušala ponuditi nova rješenja postojećih problema (povjerenstva u Dubrovniku, Mani Gotovac u Splitu), no konačni ishod ostao je manje-više isti kao i prethodnih godina. Jer, kvaliteta ovogodišnjih izdanja ovih dvaju festivala samo je još jednom potvrdila da u Hrvatskoj još uvijek vlada sindrom *manifestacijske kulture*. U mjesec dana trajanja jednog festivala, naime, ipak se ne može nadoknaditi sve što je propušteno u prethodnih jedanaest. █

Umjetno disanje

Čini se da se u slučaju *Dubrovačkih ljetnih igara* i *Splitskog ljeta* zaboravilo kulturni život Dubrovnika i Splita u onih deset ili jedanaest mjeseci kada u tim gradovima *nema* festivala

Trpimir Matasović

Popraćena iznimnom medijskom pozornošću, dva su najveća hrvatska ljetna festivala, *Dubrovačke ljetne igre* i *Splitsko ljetno*, došla i prošla, ostavljajući za sobom gotovo unisonne hvalospjeve kako publike, tako i *stručne javnosti*. Kritički intonirane reakcije uglavnom su se usredotočile na pojedine programske i/ili organizacijske propuste, ne dovodeći pritom u pitanje uspješnost cjeline. Ipak, čini se da se u slučaju obje manifestacije zaboravilo kulturni život Dubrovnika i Splita u onih deset ili jedanaest mjeseci kada u tim gradovima *nema* festivala.

Umijeće preživljavanja

Mora se, doduše, priznati da i Dubrovnik i Split predstavljaju donekle izdvojene i sretne slučajeve gradova u kojima kulturni život u ovom ili onom obliku postoji i ljeti i tijekom redovne sezone. Uz izuzetak Zagreba, većina se drugih hrvatskih urbanih središta mora zadovoljiti ili kratkotrajnim ljetnim manifestacijama (Pula, Zadar), ili pak uglav-

ne *izvaninstitucionalne* inicijative, kojih srećom ipak ima, još uvijek ne uspijevaju razbiti opće silivo u kojem se gotovo svaki oblik kulturnog djelovanja svodi na puko umijeće preživljavanja.

Dubrovnik se i Split, dakle, mogu pohvaliti nečim što bi se na prvi pogled moglo smatrati kontinuitetom kulturne produkcije. No, dok je u Splitu taj kontinuitet barem donekle osiguran formalnom i neformalnom povezanošću *Splitskog ljeta* sa splitskim *Hrvatskim narodnim kazalištem*, Dubrovnik predstavlja gotovo klasični primjer *kontinuiranog diskontinuiteta*.

Zagrebačke ljetne igre

Jer, nije nikakva tajna da je Dubrovnik tek *lokacija* na kojoj se odvijaju *Dubrovačke ljetne igre*. Organizacija i financiranje ovog festivala naime daleko je više vezana uz Zagreb nego uz Dubrovnik. Za razliku od mno-

steće dojam da Grad uopće ne živi s *Igrami*. Publiku tako čine mahom gosti Dubrovnika, u kojem je ove godine do punog izražaja došao nesrazmjer cijene turističke ponude i njezine kako kvantitete, tako i kvalitete.

Naravno, nekoliko je vrhunskih glazbenih i dramskih događaja (koncerti Emme Kirkby i *London Baroque*, Juliana Rachlina i prijatelja, Christophera Hogwooda i *Academy of Ancient Music*, kao i premijera Ghelderodeova *Kristofora Kolumba*) vrlo jak i mnogima dovoljan argument za superlativne ocjene *Igara*. Pritom se zaboravlja da je većina drugih događanja prošla uz mnogo manje pompe, pri čemu je u mnogim prostorima za vrijeme izvedbi ostala nezanemariva količina slobodnih mjesta – nešto što je prije desetak godina bilo gotovo nezamislivo.

A kada sav taj spektakl prođe, kulturni život Dubrovnika za-

Đorđe Subotić i Dušan Budišin

Gazde svoje brazde

Nema autonomije Vojvodine bez izvornih sadržaja, a to su zakonodavna, sudska i izvršna vlast

Omer Karabeg

Već skoro godinu dana, tatkoreći od samog pada Miloševića 5. oktobra prošle godine, u redovima pobjedničke koalicije DOS traje spor između vojvodanskih stranaka i centrale u Beogradu o tome kakve nadležnosti treba da dobije Vojvodina. Novosadski lideri traže da Vojvodina dobije poseban ustavni položaj, kakav je imala prije famozne Miloševićeve "jogurt revolucije" 1988. godine, to jeste da dobije zakonodavnu, sudska i izvršnu vlast. Većina partija DOS-a iz Srbije nije sklona pretjeranom osamostaljenju Vojvodine, bojeći se da bi tim putem mogao da krene i Sandžak. Suštinskoj autonomiji Vojvodine najviše se protivi Demokratska stranka Srbije Predsednika Jugoslavije Vojislava Koštunice, koja bi željela da Srbiju podijeli na regione sa lokalnom samoupravom – po tom konceptu Vojvodina bi bila samo jedan od regiona – dok bi se glavne odluke donosile u Beogradu. Nakon višemjesečnih jalovih rasprava, lideri vojvodanskih stranaka povukli su radikalni potez – krajem augusta usvojili su Platformu o autonomiji Vojvodine u kojoj se zalažu da građani Vojvodine sami odluče o svom ustavnom položaju u okviru Srbije. Ova Platforma bila je predmet polemike u najnovijem Mostu Radija Slobodna Evropa. Sagovornici Omera Karabega bili su Đorđe Subotić, član Predsjedništva Reformista Vojvodine, stranke koja je učestvovala u formulisanju Platforme, i Dušan Budišin, član Predsjedništva Demokratske stranke Srbije. ☒

Gospodine Subotiću, osnovni zahtjev vaše Platforme je da se građanima Vojvodine vrate oduzeta ustavna prava. Na koja prava mislite? Da li to znači da vi zahtijevate da se Vojvodini vrate sve one nadležnosti koje je imala po Ustavu iz 1974. godine, a koja je ukinuo Milošević?

– Subotić: U Vojvodini se je 1988. godine dogodio puč, takozvana "jogurt revolucija", i tada je uspostavljena centralistička Srbija po volji Miloševićevog režima. To je trajalo, a, na žalost, traje i dan danas. Mi u ovoj Platformi zahtevamo da se Vojvodini vrati zakonodavna, sudska i izvršna vlast, dakle, ne tražimo sve ono što je bilo zapisano u Ustavu iz 1974. godine, kada je Vojvodina bila konstituent jugoslovenskog federalizma. Tražimo uspostavljanje autonomije

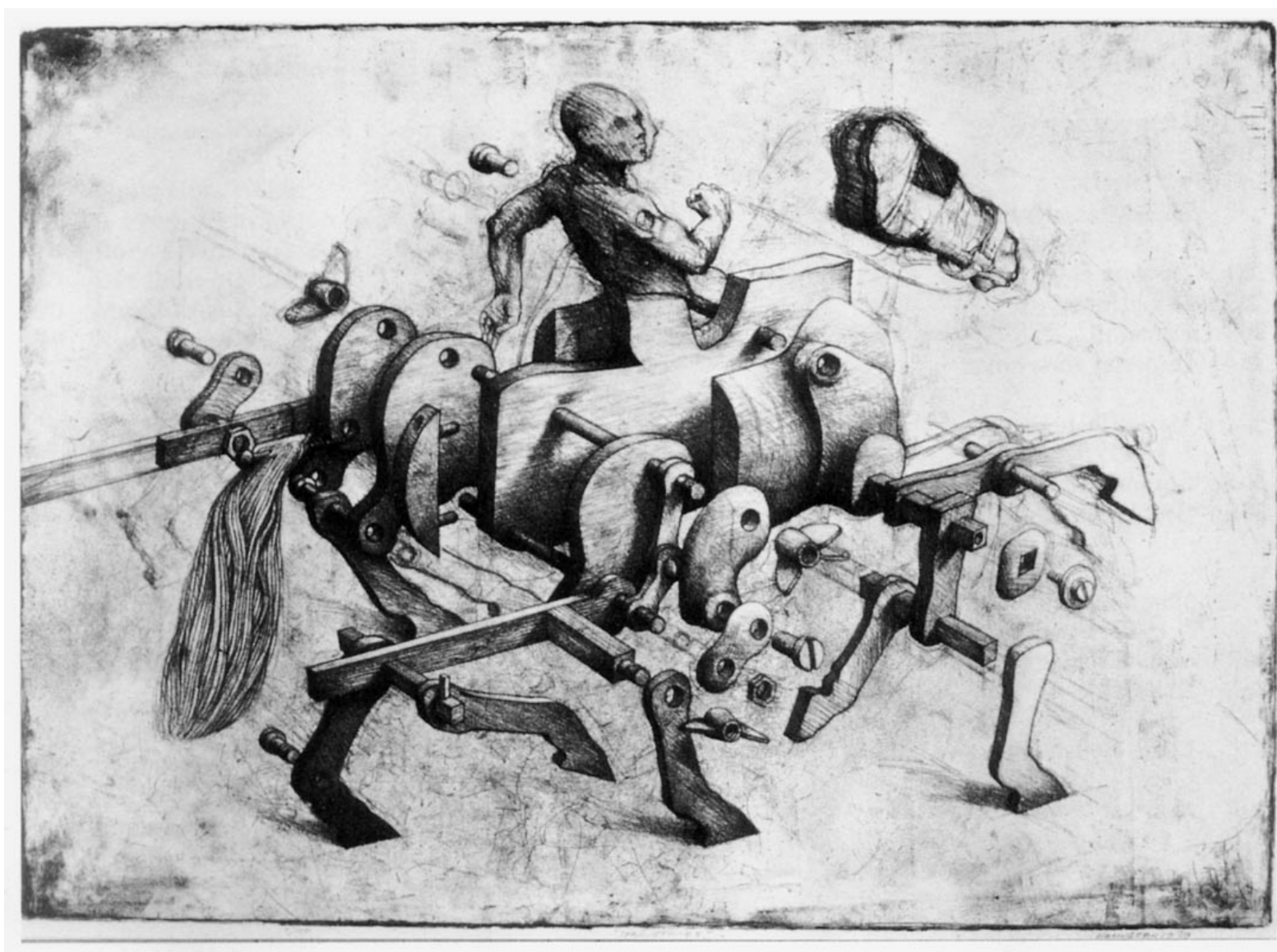
Vojvodine u okviru Republike Srbije, autonomije koja će nam omogućiti da raspoložemo svojim parama i da uređujemo me-

zacija Srbije neminovna, ali da decentralizacija ne sme da bude dekancelarizacija, kao što to neki zagovaraju. Srbija treba da bude država autonomnih pokrajina i regija sa različitim stepenom autonomnosti. U takvoj

varam, na Trećoj zemaljskoj konferenciji rečeno da mađarska manjina u severnoj Vojvodini treba da se samoopredeli, odnosno da dobije pravo na otepljenje. Naime, ideja vodilja komunističke klike, ustvari Kominterne, bila je rasturanje Jugoslavije i rasturanje srpskog življa kao najdominantnijeg u tadašnjoj Jugoslaviji.

U Brozovoj Jugoslaviji autonomije su stvorene samo u Srbiji da bi se Srbija destabilizovala, dok to isto Broz nije dozvolio u

ustavni amandmani kojima su bila ugrožena prava građana Vojvodine – i srpskog, i mađarskog, i slovačkog, i rumunskog, i rusinskog, i ukrajinskog porekla. Mora se uvažavati multietnički, multikulturni i multikonfesionalni karakter Vojvodine. Međutim, to se ne čini u ovom pogubnom centralističkom sistemu. Verujem da će se i gospodin Budišin složiti da nije dobro da direktore domova zdravlja i škola imenuje Repub-

đunacionalne, međukonfesionalne, kulturne i sve druge odnose u Pokrajini.

– Budišin: Gospodin Subotić je pomenuo izvršnu, sudska i zakonodavnu vlast. Mi to ne prihvatamo, jer smatramo da to nije u redu i da to ne bi dovelo do nekog boljitka u Republici Srbiji. Međutim, ukoliko budemo razgovarali o tome da mnoge nadležnosti treba preneti na lokalne organe vlasti, onda ćemo se o tome lako sporazumeti. Ja bih vam skrenuo pažnju da se nacrtom Ustava Srbije koji su pripremili Građanski savez i moja stranka, Demokratska stranka Srbije, mnoge ingerencije prenose na lokalne organe vlasti. Prema tom predlogu Republika Srbija bi bila podeljena na šest pokrajina i to – Jugoistočnu Srbiju, Jugozapadnu Srbiju, Pomoravlje i Podunavlje, Kosovo i Metohiju, Beograd i Vojvodinu. Mi se, dakle, zalažemo za regionalno uređenje Srbije u kome bi pokrajine imale velike nadležnosti.

Rasturanje srpskog življa

Gospodine Subotiću, da li se vi slažete da Vojvodina treba da bude jedan od regiona u Srbiji, ili smatrate da ona treba da ima poseban položaj? Ovo vas pitam zbog toga što u vašoj Platformi piše da Vojvodini autonomiju nisu podarali ni Srbija, ni Jugoslavija, ni međunarodna zajednica, već da je ta autonomija istorijska i samosvojna.

– Subotić: Reformisti Vojvodine smatraju da je decentrali-

državi trebalo bi da Vojvodina, čija autonomija ima duboke istorijske korene, ponovo dobije zakonodavnu, sudska i izvršnu vlast i da to reguliše svojim konstitutivnim aktom. Mi smo dobrovoljno ušli u Republiku Srbiju. Ja se nadam da ćemo u njoj i ostati, ali to ne zavisi od Vojvodana i Vojvodine, nego od države Srbije. U Srbiji je nakon 5. oktobra napravljen veliki pomak, ali ostala je miloševićevska matrica, ostao je pogubni centralizam u kome se Vojvodina totalno neutralizuje i omalovažava.

Gospodine Budišin, da li vi smatrate da je autonomija Vojvodine istorijska tekovina?

– Budišin: Ne. Mnogo se operiše tim pojmom. Pogledajmo kako stvari stoje. Zahtev za teritorijalnom autonomijom, u okviru Austrougarske monarhije, Vojvodina je javno formulisala još 1694. godine na crkvenom saboru u Baji. Svi ti zahtevi mahom su iznošeni na crkvenim saborima. Tu valja pomenuti i crkveni sabor u Temišvaru 1799. godine. Međutim, treba imati u vidu da su se naši sunarodnici, bez obzira da li se radilo o Banatu ili o Vojvodini kao celini, borili za autonomiju u tuđoj državi. Jedno je autonomija u tuđoj državi, a drugo u svojoj sopstvenoj. Dolaskom Josipa Broza stvorena je autonomija Vojvodine iz čisto političkih razloga. To je bio plod pogubne komunističke politike koja svoje početke vuče još iz 1921. godine, kada je, ako se ne

Subotić: Vojvodina je ustavna kategorija i ona mora imati zakonodavnu, sudska i izvršnu vlast

Hrvatskoj, gde su postojali u najmanju ruku isti razlozi da, recimo, Lika ili Dalmacija dobiju autonomiju. Prema tome, autonomija Vojvodine nije nešto što postoji odavno, nego je to smišljeno najpre od strane Komunističke internacionale, a kasnije i od režima Josipa Broza. Međutim, 1918. godine na Velikoj skupštini u Novom Sadu narod Vojvodine jasno je rekao da želi da bude sastavni deo Srbije. Mi zameramo autonomaskim strankama, što, kad je nakon pada Miloševićevog režima počeo razgovor o decentralizaciji, demokratizaciji, i uopšte o ljudskim pravima, stalno ističu problem Vojvodine. Pa, celu Srbiju treba demokratizovati, a ne samo Vojvodinu.

Srpska liga, zona Sever

– Subotić: Gospodine Budišin, problem Vojvodine postoji od 1989. godine, kada su doneti

lika Srbija. Mi ne možemo ni kontrolirati statistički zavod Vojvodine, verovatno zbog toga da ne bismo znali koliko je odneseno dobara iz Vojvodine i koliko je pokrajina opljačkana.

Ja bih vas podsetio da se od 1989. godine fudbal u četvrtom rangu takmičenja ne igra u Vojvodanskoj ligi nego u Srpskoj ligi, zona Sever. Zbog toga se ova Platforma zalaže za uspostavljanje autonomije i povratak vojvodanskih institucija. Sada praktično nemamo ništa sem naziva Autonomna Pokrajina Vojvodina. Pokrajinska skupština ni o čemu ne odlučuje. Mi želimo da se vrate ingerencije Skupštini i Izvršnom veću Vojvodine. Ali mi ne ćemo da nam to bilo ko podari. Jer, ako nam neko podari ingerencije, onda ih može i oduzeti, kao što je to bilo učinjeno Miloševićevim pučem 1988. godine.

Vi ste, gospodine Budišin, nedavno rekli da je diskutabilno što su u kreiranju Platforme o autonomiji Vojvodine učestvovali mnogi ljudi koji su učestvovali i u donošenju Ustava iz 1974. godine. Na koje ste ljude mislili?

– Budišin: Recimo, na gospodina Žiku Berisavljevića. On je bio Brozov ambasador u Londonu, ako se dobro sećam. On je sad jedan od zagovornika krajnje autonomaske politike. Koliko se sećam i gospodin Mile Isakov, predsednik Reformista Vojvodine, bio je komunistički funkcioner. Zašto tu

brigu za Vojvodinu nisu pokazali mnogo ranije? Ja sam rođen u Vojvodini i znam mnoge koji su bili veoma privrženi Josipu Brozu, a sada su prešli u "demokrate" i žele da isteruju neku posebnu autonomiju za Vojvodinu.

– **Subotić:** Gospodine Budišin, želeo bih da tu dilemu odmah raščistimo. I ja sam bio član Saveza komunista, ali to ne znači da nisam bio demokrata, imao sam problema i u ondašnjem Savezu komunista, čak sam bio pred isključenjem.

– **Budišin:** Nemojte se ljutiti, ali zašto onda niste izašli iz Saveza komunista?

– **Subotić:** Jesam, izašao sam. Posle pada autonomije Vojvodine napustio sam Savez komunista. Napustio sam ga kada je Slobodan Milošević došao na vlast. Dakle, ne stoji ta priča da su neki ljudi, koji su bili u vlasti 1974. godine, sada najveći autonomaši i da je autonomaštvo zlo samo po sebi.

– **Budišin:** Ja nisam rekao da je zlo. Separatizam je zlo.

– **Subotić:** Separatizam treba odvojiti od borbe za autonomiju Vojvodine u Republici Srbiji i zajedničkoj državi Jugoslaviji. Ova Platforma upravo to i zagovara – bitku za ostvarivanje autonomnih prava građana Vojvodine, ali u njoj se nijednom rečju ne pominje separatizam.

Špajz Srbije

U Platformi se zahtijeva da se kao prvi korak ka vraćanju autonomije Vojvodine usvoji poseban zakon, takozvani lex specialis, kojim bi Vojvodini bile vraćene one nadležnosti koje joj pripadaju po sadašnjem republičkom ustavu, a koje su joj oduzete republičkim zakonima.

– **Subotić:** Tačno. Ja sam u svojstvu poslanika Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine to i predložio. Jer ovaj sadašnji ustav, koji je centralistički i nedemokratski i koga hitno treba menjati, ipak omogućava neka prava u ostvarivanju autonomije Vojvodine. Ta prava su regulisana i Statutom Autonomne Pokrajine Vojvodine. Međutim, doneto je više od stotinu zakona

kojima se i ta minimalna prava anuliraju. Ako bi se ti zakoni menjali u redovnom postupku, to bi potrajalo dve ili tri godine, zato se mi zalažemo da se doneše jedan poseban zakon kojim bi se vratila autonomna prava u skladu sa sadašnjim Ustavom Republike Srbije i Statutom Autonomne Pokrajine Vojvodine. To bi bio prvi korak.

Gospodine Budišin, da li je za vas prihvatljivo da se po hitnom postupku donese takav zakon?

– **Budišin:** Sve što je hitno, to je i kuso. Mi želimo da uredimo Srbiju kao modernu i demokratsku državu. Prema tome, ovo ne bih mogao da prihvatim. Hteo bih na nešto da upozorim. Vi ste rekli da u prvoj fazi tražite da vam se vrate prava koja vam pripadaju po važećem, kako ga nazivaju, pučističkom ustavu, a po tom ustavu u nadležnosti Vojvodine je uređivanje samo pojedinih pitanja iz oblasti kulture i obrazovanje. U vašem zahtevu se, međutim, pominju i oblasti koje uopšte nisu u nadležnosti pokrajine, kao što su, recimo, finansije, poljoprivrede, imovinsko-pravni odnosi.

– **Subotić:** Gospodine Budišin, po Ustavu to pripada Vojvodini, ali po važećim zakonima ne pripada. I generalni urbanistički planovi po ustavu pripadaju Autonomnoj Pokrajini Vojvodini, a sada ispada da je, recimo, region Srema po poslednjem generalnom urbanističkom planu pripojen regionu Mačve. To je praktično razbijanje autonomije i teritorijalne celine Vojvodine.

– **Budišin:** Stvari se ne mogu rešavati parcijalno. Treba ih rešiti u celoj Republici Srbiji. Meni smeta što se stalno govori samo o Vojvodini. Ja ću da vas, gospodine Subotiću, podsetim na jednu vašu izjavu koju ste svojevremeno dali. Ako se dobro sećam, rekli ste da je Vojvodina špajz Srbije iz koga se samo odnosi.

– **Subotić:** Da, iz koga se odnosi bez pitanja Vojvodine.

– **Budišin:** Posle oslobođenja iz Vojvodine se odnosilo svugde, najmanje u Srbiju, odnosilo se u sve ostale republike.

– **Subotić:** Tačno, tu ćemo se

složiti. Ali nakon 1989. godine u Srbiju i u raznorazne televizije ondašnjih SAO Krajina došla je oprema Televizije Novi Sad.

– **Budišin:** Oko Miloševića ćemo se složiti, on je bio jedan autoritarni komunista koji je, u nedostatku drugih argumenata, posegao i za krajnjim nacionalizmom, mogu slobodno reći – šovinizmom. To je bio njegov način da se održi na vlasti. Da se opet vratim na komuniste. Komunisti su celu stvar upropastili kada su u Vojvodini na račun poljoprivrede gradili industriju, udarali su nemoguće cene vojvođanskim seljacima. Tada je Vojvodina bila rupa bez dna.

Budišin: Ne može Vojvodina da ima veće ingerencije nego ostale pokrajine, može samo da ima drugačije, s obzirom na svoje specifičnosti, ništa više od toga

Novisadizacija Vojvodine

– **Subotić:** To je tačno, gospodine Budišin, ali tačno je i to da je u poslednje vreme, za vreme vladavine Slobodana Miloševića, vojvođanska poljoprivreda bila najveća humanitarna i socijalna organizacija Republike Srbije. Jer, sve se crpelo iz vojvođanske privrede. Zbog toga se mi zalažemo i tražimo da se pitanje poljoprivrede u Vojvodini reguliše pokrajinskim aktima i pokrajinskim zakonima, jer nije poljoprivreda u Vojvodini isto što i poljoprivreda u nekom brdsko-planinskom području.

– **Budišin:** Sigurno da nije,

međutim, vi opet na mala vrata hoćete stvari da parcijalno rešavate. Zašto ne sednemo i ne donesemo ustav, da Srbiju konačno uredimo kao državu.

– **Subotić:** Slažem se, ali dozvolite da ja razgovaram o svom ataru, a moj atar je Vojvodina. Naravno da Srbija mora biti decentralizovana, ali mislim da timočki, ili ne znam koji region, ne može imati isti status kao Vojvodina. Vojvodina je ustavna kategorija i ona mora imati zakonodavnu, sudsku i izvršnu vlast.

– **Budišin:** Ne može Vojvodina da ima veće ingerencije nego ostale pokrajine, može samo da ima drugačije, s obzirom na svoje specifičnosti, ništa više od toga. Jer, to bi bilo zadovoljavanje želja onih ekstremnih autonomaša, tako da ih nazovem, koji žale za Ustavom iz 1974. godine, kad su oni bili gazde u svom ataru. Tadašnja komunistička klika u Novom Sadu sprovođila je "novisadizaciju" Vojvodine. To nam danas ne treba.

– **Subotić:** Lično mislim da mi i dalje moramo biti gazde svojih dobara, gazde svoje braće i da mi najbolje znamo kako ćemo regulisati i višenacionalno obrazovanje i informisanje i sve ostalo, a to je nemoguće ukoliko ne bismo imali pravo da sami donosimo zakone. Nema autonomije Vojvodine bez izvornih sadržaja, a to su zakonodavna, sudska i izvršna vlast.

– **Budišin:** Veliki stepen autonomije – da, veliki stepen demokracije – da, ali koliko jednoj pokrajini, toliko i drugoj, naravno, uvažavajući specifičnosti svakog regiona. Nemojmo Vojvodinu dizati na pijedestal koji nema.

– **Subotić:** Nemam ja ništa protiv da Šumadija ima isto što i Vojvodina, ali neka o tome odluče oni. Mislim da se o Ustavu iz 1974. godine dosta pežorativno govori, a ja bih želeo da podsetim da se je u periodu kada je Vojvodina imala, uslovno rečeno, punu autonomiju, ovo područje najviše razvilo. Samo u Novom Sadu sagrađeni su Most Slobode, Srpsko narodno pozorište i Sportsko-poslovni centar

Vojvodina. Nakon toga se u Vojvodini ništa nije gradilo, odavde se samo odnosilo.

Što znaju komunisti

– **Budišin:** A, šta je uopšte Slobodan Milošević gradio, osim dvorca sebi i svojim gaulajterima? Imali smo lokalne knezove, raznorazne Tomiće u Vranju i drugim mestima. Tamo se gradilo. Građani Srbije su bili generalno opljačkani. Naravno, Vojvodina ima najviše ima razloga da se buni, jer je najbogatija. Ali svi su bili pljačkani. Jer, komunisti samo to i znaju da rade.

– **Subotić:** Samo da vas podsetim da je početkom 1989. godine, pre donošenja ustavnih amandmana, Vojvodina imala po stanovniku 15 dolara veći nacionalni dohodak nego Slovenija, a sada je u Sloveniji nacionalni dohodak po stanovniku 11.800 dolara, a u Vojvodini se ni ne zna, jer nemamo ni statistiku o tome.

– **Budišin:** Statistika obično sve pokaže, a ništa ne vidiš. Evo ja ću vam dati jedan drugi podatak. U Vojvodini, prema podacima koje ja imam, 13,9 odsto stanovnika živi iznad proseka, što znači da nisu baš svi Vojvođani podelili sudbinu svoje avlije. Hoću reći da u Vojvodini ima više nego u Srbiji ovih novih JUL-ovskih ili miloševićevskih, kako hoćete, komunističkih bogataša. To kaže statistika.

– **Subotić:** Vojvodina je tokom Miloševićeve vladavine bila najveća žrtva. Vojvođani su plaćali sva njegova ratišta i sva njegova gradilišta. I to ne samo u materijalnim dobrima, nego i u ljudstvu. Mislim da se s tim mora prestati.

– **Budišin:** Kad je u pitanju Slobodan Milošević, tu ćemo se lako složiti, on je za mene bio samo produžetak svega onoga što smo imali četrdeset godina pre njega.

– **Subotić:** Složit ću se ja s vama u tome, ali ne razumem zašto se Demokratska stranka Srbije sve vreme zalaže da se zadrži miloševićevski koncept centralizma koji je izuzetno poguban, pogotovo kada je u pitanju Vojvodina. ☒

Hlađenje nogometa

Nije više ključno pitanje na koje se traži odgovor "zašto nasilje u nogometu?", nego "zašto se nasilje upravo u nogometu predočava i prikazuje kao veliki društveni problem?"

Srđan Vrcan

Nema sumnje da antagonizmi, rivalstvo i suprotstavljanja u suvremenom nogometu i oko nogometa tvore predmet zanimljivih socioloških istraživanja i razmatranja, ponajprije u slučajevima kad takvi antagonizmi i rivalstva dovedu do otvorenih sukoba i nereda, a ponekad eksplodiraju i u valovima masovnog nasilja koje se na prvi pogled čini besmislenim i bezrazložnim. U dosadašnjim raspravama o tome moguće je prepoznati nekoliko već razrađenih pristupa fenomenu antagonizma, rivalstva i suprotstavljanja u nogometu i oko nogometa koji nude i veoma različita objašnjenja tih suvremenih pojava.

Prvi pristup razrađen je u sklopu izrazito pozitivno obojenog odnosa prema nogometu. Taj pristup primjerice polazi od tvrdnje da "postoji izrazito sportski doprinos civilnom društvu koji se temelji na sportskim vrijednostima", a te vrijednosti opisuju se kao "važnost kompeticije uz zadržavanje poštovanja prema protivnicima, sposobnost da se izraze i priguše individualni talenti i ambicije u okviru momčadi, priznavanje da postoji nešto – dobre igre – s onu stranu naših izravnih ambicija te konačna spremnost prihvatiti presude ma kako izgledale stroge u danom trenutku". To je pristup koji se ponekad poziva na tvrdnju Alberta Camusa da "sve što najsigurnije dugoročno znam o moralu i dužnostima naspram ljudi dugujem nogometu" (Lincoln Allison, *Sport and Civil Society*, Political Studies 46, 1998.). U tom smislenom okviru nasilje bi trebalo biti tuđe samom duhu nogometa, to jest ono bi se moglo shvatiti samo kao neka vrsta bolesti koja ponekad pogađa nogomet.

Je li nasilje u nogometu društveni problem?

Drugi pristup u osnovi nastoji na iskustvenoj ravni minimalizirati značenje antagonizma i suprotstavljanja u nogometu, ponajprije i ponajviše kad se očituju u obliku nasilničkog ponašanja. Argumenti koji se u okviru ovog pristupa koriste višestruki su. Na prvom mjestu ističe se da su agresivnost i nasilje koji se javljaju u nogometu i oko nogometa daleko više ritualni nego stvarni, daleko više verbalne nego fizičke naravi, daleko više u funkciji provokacija nego u funkciji ozljeđivanja. A to znači da je posrijedi više privid agresivnosti i inscenacija nasilja nego istinska agresivnost i pravo nasilje. Nadalje, ukazuje se na navodno neutemeljeni dojam o povećanju nereda i fizičkih obračuna u nogometu. I to tako što se navode relativno niski postotci onih nogometnih susreta na kojima je u tijeku sezone došlo do incidenata i nasilja u ukupnom broju nogometnih susreta, sugerirajući tako da je nasilje tek sporadično prisutno u nogometu. Na sličan način uspoređuju se učestalosti nasilja u nogometu s nasiljem u drugim područjima svakodnevnog života, upozoravajući na taj način da nogomet zacijelo nije ono područje života koje je najviše zagađeno nasiljem u usporedbi s nasiljem u obitelji, prometu, školama, kafićima itd. Na posljepku se po pravilu ističe da su šanse da se ozbiljno nastrada vezano uz nogomet daleko manje od šansi da se nastrada u drugim područjima svakodnevnoga društvenog života. Na te-

melju takve argumentacije preokreće se i početno pitanje. Naime, nije više ključno pitanje na koje se traži odgovor "zašto nasilje u nogometu?", nego "zašto se nasilje

narav. Tu spadaju, prije svega, objašnjenja suvremenog huliganstva i vandalizma u britanskom nogometu, a te pojave izvode ponajprije iz reakcija dijelova navijačkog

upravo u nogometu predočava i prikazuje kao veliki društveni problem?". Odgovor na to pitanje daje se pozivajući se ponajprije na sklonost senzacijama u suvremenim masovnim medijima, kao i na one društvene aktere koji su iz svojih posebnih razloga skloni stvarati paniku u društvu te na taj način mobilizirati javnost.

Treći pristup ne umanjuje nazočnost antagonizama koji vode nasilju u nogometu, ali se pritom u njima, i u suprotstavljanjima u nogometu i oko nogometa, vidi ponajprije nešto što u nogomet dolazi izvana, iz društvenog okruženja te se i samo izvana lijepi za nogomet. To se događa na klasičan način onda kad se nasilje u nogometu i oko nogometa pripisuje u osnovi proširenim frustracijama koje se stvaraju i gomilaju drugdje u društvu te se samo izražavaju u nogometu i oko nogometa, otkrivajući u nogometu veoma pogodan društveni prostor – svojevrsnu arenu – za svoje manifestiranje i pražnjenje. Nogomet se izabire svjesno jer je spektakularan i manje-više zaštićen od uobičajenog kažnjavanja. Ili se, pak, nasilje u nogometu pripisuje nedovoljnoj civiliziranosti pojedinih dijelova radničke omladinske populacije koja još nije u dovoljnoj mjeri prilagođena suvremenim uvjetima društvenog života i koja, stoga, svoje nezadovoljstvo i svoju neprilagođenost društvu i kulturnim uvjetima visoko razvijenog društva samo izražava putem nogometa.

Nasilje i subkultura

Četvrti pristup je onaj koji antagonizam i suprotstavljanja u nogometu izvodi ponajprije iz osobite omladinske subkulture koja je po svom sadržaju u osnovi i izraz i svojevrsna reakcija na opći inferiorni položaj mladih u društvu. Omladinska subkultura po pravilu se javno izražava na veoma vidljiv način, najviše i najčešće u dvama specifičnim područjima suvremenog života. Jedan tvori nogomet i još više nogometni spektakl te nogometna scena uopće, a drugi suvremena glazbena scena. Na tim preferiranim scenama mladi insceniraju svoje spektakle i iskazuju svoju osobitost. U inscenacijama na nogometnoj sceni dolazi do izražaja svojevrsni brikolaž kojim mladi iz raspoloživih resursa simbola i obrazaca ponašanja biraju određene simbole i određene obrasce ponašanja, prije svega prema njihovom provokativnom naboju te im daju novo značenje, uključujući ih u smislene okvire vlastite subkulture.

Peti pristup priznaje određenu povezanost između antagonizma i suprotstavljanja i nogometa, ali toj povezanosti, ponajprije kad se manifestira u nasilničkim oblicima ponašanja, pridaje samo privremenu

radništva na strukturalne promjene u britanskom nogometnom pogonu, plod utjecaja nezaustavljivog prodora kapitalizma i tržišnih odnosa u sve pore današnjega britanskog nogometa. Posrijedi je prodor koji je doveo do raskidanja tradicionalne veze između pojedinih klubova i pojedinih društvenih sredina za koje su klubovi prije bili vezani i kojima su na neki način pripadali. U tom smislu radilo bi se samo o nasilničkim reakcijama pučkoga i radničkog dijela nogometnog navijaštva na praktičnu eksproprijaciju nogometnih klubova od onih kojima su na neki način tradicionalno pripadali i koji su ih smatrali svojim.

Šesti pristup je onaj koji operira takozvanom ekologijom stadiona kao okvirom unutar kojeg se promatraju i interpretiraju rivaliteti i animoziteti koje nogomet rađa i koji ga prate. A to znači da se tumače kao nešto što generira iz dinamičkog strukturiranja društvenog prostora stadiona za vrijeme utakmice, svojevrsnog emocijama pregrijanog kotla, koji ima svoju osobitu, veoma vruću, logiku i koja upravo zbog toga lako dovodi do eksplozija navijačkog nasilja. U tom smislu stadioni se javljaju kao rijetke arene u suvremenom društvu u kojima dolazi do kolektivnog entuzijazma.

Na posljepku, vrijedi spomenuti i mogućí pristup koji je samo u naznakama naznačio Umberto Eco, koji, polazeći od poznate tvrdnje o povezanosti između politike i "kruha i igara" naglašava da, kad već imamo *circenses*, onda se i ponešto krvi mora prolići. To bi, dakle, bio pristup u kojem bi nogomet, iz čisto društvenih razloga morao biti začinjén nasiljem, pa i zagađen povremenim prolijevanjem krvi, da bi imao opću društvenu funkciju koju danas po pravilu ima. Naime, spektakularnost u suvremenom svijetu *circensesa* nema vrhunske i prave draži ako ne uključuje barem minimum nasilja ili igre sa smrću. Otprilike onako kako velike trke automobila dobivaju svoju draž i visoku emocionalnu temperaturu, ne po tome što su sudari i nesreće apsolutno isključeni, nego po tome što su stalno uključeni i mogući.

Nasilje iz nogometa

Knjiga *Strah i mržnja u sovjetskom nogometu*, koju su uredili Gary Armstrong i Richard Giulianotti, a koja je nedavno objavljena u Engleskoj, bavi se pitanjima koja su već spomenuta, ali razrađuje i nudi osobiti pristup koji je zanimljiv ne samo za suvremenu sociologiju nogometa nego i za današnju sportsku, pa i širu javnost. To je sustavno razrađeni pristup antagonizmima i suprotstavljanjima koji se proizvode i obnavljaju u nogometu i oko nogometa te se očituju u trajnim rivalitetima i izrazitim

animozitetima, a nerijetko dovode do otvorenih sukoba i sudara, ponekad i do nereda i tučnjava, pa i do pravih erupcija nasilja.

Vrijedi se zadržati na opisu osobitosti pristupa kojim operiraju urednici knjige.

Prva i temeljna osobitost pristupa koji se prakticira u ovoj knjizi u tome je što se rivalstva i animoziteti, i onda kad dobivaju agresivni i nasilnički izraz, ne izvode načelno iz nečega što bi se samo izvana vezivalo za nogomet. A to znači da se ne izvode iz nečega što bi se na neki način usputno, slučajno ili prigodno nalijepilo na nogomet. Naprotiv, temeljna značajka ove knjige je u tome što se rivalstva i animoziteti u nogometu izvode izravno iz same naravi nogometa kao takvog. I to kao igre i kao spektakla i kao pogona te se, stoga, drže da pripadaju samoj prirodi nogometa, koji ih, dakle, sebi svojstvenom logikom proizvodi i reproducira. A to u osnovi znači da se izvode iz binarne naravi samog nogometa. Pritom u žarište teorijske pažnje dolaze pitanja o onome što pripada strukturnim, a ne slučajnim odnosima u nogometu.

Svjetski okvir

Druga osobitost pristupa je u tome što se proizvodnja i reprodukcija rivalstva i animoziteta u nogometu prati u svjetskim razmjerima, pa tako i u veoma različitim tipičnim društvenim i kulturnim okvirima, ali i u veoma različitim modalitetima:

od Kameruna u Africi do Kalkute u Indiji, pa do Meksika, Jemena, Argentine te Malte, Italije i Norveške. U tom smislu knjiga se kreće na tragu poznatih tvrdnji talijanskog sociologa Dal Laga o tome da se manje-više iste pojave rivalstva i animoziteta te, stoga, isti načini ponašanja s nasilničkim nabojem javljaju u nogometu i oko nogometa i onda kad se amaterski igra po selima i po poljanama, po gradskim ulicama i trgovima, po školama i oko škola, ali i kad se igra na velikim stadionima s profesionalnim igračima, razlikujući se pritom samo po svojim razmjerima i po svom intenzitetu. Zanimljivo je spomenuti da se Hrvatska spominje u dvama smislenim kontekstima: prvo, kad su posrijedi nogometni klubovi s hrvatskim konotacijama u Australiji, i, drugo, kad se nastoje izvesti teorijski relevantni zaključci o mogućim promjenama identiteta koji su na djelu u nogometu i oko nogometa, i to na temelju poznatog sukoba između predsjednika Tuđmana i BBB-a.

Treća osobitost pristupa je u tome što se taj pristup ne smiješta u smisljeni okvir poznatih, povijesno optimističkih analiza i prognoza N. Eliasa i N. Dunninga o dominantnom dugoročnom civilizacijskom trendu koji se očituje i u sportu, pa tako i u nogometu. I to se navodno očituje u obliku postupne humanizacije nogometu inherentne agresivnosti i nasilničkih sklonosti te se ponajprije i ponajviše očituje u sve potpunijoj regulaciji konfliktnih situacija koje su, inače, sastavni dio nogometne igre. Stoga se u pristupu u ovoj knjizi rivalstva i animoziteti te agresivnost i nasilje koje proizvodi i obnavlja suvremeni nogomet i u visoko razvijenom svijetu ne svode ponajviše samo na manje-više preživjele i necivilizirane zaostatke jednog, još nedovoljno humaniziranog i posvemašnjom društvenom regulacijom nekontroliranog, nogometnog navijaštva, nego se promatraju kao normalni sastojak i suvremenog nogometa i nogometa u suvremenom razvijenom svijetu. Zapravo, povijest nogometa predočava se u osnovi kao priča o rivalstvima i suprotstavljanjima koja uključuju kako rivalstva između

pojedinih momčadi i lokalnih sredina tako i suprotstavljene identitete.

Četvrta osobitost pristupa je u tome što se binarnost nogometa, koja nužno proizvodi rivalitete i animozitete koji nerijetko kulminiraju u neredima i orgijama nasilja istodobno smiješta u širi društveni okvir. Tako se u ovoj knjizi nogomet tretira kao društveno polje u kojem se, uz ostalo, i simbolički oblikuju i izražavaju različite društvene napetosti i suprotnosti koje inače postoje u društvu diljem svijeta.

Sedam strukturalnih odnosa

Oblikujući pojmovnu mrežu za objašnjenje antagonizama i rivalstva u nogometu, Armstrong i Giulianotti na temelju transkulturnih i transnacionalnih istraživanja prepoznaju sedam ključnih strukturalnih odnosa koji se tiču proizvodnje i reprodukcije suprotstavljanja koji su svoj-

stveni nogometu, ili su usredotočeni na nogomet. Pritom se oslanjaju na strukturalističke teze Levy-Straussa, ali i djelomično odstupaju od njih. Odstupaju, prije svega od njegova izvođenja strukturne binarnosti iz univerzalne i nepromjenjive naravi ljudske svijesti. Stoga, oni svojem prepoznavanju i opisivanju sedam ključnih strukturalnih odnosa pridaju status svojevrsne teorije srednjeg dometa.

Prva teza odnosi se na rivalstva koja se temelje na konstrukciji za nogomet relevantnih identiteta. Ta konstrukcija javlja se u tri modaliteta konstrukcije konfliktnih identiteta: a) legitimirajući identitet koji je u službi vladajućih institucija u društvu i koji proizvodi osobito civilno društvo u toj funkciji; b) identitet otpora za koji je karakteristično da ga stvaraju pojedinci i skupine koje se po svom društvenom položaju nalaze na negativnom kraju odnosa dominacije, što znači da se nalaze pogođene društvenim isključivanjem i stigmatizacijom, ali su i u službi kolektivnog otpora snagama dominacije te proizvode svojevrsne zajednice ili zajedništva; c) projektni identitet koji je svojstven grupama i skupinama koje smjeraju na afirmaciju drukčijeg načina života.

Druga teza tiče se "drame nejednakosti društvene moći". Naime, nogomet ponekad vodi do izrazite dramatizacije konfliktnih odnosa između političkih moćnika i ostalih. I ta dramatizacija bila je u službi legitimiranja i konsolidiranja takvih odnosa bilo u funkciji njihova osporavanja i eventualnog demontiranja.

Treća teza naglašava značenje konfliktnosti u nogometu koja se temelji na "potisnutosti" ili "uspavanoj nacionalnosti" u kojoj se budi potisnuta ili uspavana nacionalnost.

Četvrta teza podcrtava značenje nogometnih rivaliteta u pojačavanju "manjinskih identiteta i lokalnih razlika" koji se ponajčešće javljaju u relativno perifernim društvenim okvirima.

Peta je teza koja upozorava na nogometne podjele i rivalitete u kojima je na djelu "simboličko nasilje isključivanja", a koji se očituju ponajčešće putem nasilničkih incidenata i sustavnog stereotipiziranja.

Šesta teza naglašava nogometne podjele i rivalitete unutar pojedinih nacija oko "estetskih kodova, tradicije i moderniteta" koji se odnose na nogometnu igru, a koja se inače načelno percipira i kao osobiti izraz muškaračkoga, nacionalnog identiteta (primjerice brazilskoga, njemačkog, engleskog itd.).

Sedma teza bavi se nogometnim podjelama i rivalitetima koji se pojavljuju u uvjetima današnjeg "dezorganiziranog kapitalizma" i "preobrazbi rivalstva" koje iz toga slijedi. Posrijedi je način na koji današnji kapitalizam zapravo prekraja i preobli-

kuje mrežu postojećih nogometnih rivalstava. Ta teza je prognostičke naravi te upozorava na dva pravca u kojem se ta preobrazba danas događa, događat će se i u bliskoj budućnosti. Prvi pravac su promjene od starih legitimirajućih rivalstava unutar malih domaćih nacionalnih ili lokalnih okvira u nova rivalstva koja se stvaraju na temelju sada kontinentalnih ili

globalnih okvira te koji, stoga, sada dobivaju međunarodne konotacije. Drugi pravac su promjene koje u nogometnim rivalstvima nastupaju pod novim i sve presudnijim utjecajem televizije. No, Armstrong i Giulianotti drže da je televizija "hladan" medij koji barem u kraćem roku utječe na nogomet ponajprije hladeći, smirujući i sterilizirajući rivalstva i animozitete. U tom smislu autori predviđaju zaokret od "vrućih" rivaliteta k "hladnim", u postupnom obratu od navijača na televizijske gledatelje, ali i u smjeru dominacije sada vrućih rivaliteta između velikih institucionalnih aktera u nogometnom pogonu današnjice.

Posljedice binarnosti nogometa

Kritičke opaske mogu se koncentrirati na nekoliko točaka.

Ponajprije, antagonizmi, rivaliteti i animoziteti u nogometu se izvode iz same binarne naravi nogometa kao takvog. Međutim, takvo tumačenje je uvjerljivo, ali prekratko. Binarnost, naime, nije samo značajka nogometa nego je svojstvena svim natjecateljskim sportovima i ponajprije momčadskim takmičarskim sportovima. Stoga ostaje otvoreno pitanje: zašto binarnost upravo u nogometu proizvodi i obnavlja takve antagonizme, rivalitete i animozitete kakve po pravilu ne proizvode i ne obnavljaju neki drugi momčadski natjecateljski sportovi?

Nadalje, nogometni rivaliteti i animoziteti promatraju se kao društveno polje u kojem dominira logika konstrukcije, dekonstrukcije i rekonstrukcije identiteta. Pritom autori operiraju s dihotomnom koncepcijom konstrukcije identiteta koja razlikuje u osnovi dva tipa – semantički i sintaktički. Za prvi je karakteristično da se oblikuje u terminima "što smo", a za drugi u terminima "što nismo". Drukčije rečeno, posrijedi su dva tipa identiteta: jedan je takozvani *zrcalni tip* identiteta koji se gradi na svijesti o vlastitoj jedinstvenosti (distinktnosti), a drugi je takozvani *zidni tip* identiteta koji se oblikuje u znaku razlikovanja i ograđivanja od drugih i suprotstavljanja drugima. Za svijet nogometa je, prema ovim autorima, karakteristično da privilegira sintaktički tip identi-

teta koji je ukorijenjen na razlikovanju i suprotstavljanju drugima.

Takvo shvaćanje konstrukcije identiteta dvostruko je upitno. I to prvo po tome što sugerira da su ta dva tipa čisti tipovi konstrukcije identiteta između kojih nema dodira i posredovanja. Heuristički se daleko plodnije čini shvaćanje koje operira jednim kontinuumom kojem se samo na krajevima nalaze takvi čisti tipovi konstrukcije identiteta. I to jedan koji, navodno, nije i ne može biti "zagađen" razlikovanjem od drugih i suprotstavljanjem drugima, i drugi koji se iscrpljuje u razlikovanju i suprotstavljanju drugima dok se konkretne konstrukcije identiteta po pravilu javljaju smještene na različitim točkama tog kontinuumu i, stoga, i u znaku mješavine identiteta, izgrađenog na svijesti o vlastitoj jedinstvenosti, ali i identiteta u znaku razlikovanja i suprotstavljanja izabranim drugima. To daleko u većoj mjeri odgovara

transkulturnih istraživanja ipak prepoznati temeljne strukturalne odnose određenog stupnja univerzalnosti koji generiraju antagonizme u nogometu i oko nogometa. Međutim, pritom njihove teorijske teze u sklopu teorije srednjeg dometa ostaju djelomice u zraku jer im nedostaje uvažavanje povijesne specifičnosti unutar koje se oblikuju strukturalni odnosi koje oni prepoznaju i opisuju kao sinkronične. To najbolje ilustrira uvođenje "dezorganiziranog kapitalizma" jer to zapravo znači uvođenje dijakroničkog momenta koji je povijesno specifičan, ali im je kontekstualno teorijski tuđ. To, dakako, začuđuje jer je sam Giulianotti u svojoj knjizi o nogometu kao globalnoj igri razradio shvaćanja o nogometu koji se smješta u okvire različitih stupnjeva modernizacije društva, pa se i različito strukturira pod njihovim okvirnim utjecajem.

Usput vrijedi spomenuti da je veoma

konstrukciji identiteta koji su na djelu u nogometu. Uz to, upravo utjecaj konkretnoga društvenog okruženja odlučuje o tome u kakvom razmjeru stoji konstrukcija za nogomet relevantnih identiteta bilo u znaku svijesti o vlastitoj jedinstvenosti ili u znaku razlikovanja i suprotstavljanja. No, možda je daleko opravdanija Baumanova tvrdnja koja čini upitnim to načelno razlikovanje time što naglašava da zapravo već 'jedinstvenost' znači podjelu na 'Nas' i 'Njih' te je isto tako iscrpna koliko je i disjunktivna" (Zygmunt Bauman, *Community. Seeking Safety in an Insecure World*, Cambridge, Polity Press, 2001.). Drugo, to shvaćanje je upitno po tome što zanemaruje razlike između identiteta (kao što je, primjerice, identitet homoseksualaca) koji nemaju političkih pretenzija koje se tiču vlasti i identiteta koje imaju takvih, i to ponajprije državotvornih pretenzija, te se oblikuju kao identiteti koje teže osvajanju državne vlasti.

Globalna igra

Na posljertku, Armstrong i Giulianotti nastoje, slijedeći strukturalizam Levy-Straussa, ali odstupajući od nekih njegovih stavova, na temelju komparativnih

upitno i njihovo načelno shvaćanje televizije kao navodno "hladnog" medija, pa, stoga, i medija koji sam po sebi hladi i sterilizira antagonizme. Treba se samo prisjetiti uloge televizije u prošlom desetljeću na ovim prostorima da bi se uvidjelo koliko je upitna načelna teza o televiziji kao "hladnom" mediju. Vrijedi se prisjetiti uloge televizije u govoru mržnje u kontekstu najtežih sukoba na ovim prostorima, ali i tvrdnje jednoga američkog stručnjaka koji je u jednoj javnoj raspravi o govoru mržnje na ovim prostorima sredinom devedesetih godina izjavio: "Dajte mi monopol na televiziji u Washingtonu, obećavam vam da ću za mjesec, dva izazvati pravi građanski rat u glavnom gradu SAD-a, između njegovih obojenih i bijelih stanovnika".

Isto tako vrijedi spomenuti da, ako stoji tvrdnja o binarnoj naravi nogometa, onda iz te tvrdnje slijede važne konzekvence o mogućoj povezanosti nogometa i politike. A to znači konzekvence koje se odnose na moguće selektivne afinitete nogometa i ponajprije onog tipa politike koji politiku zamišlja i prakticira u terminima binarnosti, te, stoga, s temeljnom podjelom "prijatelj/neprijatelj".

TEMA

Nudizam i pedofilija

Najlon preko usta

Zlostavljači djece moraju postići dvije stvari: zadobiti dječje povjerenje i navesti ih da se svuku. Ako su mama i tata dijete već naučili da vjeruje golim muškarcima i nagovorili ga da se skinе, slomili su dvije glavne djetetove obrane

Boris Beck

U čemu je zločin pedofila Dietera P. iz Frankfurta, starog 64 godine, uhićena koncem kolovoza u Stubičkim Toplicama? On nije otimao djecu, nije ih napastovao, nije se pred njima svlačio i nije ih tjerao da se svlače pred njim, nije s njima ni na koji način uopće ni kontaktirao – on je samo na javnom mjestu snimao dječju igru i zabavu. U Istri su prošle godine zabilježena tri takva uhićenja, u nudističkim kampovima Monsena i Valalta, kada su s videokamerama zumiranim na djecu (ne svoju, dakako) zatečeni Austrijanac, Nijemac i Belgijanac. Pretprošle su godine novinari austrijskog dnevnika *Kronen Zeitung* putem Interneta kupili za 300 DEM od Rolanda H. iz njemačkoga grada Lörracha dvije kasete na kojima su se vidjele djevojčice u dobi od pet do trinaest godina kako se kupaju i sunčaju na običnim i nudističkim plažama. Pokazalo se da je Roland H. snimao djecu već godinama, i to po Francuskoj i Hrvatskoj. Budući da je djecu samo snimao, a nije ih i izravno seksualno zlostavljao, pušten je da se brani sa slobode. Bračni par Bruce i Rosemary Wylie, također nudisti, prijavili su policiji u prosincu 1998. u Jacksonvilleu na Floridi namještenici laboratorija u koji su donijeli razvijati filmove. Na optužbe da su djecu navodili na bludne radnje, odgovorili su da su fotografije snimali “bez seksualnih namjera”.

Unutarnji glas vrištao je Neeeee!

“Tim je bio zdepast tridesetogodišnjak, a uvijek ga se moglo vidjeti s barem jednom kamerom obješenom preko trbuha. Volio je fotografirati djevojčice i dječake, i često bi zatražio dozvolu roditelja da snimi njihovo dijete. Fotografirao je moju kćer mnogo puta, ona se smiješila i pozirala pred njegovim fotoaparatom. Dok sam gledala povjerenje u očima svojega djeteta, nisam mogla i sama nemati povjerenja u njega,” opisuje majka dvanaestogodišnje djevojčice Tima Wilcoxa u *ICONoclastu*. Tim Wilcox bio je ugledan član američke nudističke udruge ASA (*American Sunbathing Association*, danas *American Association for Nude Recreation*), a 1985. dobio je njezinu nagradu za fotografa godine, za snimku dviju golih djevojčica.

Kako to izgleda kad vas snimaju na nudističkoj plaži? Collette Marie imala je jedanaest godina 1972. kada je u nudističkom

kampu Willamettans u Oregonu upoznala Lonnieja, visokoga mršavog sredovječnog muškarca koji je kružio uokolo snimajući djevojčice, a da za to ni od koga nije tražio dozvolu. Ipak, zatra-

je da idete na mjesta kao što su nudistički kampovi ili plaže gdje će biti gole djece,” riječi su Roberta Gatelyja, policijskog časnika koji je 1992. predvodio uhićenje silovatelja djece Josepha Wanner, također nudista, optuženoga za beskrajni niz pedofilskih zločina. Wanner je policiji postao zanimljiv nakon anonimne dojave, a prijavila ga je Nikki Craft,

pets, Little Nudes i Brats, pa čak i vodič po nudističkim plažama koji je uredio Baxandall, a izdao TNS.

Još su joj veći šok predstavljali ljudi koje je upoznala na nudističkim skupovima i druženjima: muškarca koji je u kalifornijskom nudističkom kampu Elysium Fields danima pratio šestogodišnjakinju, a nekoliko se godina kasnije kandidirao za upravu TNS-a; drugog muškarca koji je 1983. u Los Gatosu napastovao u sauni djevojku, a da nije pozvana policija; grupu muškaraca u Arizoni 1984. koja je djeci bacala novčiće u bazen i promatrala ih kako rone – jedan je od njih kasnije masturbirao pred djecom, ali policija ponovno nije bila pozvana. Bila je nazočna i kada je u Sunny Restu iste godine primijećeno nekoliko muškaraca u različita doba dana s jednim dječakom čiji su roditelji bili odsutni iz kampa – među tim muškarcima bili su James O’Boyle, kasnije optužen za devedeset silovanja djece, Robert J. Schumann, već osuđivan pedofil, te Paul Zimmer koji je i osuđen, a po odsluženju kazne nastavio je biti nudist...

Jadno apatični

Sve veći i veći broj pedofila na koje je Nikki Craft nailazila u nudističkim kampovima uvjerio ju je: “Nudistički skupovi po čitavoj zemlji služe pedofilima da se povezuju međusobno te da se susre-

Collette Marie, crtež

žio je dopuštenje od Collette i njezine mlađe sestre koja je spremno pristala. Collette je oklijevala: “Znala sam da moram dokazati da nemam inhibicija ili ću u najmanju ruku čuti svoje od tate. Budući da Lonnie nije odustajao, složila sam se da me slika. Bio je poput tate, vrlo uporan. Izašla sam iz vode i stala pred njega, kako je i tražio, a on mi je dodao loptu za plažu s kojom je želio da poziram. Držala sam je ispred stidnih dijelova, ali me on zamolio da je podignem iznad glave. Moj je unutarnji glas vrištao *Neeeee!*, ali znala sam da ga ne mogu poslušati. Bila sam uhvaćena u stupicu i on me snimio...”

Tim Wilcox bio je više puta osumnjičen zbog seksualnog zlostavljanja djece, ali do tada mu je bio dokazan samo jedan slučaj, kada ga je losanđeleški sud kao “mentalno poremećena seksualnog prijestupnika” uputio na liječenje u državnu bolnicu Patton. Ni Lonnie nije djecu samo snimao. Dok su se on i Collette Marie šetali navečer, sada već odjeveni, i razgovarali, pitao je djevojčicu smije li joj staviti ruku na majicu; Collette Marie mu je i to dopustila, a on ju je potom upoznao sa svojom suprugom i zamolio da roditeljima ne spominje kako ju je dodirnuo. Djevojčica je to ipak učinila, njezin je otac zaplijenio snimljeni film, a uprava je zamolila Lonnieja da smjest napusti kamp. Iduće su ga godine ponovno srela u nudističkom kampu u Britanskoj Columbiji – bio je na pozornici kao sudac na izboru za Miss.

Tamo gdje su djeca

“Kada su Willieja Suttona pitali zašto je pljačkao banke, odgovorio je *Zato što je ondje novac*. E, pa, ako tražite голу djecu, logično

Nikki Craft i policija

feministička aktivistica zahvaljujući kojoj je dolijalo barem pedesetak sličnih. Nju su početkom osamdesetih bezbroj puta uhitili na kalifornijskim plažama zbog toplesa: “Smatrala sam nepodnošljivom uvredom što mi vlada određuje kako da se odijevam, a sve u društvu u kojem korporacije eksploatiraju žene u toples barovima, pornografiji i reklamama odričući nam kontrolu nad svojim tijelima.” Zahvaljujući takvu angažmanu zaposlio ju je Lee Baxandall, predsjednik TNS-a (*The Naturist Society Inc.*, druga najveća američka nudistička organizacija). Prvi je šok Nikki Craft doživjela sredinom osamdesetih u tijeku kampanje protiv *Penthousea*, kada se susrela s velikom količinom dječje pornografije. Ne samo da je mogla prepoznati nudističke kampove u kojima su djeca snimana, nego se i po stilu fotografiranja moglo pogoditi koji su poznati nudistički fotografi radili snimke; uz pedofilske pornografske časopise nalazili su se i nudistički magazini *Nudist Mop-*

Naše su plaže sigurne jer na njima nije nikada uhićen pedofil. Točno? Krivo. Naša se djeca ništa ne bune, dakle sve je u redu. Točno? Krivo.

ću s djecom, fotografiraju ih i stupaju s njima u spolne odnose, a uprava ne čini ništa efikasno da ih u tome spriječi.” Zagrijanost nudista za svoj pokret, to što ne vide ništa čudno u slikama gole djece, njihova želja da jednostavno provedu miran dan na plaži, veliki postotak onih slobodnog seksualnog ponašanja, poštivanje anonimnosti i diskrecija na koje su navikli – sve je to išlo pedofilima na ruku. Posebna je bila odgovornost urednika nudističkih časopisa o kojima je Nikki Craft pisala 1995. u *On The Issues: The Progressive Woman's Quarterly*. Seksualizirane snimke povećavaju prodaju nudističkih časopisa, a slike nevine dječice i dostupnih žena prikrivaju činjenicu da se pokret sastoji pretežno od muškaraca. “Seksualni i komercijalni interesi nudističkih izdavača i fotografa često ih čini saveznicima – svjetonazorski i pravno – sa zlostavljačima djece, pedofilima i pornografima.”

Nudisti i pišu o sebi u tim časopisima. Primjerice, Bilten ASA-a iz srpnja 1990. donosi njihova mišljenja u prilog svojeg pokreta – Judy Olds, bivša Miss Nude World: “Za mene je to druga priroda. Vjerujem u to. Vjerujem da je to sigurno mjesto. Svi imaju nešto zajedničko.” Buddy Mesher: “Držim da sam dobro formirana osoba. Nemam poteškoća u pogledu seksa, odijevanja ili osob-

nih odnosa koji su danas toliko česti. Puno sam opušteniji i više u dodiru s ljudima od većine ostalih.” Gary Sharp: “Oduzima ponešto od draži latentne seksualnosti koja postoji dok su ljudi odjeveni.” Myra Mesher: “Možda ljudi misle da je to nešto drugo, da ima nešto seksualno, ali kada dođu ovamo vide da je to stvar druženja i to im iskustvo čini da se dobro osjećaju.” Carol Goldbergers: “Može se predvidjeti da će mnogi ljudi iz našega svijeta koji je seksualno orijentiran pretpostaviti da su i nudisti i nudistički kampovi seksualno orijentirani. Pa, ipak, ljudsko tijelo gubi mnogo od svoje fascinantnosti kada se prestanete igrati skrivača s njime. Oni koji prvi put dođu u nudistički klub istog su časa zatečeni koliko to mjesto nije seksi. Nudisti su uglavnom vrlo mirni, vrlo tihi, vrlo nesamosvjesni...”

... i “sramotno neobrazovani, skandalozno glupi i jadno apatični”, piše Nikki Craft na web stranici *The Nudist/Naturist Hall of Shame*, “kad treba nešto poduzeti u vezi s čovjekom koji među njima slijedi djecu ili ih fotografira.”

I zagrlila ga je

Budući da je Roland H. snimao ne samo djecu nego i njihove majke s njima, policija je po videozapisu identificirala Andreu R., majku triju djevojčica koje su bile snimljene u Hrvatskoj. Vidjevši svoju djecu na tako nečemu, ostala je zapanjena. Bilo je i naivnijih. Majka dvanaestogodišnje djevojčice, koju je Tim Wilcox zlostavljao opisuje u *ICONoclastu*, koliko je sve signala za uzbunu prečuila: na upozorenja prijatelja da se Wilcox previše zbližava s njima, odgovorila je da je samo “gladan pažnje i željan toga da nekomu bude do njega stalo”; nije reagirala kada je Wilcox djecu u nudističkom kampu, pa i njezinu kćer, uključio u *Teen Pan Pal Club* u kojem su klinici svojim navodnim prijateljima preko mora uz adresu slali i svoju голу sliku; pošto su sva zlostavljana djeca u kampu, pa i njezina kćer, počela Wilcoxa izbjegavati, ona ju je ohrabivala da se druži s njim – rekla bi joj *Vidi, ondje ti je Tim*, a kći bi joj odgovorila *Pa što?*. Kći je bila pametnija od majke: kada ju je Wilcox zvao da s njim prenoći u motelu, ona je odbila; sama je prekinula dopisivanje čim je shvatila da prima čudna pisma; sama je prekinula druženje sa zlostavljačem. On je to teško podnio: kada su napuštali kamp, trčao je za njihovim autom *mahnito mašući i obliven suzama*. Želio se za rastanak zagrliti sa žrtvom. “Moja je kći bila lede-noga lica i ja sam rekla *Ma, bajde, zagrlj ga. I zagrlila ga je*.”

Kći je tek nakon nekoliko godina priznala majci da ju je Tim Wilcox zlostavljao, i napasnik je 1989. uhićen. Žrtva je ovako opisala zadnji rastanak na policiji: “Ponovno sam rekla ne. Onda mi je mama rekla da ga zagrlim, da moramo ići. Tako sam pružila ruke kroz prozor i zgrabila ga za vrat. Bila sam zbilja u napasti da mu ga iščupam, ali samo sam ga zagrlila i onda smo konačno otišli.” U drugi nudistički kamp, na novo ljetovanje: “Nisam željela ići, pa sam nosila majice koje su sezale do koljena. Osjećala sam se prljavo.” “Prevladavajuće ozračje u nudističkim kampovima u koje sam morala ići bilo je: *Ovo je čisto, obiteljsko mjesto; ovdje smo svi zdravi, sigurni i slobodni, ne moramo se skrivati. Napokon, ljudsko tijelo nije ni pod kakvom represii-*

jom, tako da je skoro nemoguća bilo kakva seksualna devijacija. Svejedno, osjećala sam da je to samo proširen oblik negiranja jer ja se nisam osjećala sigurnom," sjeća se Collette Marie svojega djetinjstva. I imala je pravo!

Senzualne, erotične, seksualne

Isto što se dogodilo Bruceu i Rosemary Wylie, dogodilo se i poznatom fotografu Jocku Sturgesu kada mu je FBI 1991. pretresao dom i zaplijenio tisuće fotografija djevojčica, mladih žena i obitelji koje je desetljećima snimao po europskim i kalifornijskim nudističkim plažama, a s nekima se za to vrijeme i zbližio (*Mi nismo goli zbog slika, mi smo goli zbog ljeta i zato što smo živi*, kaže djevojka u jednom njegovom albumu). Iste su godine i iz istih razloga brazilske vlasti zaplijenile i slike Fabia Cabrala, ali optužbe protiv jednoga i drugoga za dječju pornografiju na kraju su bile odbačene. Te fotografije djevojčica u dobi između deset i sedamnaest godina za jednog su od njihovih oduševljenih recenzenata, Jima Carvalha, "senzualne, često erotične, ponekad seksualne, ali nikada pornografske." Oduševljenje nije Carvalhu pomutilo osjet vida: "Valja primijetiti i da su Sturgesovi modeli skoro uvijek potpuno goli; njegove fotografije vrve golim grudima, bedrima i spolovilima. Istovremeno, bez otkrivenih bedara ili genitalija, Cabralove su slike više seksi. U stvari, razlika je između Sturgesovih i Cabralovih slika uvelike nalik razlici između europskih nudističkih plaža i plaža u Riu. Na nudističkoj ćete plaži naći obilje golih tijela, ali ni daška seksa; na plažama Ria, gdje su zanimljivi dijelovi tijela (jedva) pokriveni, seks je svuda u zraku..."

Fotografski albumi Jocka Sturgesa *New York: 1996-2000* i *Anjos Proibidos (Zabranjeni anđeli)* Fabia Cabrala, zajedno s albumima Davida Hamiltona, opća su mjesta svih nudističko-pedofilskih siteova (ozbiljni nudistički siteovi nemaju uopće slika). Njihova je glavna karakteristika što nema eksplicitne dječje pornografije, dakle djeca nisu uključena ni u kakve seksualne radnje ni sama, ni međusobno, niti s odraslima. Ne, sve je perverzno čisto, zdravo i ništa se kao ne mora skrivati: fotografije djece koja se kupaju (odjevena) na plažama u Riu, snimljena teleobjektivom; nudistički časopisi i knjige koji, gle čuda, uvijek na naslovnici imaju djevojčicu ili dječaka; linkovi na siteove s djecom manekenima, i opet odjevenima; narudžbenice za knjige o spolnom odgoju djece i mladeži; erotске priče o djeci; pretplata za *Baby Vogue*; i, kruna ponude, filmovi s plaža kakvi se snimaju i u Hrvatskoj.

Švodnik na dječjem rođendanu

Ja sam, budala, danima istraživao kako se i gdje mogu na Internetu naći filmovi s golom djecom s nudističkih plaža, dovijajući se svakojakim mudrolijama, sve dok na koncu, slučajno, nisam otkrio da se mogu naći za manje od minute preko Yahooa, čak i uz uključen *safe search* koji bi trebao maloljetne zaštititi od takvih slika. Filmovi traju između pola sata i sat, a stoje prosječno od četrdeset do osamdeset dolara. Snimljeni su ili skrivenom kamerom na plažama, kada obično prate jednu grupu mladih kako se sunča, ili predstavljaju videozapise s nudističkih druženja. Ako želite, mo-

žete kupiti filmove na kojima djeca i mladi u nudističkim kampovima vježbaju jogu, bave se aerobikom, natječu se u raznim sportovima, ali i slave Valentinovo, Božić i rođendane. Dapače, imate i dokumentarne filmove iz privatnih stanova u kojima nudisti kuhaju, gledaju televiziju ili otvaraju poklone.

Filmove je, dakle, snimio i dao na prodaju netko iz kampa, netko tko je pozvan na rođendan, netko koga domaćini stana poznaju, i u tome je sav užas. Te promotivne fotografije koje reklamiraju filmove nešto su najsablasnije što sam ikad vidio: one koji su *goli zbog ljeta i zbog toga što su živi* snima roditelj, prijatelj, rođak ili susjed i prodaje, a da oni o tome nemaju pojma! Koliko ima takvih filmova, koliko ih se prodaje i koliko je promet njima na Internetu, ali i izvan njega, može se naslutiti iz policijske akcije okončane ovoga ljeta. Američka je policija nakon dvije godine praćenja razbila tvrtku *Landslide Productions Inc* koja je mjesečno na dječjoj pornografiji na Internetu zarađivala milijun i pol dolara; njihove je stranice mjesečno posjećivalo pola milijuna ljudi. Tvrtku je vodio bračni par, muž je dobio doživotnu robiju, a žena 14 godina. Budući da je stranicu neko vrijeme kontrolirala policija, uhićeno je još stotinjak osoba. Amerikanci i inače prednjače u procesima pro-

izjavu Michaela O'Hara, inspektora koji je u tri prethodne godine uhitio četrdesetak osoba zbog dječje pornografije: "Dječji pornografi moraju postići dvije stvari prije nego počnu s radom: moraju zadobiti dječje povjerenje i navesti ih da svuku odjeću. Ako su vas mama i tata već ispunili povjerenjem i svukli, slomili ste dvije glavne djetetove obrane." Taj lom ne ide uvijek lako. Majka žrtve Tina Wilcoxa sjeća se kako je njezina dvanaestogodišnja kći napisala 1985. članak za ASA-in bilten i u njemu opisala "svoja pozitivna iskustva kao nudističkog djeteta": kako je prve večeri na nudističkom druženju držala oko sebe

Foto: Fabio Cabral

Collette Marie, crtež

tiv pedofila i skrbi za djecu. Svijest o problemu opada kako idete prema istoku: u Češkoj se zabilježi devetsto slučajeva godišnje, u Rumunjskoj devedeset, a Ejup Ganić je jednog pedofila u BiH čak i pomilovao; u Njemačkoj je maksimalna zatvorska kazna deset godina, u ostatku zapadne Europe pet, dok vas u Hrvatskoj puste, kako je pokazao slučaj Željka B. koji je napastovao 14 djevojčica i za to bio nagrađen zastarom. Indikativno je i da su tri pedofila u Istri ulovili stranci, dok je Dieter P. bio sumnjiv čuvarima još prošle godine, ali nisu se ništa usudili poduzeti.

Djeca praznih lica

Christine Wicker zabilježila je u svojem članku *Djeca mogu biti u opasnosti u nudističkim kampovima* (*Dallas Morning News*, 1992)

Joseph Henry, čovjek koji je u životu napastovao 22 djevojčice, a devetogodišnju Kathy brutalno je silovao dok je bio upravitelj nudističkog kampa, svjedočio je 1985. pred Stalnim pododborom za Vladina pitanja pri Seantu SA-D-a. Ovako je opisao svoje žrtve: "Možda se pitate kakva su ta djeca zaista? Kako se ponašaju kada su sa skupinom ljudi koja ih napastuje? Iskreno, ona su toliko psihički manipulirana da im je iz-

Foto: Jock Sturges

Žrtve se u odrasloj dobi neće osloboditi patnje ne skinu li nevidljivi najlon s usta, koji ih sprečava da govore i da dišu, koji podnose zato što u tom osinjaku krivnje štite roditelje umjesto sebe

raz lica prazan, kao da govore *Završi već jednom s tim*. Plaču li ili mi se suprotstavljaju? Obično ne. Zapamtite, djeca misle da su kriva koliko i ja. Znaju da drugi dječaci i djevojčice to ne rade, i zato valjda nisu dobra djeca. Uglavnom su preplavljeni osjećajem srama tako da jednostavno ispunjavaju želje odraslih."

Slamanje dječjeg otpora

Naše su plaže sigurne jer na njima nije nikada uhićen pedofil. Točno? Krivo. *Naša se djeca ništa ne bune, dakle sve je u redu.* Točno? Krivo. Sram je ključ, sramu zbog seksualnog zlostavljanja prethodi sram zbog javnog svlačenja. Roditeljski argument *Pa svi su goli* ništa ne mijenja na činjenici da se i dijete mora skinuti. Dapače, stid je perverzno invertiran: neprihvatljivim se ponašanjem smatra biti odjeven. Budući da *odjeveni* skreću pažnju na sebe, a djeca se toliko žele konformirati i biti prihvaćena, roditelji imaju moćno oružje za slamanje dječjeg otpora. Potom mogu mirno držati glavu u pijesku sve dok im policija ne pokuca na vrata i pusti pedofilski film u kojem imaju glavnu ulogu.

Osjećaj srama o kojem govori Joseph Henry i sam dobro poznajem: i mene su kao dijete vodili na *najlon plažu*, kako se tada zvalo sve u vezi s FKK-om. Mrzio sam sve u vezi s njom i nisam nikako mogao shvatiti zašto se moramo kupati goli; roditelji, zauzvrat, nisu mogli shvatiti zašto me smeta *Freie Körperkultur*.

Collette Marie mi je pomogla uvidjeti što: i ja sam se u cijeloj toj slobodi osjećao kao u zatvoru. Atmosfera je doista bila nezdrava: muškarci koji se voajerski šeću plažom i razgledavaju vizualnu ponudu; jedan je čak i masturbirao hodajući; homoseksualci odvojeni na jednom rtu, kao na izložbi; tek poneko dijete koje je uspjelo zadržati gaćice na sebi ili čak isposlovati milost da se ondje i ne kupi; čak i pravi pravcati pedofil koji je jednom sjeo pokraj mene, ali moj ga je otac otjerao i prije nego sam shvatio čemu je riječ (sjećam ga se kao danas: bio je zelen od straha). Policiju nije nitko zvao; stariji čovjek koji fotografira djevojčicu od trinaest-četrnaest godina za uspomenu – i sve to u samo jednoj uvali. Odahnuo sam kad sam se konačno izborio da ne moram odlaziti onamo, ali bilo je to tek u pubertetu.

Umjesto da roditelji slamaju volju svoje djece i na njih projiciraju osjećaje krivnje (čime Collette Marie objašnjava potrebu svojega oca da je ponižava izlažući ju pogledima drugih ljudi), bolje bi bilo da poslušaju savjet Josepha Henryja i ostvare takav odnos s djecom u kojem će se ona osjećati slobodna da se povjere. A što se tiče odraslih prijatelja djece (prokazanih i u zadnjoj epizodi crtića *South Park*) koji ih posjećuju u kuću, donose im darove i vode ih u parkove i na utakmice, Henry upozorava da postoji samo jedan kriterij: "najvažnije je što pravi pedofil želi biti nasamo s vašim djetetom, ne da bude s njim zajedno s vama, nego *sam*."

Sigurnije za zlostavljače nego za djecu

Voajerizma i ostaloga ima, nesumnjivo, i na običnim plažama. Opasnost za djecu je, međutim, u tome što su na nudističkim plažama naučena (ili ih baš uče) da se druže s golim odraslima i da sami pred njima budu goli. Filmovi koji se iz dana u dan snimaju i prodaju pokazuju da na *najlon plažama* doista ne nedostaje perverznojaka, i da su oni djeci u najvećoj blizini. To su mladi simpatični fotografi, ugledni preplanuli pedesetogodišnjaci, postariji braćni parovi koji ulijevaju povjerenje, službene osobe iz kampa ili čak i druga djeca koja su već bila zlostavljana, a sada započinju život s druge strane tog okrutnog kreveta. U svakom slučaju, to je netko kome je ulaz u obitelj otvoren, a tko dobro zna iskoristiti dječji sram i njihovu potrebu da budu voljena.

I ja sam, kao i mnoga druga djeca, mislio da nešto nije u redu sa mnom. Članci koje je Nikki Craft napisala i skupila uvjerali su me da je sa mnom bilo i ostalo sve u redu, ali i da je problem neizmerno ozbiljniji i opasniji nego što sam slutio, da pravi košmar u Hrvatskoj tek izranja s prvim uhićenjima. Žrtve se neće osloboditi patnje ne skinu li nevidljivi najlon s usta, koji ih sprečava da govore i da dišu, koji podnose zato što u tom osinjaku krivnje štite roditelje umjesto sebe. Nikki Craft, koja je od pobornice tople sa došla do toga da demonstrativno dolazi odjevena na nudističke skupove, dobila je od svojega poslodavca za nagradu otkaz. Nije ni čudo kad je napisala: "Nudisti je raj za seksualne grabežljivce – sigurnije mjesto za zlostavljače nego za djecu". ☒

u žarištu

Veliki mali neboder

Međunarodna izložba o arhitekturi Beča, Budimpešte, Praga, Krakowa, Zagreba, Lavova, Ljubljane, Brna, Temišvara, Zlina na svjetskoj izložbenoj turneji

Zlatko Jurić

"Dugo je vremena zagrebački Donji grad bio poput Pandorine kutije: otvoriti ju značilo je suočiti se s prevelikom količinom vremenom akumuliranog urbanog zla."

Neven Mikac

Izložba "Shaping the Great City: Modern Architecture in Central Europe 1880. – 1937.", Vienna, Budapest, Prague, Krakow, Zagreb, Lviv, Ljubljana, Brno, Timisoara, Zlin" (Oblikovanje velegrada – moderna arhitektura u srednjoj Europi 1890. – 1937.) u izložbenom centru *Kunstforum* u Beču održavala se od 14. lipnja do 26. kolovoza 2001. Prvi put je u sastavu jedne međunarodne izložbe koja je obišla Prag, Montreal, Los Angeles, Beč i Pariz ukazano na sjajna promišljanja i sofisticirana ostvarenja hrvatskih arhitekata u arhitekturi Zagreba na kraju 19. i prvoj polovici 20. stoljeća s mogućnošću istovremene usporedbe sa suvremenim srednjoeuropskim kontekstom. Koordinator izložbe su Eve Blau iz Canadian Centre for Architecture iz Montreala, Dieter Bogner za Bundesministerium für Unterricht und Kulturelle Angelegenheiten iz Beča i Monika Platzer iz bečkog Architekturzentrum. Nakon osmogodišnjih istraživačkih predradnji izložba prvi put istražuje raznolikost arhitektonskog razmišljanja i važnost gradogradnje u zadnjim desetljećima Austro-Ugarske Monarhije koje je snažno utjecalo na gradogradnju i arhitekturu u srednjoj Europi između dvaju ratova.

Otvaranje kritičke rasprave

Temeljna ideja kojom su se koordinatori i autori nacionalnih prikaza bavili je kako arhitektura utječe na proces stvaranja kulturnih značenja unutar državne zajednice s različitim nacionalnim tradicijama, lingvističkim razlikama i suprotstavljenim političkim ciljevima te kako gradovi kao sastavni dio opće kulture utječu na promjene u arhitekturi. Osnovni cilj izložbe nije bio stvaranje konačne povijesne ocjene, već otvaranje i poticanje neprekidne kritičke rasprave.

Odgovori na postavljena pitanja na izložbi su predočeni kroz dvije sekcije. U prvoj sekciji *Grad kao forma i ideja* prikazana su zbivanja u gradogradnji Austro-Ugarske Monarhije na prijelazu 19. u 20. stoljeće kad je grad shvaćen kao okvir unutar kojeg različiti narodi monarhije stvaraju nacio-

nalni identitet. Na početku 20. stoljeća Austro-Ugarska Monarhija je bila druga po veličini u Europi, a treća po broju stanovnika

U gradovima se događalo određeno sukobljavanje i natjecanje između započetog osmišljavanja nacionalnih težnji i centralizira-

ne, transnacionalne administracije na njemačkom jeziku. Ishodišna točka u gradogradnji i arhitekturi bio bi natječajni rad arhitekta Otta Wagnera za generalnu regulatornu osnovu Beča iz 1892. – 93., koji je teoretski razrađen i objavljen u studiji "Die Großstadt, eine Studie über dieselbe" (1911.). Wagner ne promatra grad kao dvodimenzionalnu infrastrukturu tvorevinu poput suvremenih inženjera, već kao trodimenzionalnu strukturu sa složenim prostornim odnosima i volumenima gradskih blokova. Nakon raspada monarhije u potpuno izmijenjenim političkim i ekonomskim okolnostima Wagnerov model gradogradnje dalje je poticajan zbog uočenih mogućnosti prilagodbe.

Modernitet u Zagrebu

Druga sekcija izložbe osmišljena je pod nazivom *Modernitet i mjesto*. Vremenski okvir je razdoblje nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije, a politički okvir je stvaranje novih srednjoeuropskih država. Dok su se u prvom dijelu istraživale zajedničke odrednice, sad je stavljen naglasak

na pojedinačnost i različitosti u pojavi moderniteta u deset gradova. U modernoj arhitekturi u srednjoeuropskim gradovima dvadesetih i tridesetih godina 20. st. preklapa se trenutačno političko određenje sa suvremenim tehnikama građenja, inovativnom prostornom organizacijom i regionalnim i povijesnim aluzijama. Drugi dio izložbe niz je autorskih doprinosa: Iain Boyd White i Eve Blau autori su priloga o Beču (sada Austrija), Friedrich Aschleitner i Andras Ferkai o Budimpešti (Mađarska), Petr Krajci i Rostislav Švacha o Pragu, Brnu, Zlinu (Češka), Jacek Purchla o Krakovu (Poljska), Aleksander Laslo o Zagrebu (Hrvatska), Ihor Zuk o Lavovu (Ukrajina), Breda Mihelič o Ljubljani (Slovenija), i Ileana Pintilie o Temišvaru (Rumunjska). Na izložbi Zagreb je prikazan u dva dijela. Prvi nosi naslov *Kozmopolitski ideal* i obuhvaća vrijeme od 1880. do 1918. godine. Situacija u gradogradnji popraćena je nacrtom grada iz 1911. godine. Aleksander Laslo u prikazu arhitekture provodi rafiniranu selekciju iz opsežnog djela Viktora Kovačića, Vjekoslava Bastla, Rudolfa Lubynskog, Ottona Goldscheidera i Aladara Baranyaja pripadnika druge akademske generacije arhitekata koji su stvarali na suvremen način secesijske proizvoljne figuracije.

Drugi dio nosi naslov *Urbanizam i modernitet u novom Zagrebu* i obuhvaća vremenski raspon od 1923. do 1937. Izložena je ve-

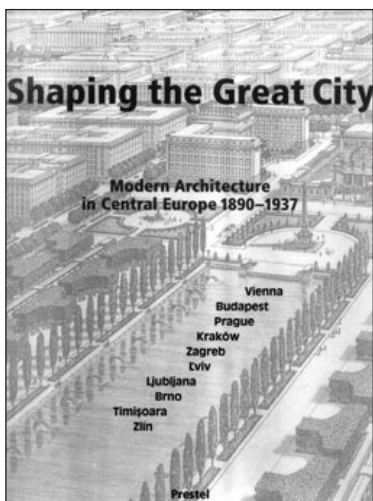
lika složenost urbanističkih i arhitektonskih zbivanja u Zagrebu, koji nakon stvaranja nove države postaje socijalno, političko i kulturno središte Hrvata. Urbanistička situacija objašnjena je natječajnim radom Carla Cristopha Lörchera za Generalni urbanistički plan Zagreba iz 1930./31.; urbanističkom studijom obnove Ilice Zdenka Strižića iz 1931. i natječajnim projektom bolničkog kompleksa na Šalati Ernesta Weissmanna iz 1930./31. U predstavljanju arhitektonskih zbivanja Aleksander Laslo elokventno razrađuje teoretsku postavku Alfreda Albinija iz tridesetih godina o raznolikosti i složenosti tadašnje arhitektonske produkcije. Prikazan je raspon od neoklasicizma (Kovačić), preko nekih elemenata ekspresionizma (Planić) do funkcionalizma (Pičman – Seissel, Ulrich, Loewy).

Multimedijalna instalacija

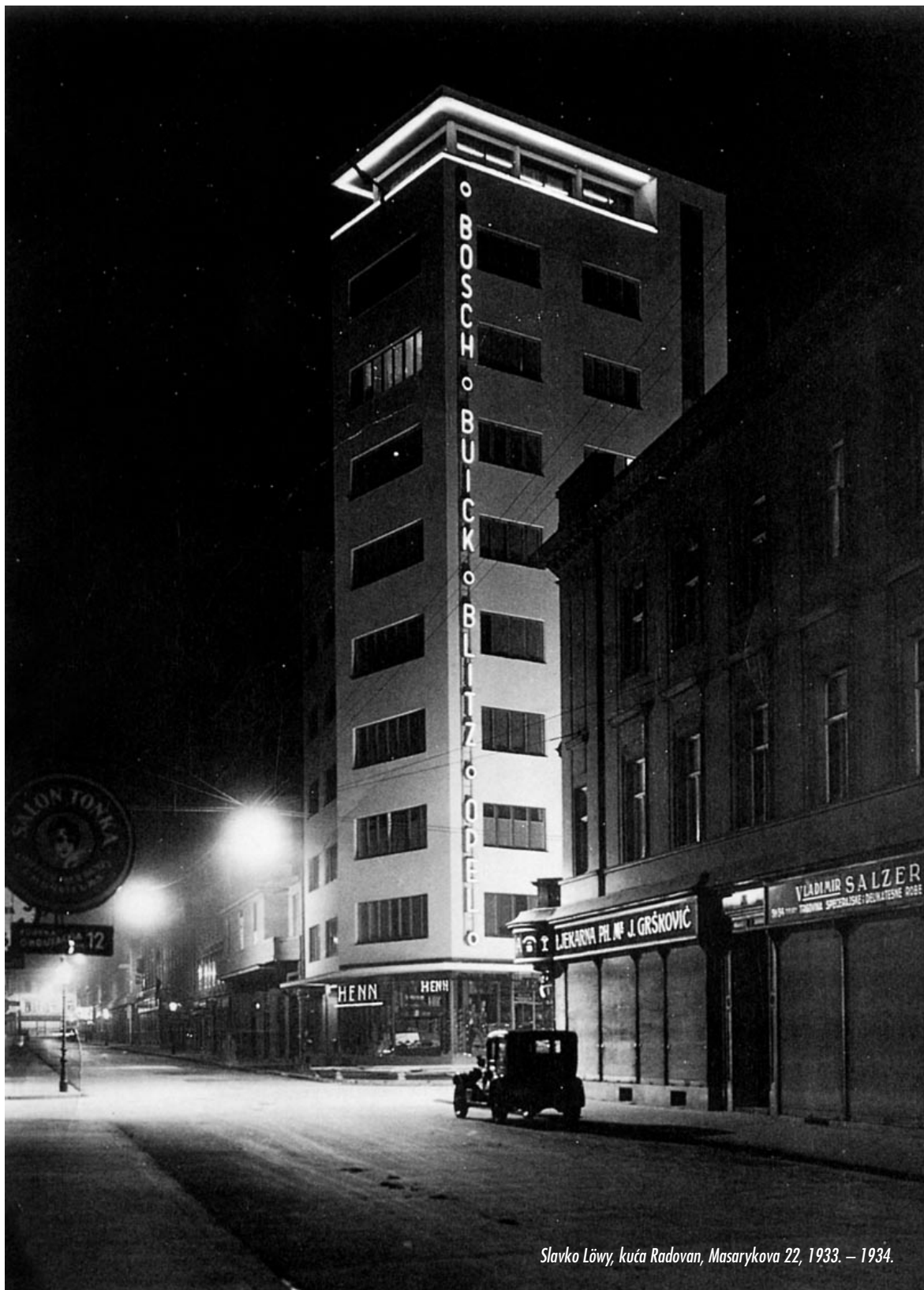
Autori izložbenog postava su Wolf D. Prix i Helmut Swiczinsky iz arhitektonske tvrtke *Coop Himmelb(l)au* iz Beča. Koncept izložbe postava je morala biti prilagođena temeljnoj ideji koordinatora da se radi o putujućoj međunarodnoj izložbi. Postav je zamišljen kao multimedijalna instalacija, koja se sastoji od slobodno stojećih metalnih kubičnih praznih "prostornih okvira" unutar kojih je bilo izloženo oko 400 izložaka, od kojih većina nikad nije bila izložena izvan matičnih država. Multimedijalnost je postignuta istovremenim preklapanjem projekcije niza dijapozitiva i izvornih filmskih zapisa Beča, Budimpešte, Praga, Brna i Zagreba s izloženim izvornim arhitektonskim crtežima, drvenim modelima, urbanističkim nacrtima, izvornim fotografijama i originalnim stručnim publikacijama. Izložbena instalacija omogućila je dobru muzeološku obradu, jer je popraćena razumljivim i čitljivim tekstovima. Koncept instalacije vrlo je jednostavan i krajnje djelotvoran jer omogućuje jednostavno premiještanje i različito preslagivanje, ovisno o izložbenom prostoru. Izložba je bila otvorena u Pragu od 15. prosinca 1999. do 1. ožujka 2000. u izložbenom prostoru *Obecni dum*. Označila je početak niza kulturnih događanja pod naslovom *Prag – Europski grad kulture u godini 2000*. Sljedeća stanica na međunarodnoj turneji bila je Canadian Centre for Architecture iz Montreala od 23. svibnja do 15. listopada 2000. godine. Izložbu je otvorila Phyllis Lambert, sada u dobi od 74 godine, jedna od utemeljiteljica centra, ali je možda najpoznatija po činjenici da je u svojim ranim dvadesetim godinama bila jedina odgovorna za izbor Mieso van der Roheja za projektanta Seagram building u New Yorku.

Sljedeća stanica na sjevernoameričkoj turneji bio je The J. Paul Getty Museum u Los Angelesu od 20. veljače do 13. svibnja 2001. Zatim je uslijedio povratak u Europu, u Beč, a nastavak je predviđen u Cite de l'Architecture et du Patrimoine – Pariz od listopada do prosinca 2001. Za vrijeme turneje izložba je bila izuzetno dobro predstavljena na web-stranicama izložbenih centara gdje je gostovala.

Najdojmljivija je svakako iscrpna i sjajno oblikovana web-stranica Getty muzeja (www.getty.edu/art/exhibition/great-city) na karti kliknuti na Zagreb). Na web stranicama bila je objavljena kritika uglednog povjesničara

iza Rusije i Njemačke. Monarhija je imala približno 50,000.000 stanovnika i 11 glavnih nacionalnosti – Nijemci, Mađari, Česi, Poljaci, Ukrajinci, Hrvati, Srbi, Rumunji, Slovaci, Slovenci, Talijani. Ubrzana industrijalizacija i veliki mehanički priljev stanovništva izazvali su nagli razvoj gradova u kojima su različiti narodi započeli proces samoosvješćivanja i stvaranja nacionalnog identiteta. Izložbom se pokušalo ustvrditi kako je arhitektura odgovorila na nastale promjene.

Slavko Löwy, kuća Radovan, Masarykova 22, 1933. – 1934.

Carla E. Schorskea profesora emeritusa s Princeton University. Eve Blau i Monika Platzer urednice su popratne impresivne monografije – kataloga koju je objavila izdavačka kuća *Prestel Verlag* (München, London, New York).

Veličanstvena noćna fotografija

Eve Blau, Charles S. Meier i Moritz Csaky pišu o odnosu urbanoga i kulturnog prostora srednje Europe. Renate Banik – Schweitzer bavi se vizijama velegrada i urbanom topografijom. Sjajan je tekst Friedricha Aschleitnera na temu pluralizma u modernitetu. Tekst Monike Platzer posvećen je odnosu CIAM-a i srednje Europe. Odnos stručnih publikacija i javnog mnijenja proučava Andrew Herscher. Svi autori priloga o pojedinim gradovima na izložbi ujedno su i autori tekstova u monografiji, Aleksander Laslo autor je svih priloga o Zagrebu.

U biografskim prikazima vo-

nim vertikalnim postavom, tako da je ulaskom u knjižaru bilo izuzetno ugodno iznenađenje vidjeti fotografiju Löwyjeva nebodera. Monografija izložbe bila je jedina knjiga s temom arhitekture, Zagreba, Hrvatske koju ste tada mogli pronaći u Londonu. S drugim srednjoeuropskim zemljama stanje je bitno drukčije: prisutne su barem četiri monog-

mačke 1989. ponovno se u općoj povijesti upotrebljavaju povijesni i geografski termin srednja Europa koji se upotrebljavao sve do 1945.

Kad se promotre pojedinačni doprinosi, prikazi Beča, Budimpešte i Ljubljane su na očekivanoj standardno visokoj razini arhitektonske kvalitete. Dio posvećen Pragu – Brnu – Zlinu po-

gradskog čuvara kako stojeći na vrhu ljestvi pali gradsku plinsku rasvjetu na trgu, a u daljini se kroz maglu naziru obrisi grada.

Zanimljivo je da se fotografija nalazila na Internet web-stranici *Coop Himmelb(l)au* kojom su prikazivali multimedijalnu izložbenu instalaciju. Gradogradnja i arhitektura Zagreba prikazana je s rafiniranom selekcijom autora i pojedinih zgrada. Izloženi su izvorni arhitektonski crteži, a posebno se ističu radovi Vjekoslava Bastla, Rudolfa Lubynskog, Mladena Kauzlarića i Ernesta Tomaševića, koji po arhitektonskoj kvaliteti i grafičkoj virtuoznosti mogu izdržati istovremeno izlaganje s arhitektonskim djelima i crtežima Otta Wagnera, Leopolda Bauera i impresivne češke reprezentacije na čelu s Jaromirom Krejcarom i Josefom Gočarom.

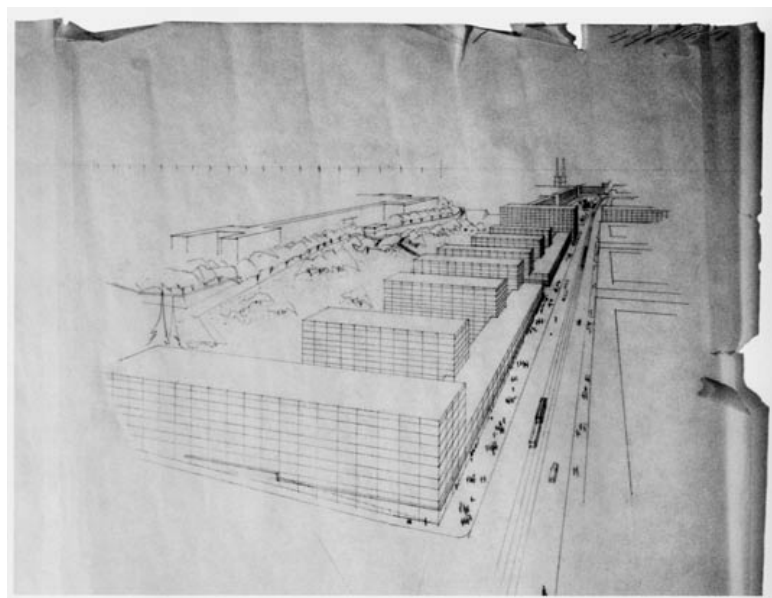
Nježni proračun

Izložci za zagrebački dio posuđeni su od Arhiva za likovne umjetnosti HAZU-a, Državnog arhiva u Zagrebu, Hrvatskog muzeja

sagledavanja kompleksnog projekta (izložba, monografija – katalog, Internet stranice) je da se radi vjerojatno o jedinoj takvoj prezentaciji arhitektonske baštine Zagreba 19. i 20. st. na izuzetno profesionalnoj i međunarodno kompetentnoj razini u zadnjih pedeset godina. Autori koji su pridonijeli u stvaranju izložbe imaju profesionalno izuzetno cijenjene radove poput Eve Blau (*“The Architecture of Red Vienna 1919. – 1934.”*; The MIT Press; 1999.), Iain Boyd Whyte (*“Emil Hoppe, Marcel Kammerer, Otto Schoenthal – Three Architects from the Master Class of Otto Wagner”*; Ernst & Sohn; 1989.); Rostislav Švacha (*“The Architecture of New Prague 1895. – 1945.”*, The MIT Press, 1995.), Breda Mihelić (s Jelkom Pirković; *“Art Nouveau Architecture in Slovenia”*, Ljubljana, 1998.) do profesora Friedricha Aschleitnera koji je česti i dragi gost Zagreba, gdje je održao sjajna predavanja o povijesti arhitekture. Nakon ovakve izložbe može se samo poželjeti da se uz Eufrazijevu baziliku u Poreču i Dioklecijanovu palaču u Splitu, koje su već odavno prisutne u kontekstu europske povijesti arhitekture nepovratno započne proces upisivanja hrvatske arhitekture i arhitekata Zagreba u europsku povijest arhitekture 19. i 20. stoljeća, gdje su iz neobjašnjivih razloga izostajali dugi niz godina.

Ustrajno i osviješteno

Možda bi se mogla napraviti određena usporedba s iskustvom slovenskih arhitekata i povjesničara arhitekture na europskom predstavljanju djela Jože Plečnika.

Zdenko Strižić, perspektivna studija llice, 1931.

dećih srednjoeuropskih arhitekata uključeno je 12 hrvatskih arhitekata (Aladar Baranyai, Vjekoslav Bastl, Lav Högnigsberg, Julije Deutsch, Viktor Kovačić, Slavko Löwy, Josip Pičman, Stjepan Planić, Josip Seissel, Zdenko Strižić, Antun Ulrich, Ernest Weissmann). U izabranoj bibliografiji navedene su abecednim redoslijedom 23 jedinice (od Alfreda Albinija do Zvonimira Vrkaljane); tri kataloga izložbi (Arhitektura secesije u Rijeci, Moderna arhitektura Rijeke, Zagrebačka moderna arhitektura između dva rata); šest suvremenih stručnih časopisa, s prevedenim naslovima na engleski jezik. Dosad je objavljeno češko, njemačko, englesko, a u pripremi je i francusko izdanje kataloga. Već za vrijeme izložbe u Pragu katalog je bio prisutan u Londonskim knjižarama od velikih poput Waterstonea i Hatchard'sa na Piccadillyu i Border'sa u Oxford St., do visoko specijalizirane knjižare u sastavu Royal Institute of British Architects do malene ali vrlo rafinirane *Triangle Bookshop* na *Architectural Association*. Ovo spominjem zato što je omot grafički osmišljen tako da se na naslovnici nalazi zračna perspektiva Die Großstadt arhitekta Otta Wagnera iz 1911. Preko nje je otisnut naslov izložbe s imenima gradova. Na stražnjoj stranici ovitka veličanstvena je noćna fotografija *Malog nebodera* na uglu Gundulićeve/Masarykova ulica arhitekta Slavka Löwyja. U Londonskim knjižarama novoobjavljene knjige predstavljaju najčešće slobod-

rafije o Plečniku objavljene kod izuzetno uglednih europskih izdavača, dok o mađarskoj, češkoj i rumunjskoj arhitekturi 19. i 20. stoljeća postoje sjajne monografije objavljene kod izuzetno uglednih američkih izdavača *MIT Press* i *Yale University Press*.

Tradicija i kozmopolitski ideali

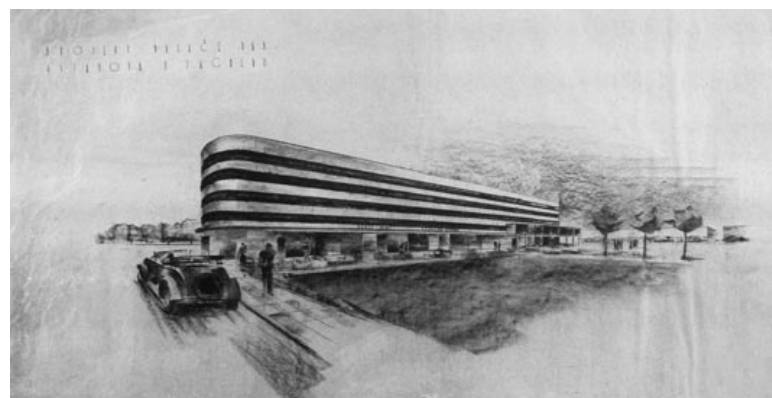
Kad se izložba sagleda u cjelini omogućuje različite interpretacije. Jedno od mogućih čitanja, koje nužno ne isključuje bilo koje drugo, je neobično isprepletanje težnji između različitih nacionalnih tradicija i kozmopolitskim idealima moderne arhitekture unutar srednjoeuropskih gradova. Koordinator izložbe i autori nacionalnih priloga pišući o povijesti arhitekture već u naslovu izložbe nastoje biti u skladu sa suvremenim interpretacijama vodećih povjesničara Normana Daviesa (*Europe – A History*, London, 1997.) i Alana Skeda (*The Decline and Fall of the Habsburg Empire, 1815. – 1918.*; London, 1997.) u proučavanju opće povijesti Europe u 19. i 20. stoljeću. Napuštena je saveznička interpretacija suvremene povijesti Europe čija se upotreba prešutno podrazumijevala od 1945. do 1989. godine. Osnovna značajka bila je da se za zemlje koje su nastale raspadom Austro-Ugarske Monarhije koristio geopolitički pojam istočna Europa. Njemačka situacija je pogotovo bila specifična jedan dio je pripadao istočnoj, a drugi dio zapadnoj Europi. S političkim promjenama nakon pada Berlinškog zida i ujedinjenja obje Nje-

Istočna strana Jelačićevog trga, 1927. – 1928.

Jedno od mogućih sagledavanja kompleksnog projekta (izložba, monografija – katalog, Internet stranice) je da se radi vjerojatno o jedinoj takvoj prezentaciji arhitektonske baštine Zagreba 19. i 20. st. na izuzetno profesionalnoj i međunarodno kompetentnoj razini u zadnjih pedeset godina

sebno odskače bogatim heterogenim razmišljanjima. Pogled u Krakov, Temišvar i Lavov otvaranje je mogućnosti upoznavanja dosad relativno nedostupnih arhitektonskih zbivanja u 19. i 20. stoljeću. O zagrebačkom dijelu najbolje govori činjenica da se već na samom početku izložbe odvija projekcija niza dijapozitiva fotografa Toše Dapca s motivima Zagreba između dvaju ratova. Nezaboravna je fotografija

Antun Ulrich, Franjo Bahovec, natječajna perspektiva za poslovno-stambenu zgradu na Ciglanji, 1932. – 1933.

arhitekture HAZU-a, Instituta za povijest umjetnosti, Ministarstva kulture, Uprave za zaštitu kulturne baštine, Muzeja grada Zagreba. Aleksander Laslo proveo je mukotrpnu i administrativno zamršenu koordinaciju zagrebačkog dijela izložbe uz nesebičnu podršku, istinsko razumijevanje i potporu Dubravke Čengić i Darije Radović Mahečić te požrtvovnost Krešimira Galovića i Hele Vukadin Dronjge. Sve financijske troškove predstavljanja Zagreba na izložbi pokrili su organizatori međunarodnog projekta Bundesministerium für Unterricht und kulturelle Angelegenheiten, Beč, Canadian Centre for Architecture, Montreal, i The Getty Research Institute for the History of Art and Humanities, Los Angeles.

Zahvaljujući velikodušnosti organizatora izložbe Ministarstvo kulture nije bilo dovedeno u opasnost da putnim troškovima ugrozi svoj nježni financijski proračun za tekuću godinu. U čitavom izložbenom projektu Ministarstvo kulture je minimalno sudjelovalo, uglavnom na najnužnijoj zakonom propisanoj razini pri izdavanju suglasnosti za izlaganje hrvatske umjetničke baštine izvan državnih granica. Jedno od mogućih

ka. Do prije desetak godina Plečnikovo arhitektonsko djelo bilo je potpuno nepoznato u Europi, a nakon sustavne prezentacije profesor David Watkin s Peterhouse Collegea u Cambridgeu u trećem dopunjenom izdanju visoko cijenjenog europskog kompendija *History of Western Architecture* iz 2000. usporedio ga je po vrijednosti sa sir Edwinom Lutyensom. U slovenskom slučaju radi se o ustrajnom i osviještenom djelovanju usklađene grupe arhitekata i povjesničara arhitekture, dok je u hrvatskom slučaju isključivo riječ o samotnom djelovanju i osobnim poznavanjima pojedinca – Aleksandera Lasla. U dnevnim novinama izložba je bila popraćena skoro telegrafski šturim prikazima. Svakako su najbizarniji prikazi u *Jutarnjem listu* i *Feral Tribuneu*. Iz tekstova uopće nije jasno da je arhitektura Zagreba sastavni dio izložbe i kataloga, a autorima izložbe proglašeni su Coop Himmelb(l)au. Na osnovi svega nije jednostavno, a vjerojatno niti moguće jednom rečenicom odgovoriti je li dobro ili je šteta što izložba na krstarenju europskim i sjevernoameričkim gradovima nije došla i do Zagreba. ■

Slušati, čuti i razumjeti

Posebice sam zadovoljan činjenicom da smo na tako značajnom skupu s dinamskog gledališta osvijetlili procese integracije, partnerstva – prevladavanja traume i traumatskih iskustava – te reintegracije ličnosti, tj. pokušali smo pokazati putove koji vode k uspješnoj reintegraciji

Uz prvu Regionalnu Mediteransku Konferenciju međunarodnog udruženja grupne psihoterapije

Ante Gilić

U Zadru je od 28. kolovoza do 1. rujna održana Regionalna Mediteranska Konferencija Međunarodnog udruženja grupne psihoterapije sa 271 sudionikom iz 23 zemlje. Podnesena su 103

Ante Gilić

referata, od toga 31 iz Hrvatske, i 23 pos-tera, od toga 3 iz Hrvatske. To je prva mediteranska konferencija i dobro je da je

održana baš u Hrvatskoj. Inicijativa je Instituta za grupnu analizu iz Zagreba, a Zadar je ponudio najbolje uvjete kao grad s dugom poviješću i grad s velikim potencijalnim mogućnostima.

Što je za mene Mediteran? To je povijest koja se može gledati sa dva aspekta: povijest ratova, koji su na ovim prostorima gotovo stalni, ali i povijest kulture, ljudske domišljatosti, stvaralaštva, sustava vodovoda i navodnjavanja i inog, što i danas zadivljuje svijet. Dalje, zbog klimatskih osobitosti – suhoće – tu raste bilje koje mora čuvati svoju vlagu lučeći eterična ulja (aerosol) – predivnog mirisa, kojeg nema nigdje drugdje. Taj miris, kad se jednom uvuče u naša osjetila, želimo stalno iznova osjetiti, vratiti se njegovu izvoru, ponovno ga doživjeti. To daje i posebnu psihologiju i težnju povratku, ponovnom doživljaju. Miris, koji je stalno tamo, punoća doživljaja, koji možemo stalno doživjeti, govori o konstantnosti življenja kroz vjekove.

U Setu u Francuskoj, na jugu, u gradskom muzeju *Staza orada* čest je motiv na umjetničkim slikama. Pred dvije godine vidio sam istu sliku uživo, na istoj stazi, neke nove ribiče, u drugoj odjeći, ali navike, običaji, slika, sve je isto i traje vjekovima. Mediteran je i književnost, osobita. U

Luisa Brunori, Italija

Jaki autoritet, slaba demokracija

Samo dobri, zdravi, ravnopravni odnosi među braćom i sestrama stvaraju odrasle osobe koje će biti i dobri članovi društva, nositelji demokratskih odnosa

Grozdana Cvitan

Luisa Brunori

Demokracija u obitelji

Postoji li demokracija u obitelji, odnosno demokracija u obitelji i kako nastaju problemi?

– Naše bitne odnose i stajališta kreira mnogo manji broj odnosa od onih koje stvarno u životu imamo. Za naše ponašanje najvažniji su odnosi koje stvaramo s roditeljima, njihovim prvim precima (dakle djetom i bakom), njihovom braćom i sestrama (stričevi, tete, ujne...) te vlastitom braćom i sestrama. Sve ostalo manje je bitno, pa i nebitno, bez obzira na to što se na emocionalnom ili nekom drugom planu može činiti drukčije. Ako u obitelji sva djeca nisu imala jednak tretman, i ako se pojavljuju razlike u odnosu zbog osobnih, civilizacijskih i drugih razloga (razlike muško–žensko, isticanje prvog djeteta, miljenici prvi ili zadnji, jedno dijete jednog i mnogo djece drugog spola itd.) te razlike manifestirat će se i u životu na vrlo različite načine.

Kao i u sličnim situacijama u životu, mnogi odnosi u obitelji (one koje smatramo ili vidimo kao srede ili kao nesređene) teže ponavljanju kod mlađih generacija, a to ponavljanje uključuje sve moguće oblike pa i one koje teško prepoznamo na prvi pogled. To ide toliko daleko da će i neke bračne matrice biti ponovljene. Primjerice, neke žene poduzimaju pobačaj da bi manifestirale već stečene navike majke ili svoje prethodne, primarne, obitelji u cjelini.

Kad se tako kompleksno sagledaju stvari, vidljivo je što obitelj u sebi sve nosi i koje su njezine kreacije u društvenim odnosima. Kulture s jakim autoritetom kulture su sa slabijom, osakaćenom demokracijom. A kao što je ponašanje i status u obitelji neposredno povezan s odnosom braće i sestara, tako je to ponašanje i status u obitelji

pjesmi *San u kamenu* Jure Kaštelan govori o "dahu i disanju trava u vrtićima", da ne uvrijedim one koje ne spomenem ostat ću samo na Kaštelanu.

Na Mediteranu se život odvija na trgovima i ulicama. Tu imamo bezbroj konstantnih grupa, koje se odvijaju češće i u većem broju od uobičajenih terapijskih grupnih seansi, s promijenjenim ulogama, ali postojanim settingom. Grupni rad, terapijske grupe, razvijene su svugdje, ali mislim da na Mediteranu za to postoji najviše pretpostavki. Vrlo sam zadovoljan i brojem sudionika (271 iz 23 zemlje) i kvalitetom izlaganja.

Teme su bile teške i stoga sigurno nisu dovršene, jer je to proces i integracije i partnerstvo i primjena. Posebice sam zadovoljan činjenicom da smo na tako značajnom skupu s dinamskog gledišta osvijetlili procese integracije, partnerstva – prevladavanja traume i traumatskih iskustava – te reintegracije ličnosti, tj. pokušali smo pokazati putove koji vode k uspješnoj reintegraciji.

Jer, Mediteran je povijest – povijest ratova, ali i povijest kulture, dio gledanja na svijet. Naš cilj u grupi je naučiti slušati, čuti, razumjeti i poštovati drugoga. *Posijali smo sjeme, koje će, vjerujemo, dati ploda.* ☒

temelj ponašanja pojedinca u društvu. Samo dobri, zdravi, ravnopravni odnosi među braćom i sestrama stvaraju odrasle osobe koje će biti i dobri članovi društva, nositelji demokratskih odnosa.

Možete li na taj način analizirati i ponašanje političara, ekonomista ili drugih značajnih i poznatih članova društva, nacija opredjeljenja, pa i eventualne postupke u određenim situacijama?

– Mnogo toga je moguće pratiti i predvidjeti. Posebno su zanimljive situacije u kojima velika obiteljska gospodarstva, korporacije i uopće ekonomsko naslijeđe prelaze s generacije na generaciju. U slučaju većeg broja djece nastaje problem jer se svi članovi grupe poistovjećuju s ocem i žele preuzeti njegovu ulogu. Međutim, riječ je o grupi istih i zato nastaju napetosti i konflikti. Zato te prijelaze generacija obično prate veći ili manji "potresi" unutar obitelji i u novoj generaciji, pa je uvijek potrebno određeno vrijeme da bi se ti prijelazi stabilizirali. Bez obzira na ishod koji će iz te smjene generacija izaći kao trajnije stanje.

Zatvorske situacije

Kojim istraživanjima se trenutačno bavite?

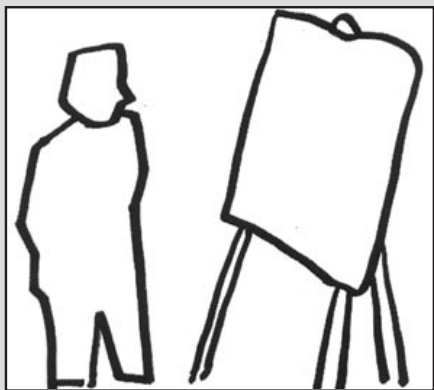
– Član sam tima koji se okupio oko jednog programa u Italiji i još nekoliko europskih zemalja, a vezan je uz zatvore. Projekt su i pokrenule neke europske asocijacije i provedba je već počela. Prema tom projektu grupe stručnjaka organiziraju edukacijske treninge za ljude koji rade u zatvorima. To su ljudi različitih profila koji stupaju u dodir sa zatvorenicima (od čuvara do zatvorskog liječnika) čiji je posao često praćen teškim, anksioznim situacijama. Uloga treninga je da nauči djelatnike zatvora kako da postupaju sa zatvorenicima ne bi li smanjili te napetosti u odnosima. Teški odnosi vladaju na obje strane, a sadomazohistički porivi cvjetaju upravo na takvim mjestima gdje je koncentrirano mnogo različitih poriva.

Obuhvaća li ta edukacija i mješovite grupe, tj. grupe u kojima bi za nove odnose bili educirani i djelatnici i zatvorenici?

– Zasad ne, iako bi to bilo vrlo zanimljivo. Međutim, strogi zatvorski propisi zasad ne daju mogućnost za takve grupe.

Postoje li skupine u zatvorima koje su posebno izražene i prema kojima je teško uspostaviti relativno dobar odnos?

– Postoje zaista razne skupine koje zahtijevaju i poseban pristup. Primjerice, među zatvorenicima u Italiji velika je grupa imigranata, ljudi koji dobro ne znaju ni jezik i koji su vrlo brzo po dolasku upali u kriminal. Poseban je problem u tome što je najčešće riječ o prvoj generaciji imigranata i što je na neki način jasno kakav će biti daljnji razvoj takvih članova društva i članova njihovih obitelji. ☒

PARTNERSKI ODNOSI

Mediteranski kongres o novim integracijama, odnosima i aplikacijama (*New Integration, Partnerships and Applications*) krajem kolovoza u Zadru okupio je nekoliko stotina sudionika s raznih strana svijeta. Izbor psihoanalitičarke sa Sri Lanke činio mi se intrigantan po sebi, ali ona je mislila da su neki novi pokušaji u struci zanimljivi od zemlje njezina podrijetla ili pitanja koja zadiru u, primjerice, politiku. O čemu govore stručnjaci iz Izraela, posebice s obzirom na činjenicu da je kongresom u Jeruzalemu bilo mnogo nezadovoljnih u struci? Što su švedske teme? Ili je gledanje u tuđe rezultate zanimljivije, izazovnije? Kako su se Luisa Brunori i Sabar Rastomjee profesionalno našli na istraživanjima u zatvoru na različitim stranama svijeta?

Možda je demokracija jednostavnija od onog što mislimo i možda su uspješna demokratska društva najprije pitanje tema i istraživanja kojima se danas bave. Talijanska psihoanalitičarka Luisa Brunori izučava demokraciju kroz bratske i sestrinske odnose obitelji. Ali govori o novoj edukaciji koje se pod pokroviteljstvom europskih asocijacija provodi u talijanskim zatvorima. A Sabar Rastomjee ističe primjer australskog pravosuđa koji istražuje korijene zla. Počinje li to neki trend? Ili se demokracije uvijek sjete i zatvora iz raznih razloga?

Tema je bilo mnogo. Izbor sugovornika možda je i namjeran, ali teme razgovora ipak su njihove. ☒

Grozdana Cvitan

Sabar Rastomjee, Australija

Susret nasilnika i ųrtve

Prestaje vrijeme u kojem se psihoterapeut skrivao iza bogatstva i držao jaku poziciju

Grozdana Cvitan

Koliko su u vašem životu politika, a koliko socijalne prilike diktirali putove koje ste prolazili?

– Kao članovi religijske zajednice pripadamo parsima, dakle pripadnici smo monoboųačke zoroastanske religije. To je rijetkost i u Indiji i u Šri Lanki. Parsi su uvijek bili manjina u obje od tih zemalja. Oduvijek sam bila svjedok, a posebno zato što sam liječnik, mnogih pobuna i njihovih posljedica i u Indiji i u Šri Lanki. Kao pripadnici parsija, dakle manjine, na neki način imali smo i poseban položaj u društvu. To znači da vas nitko ne ųeli baš ubiti jer u Indiji to znači da nisi musliman ili hindu, a u Šri Lanci nisi tamil ili sengalez. Ipak, unatoč sukobu vodećih nacionalnih grupa mogu reći da sam odrasla u okruženju koji je s jedne strane promovirao integraciju, involvirao ju, dok su s druge strane stalno postojale ųrtve. ųiveći u tom svijetu vidjela sam da različiti narodi mogu ųivjeti skupa. Osobno nikad nisam bila ųrtva. Svi imamo sličnosti i razlike, ali i u našim razlikama smo također i slični. Vrijedi i obrnuto.

Aplikacije grupne psihoterapije

Kako ili zašto ste otišli u Australiju?

– U Šri Lanci sam bila pedijatar. Međutim, ti počeci bili su mi strašno teški i nisam više mogla podnositi patnje i smrt djece. Nisam se mogla svako jutro iznova susretati s djecom koja pate i odlučila sam promijeniti specijalizaciju. I kao psihijatar radila sam u bolnicama za djecu, ali i odrasle te sam pomagala roditeljima u procesu ųalovanja zbog gubitka djeteta.

Tako sam u zvanju psihoanalitičara dobila šansu raditi u Australiji i danas vodim završni seminar analitičkog usavršavanja na Sveučilištu u Melbourneu. Docent sam na fakultetu, radim i u dvije opće bolnice te imam privatnu praksu. U jednoj od tih bolnica započela sam istraųivanje pojave akutnih shizofrenija – prvo pojavljivanje. Istraųujem dobne grupe prvog pojavljivanja shizofrenije između 16 i 30 godina jer rani početak terapije daje daleko bolji ishod kod oboljelih. U sklopu tog istraųiva-

Sabar Rastomjee

nja radim s tri grupe ljudi: jednu grupu čine pacijenti, drugu roditelji pacijenata, a treća je kombinirana od pacijenata i roditelja. Slično sam radila i u dječjim bolnicama, a to znači s grupama najmlađe djece do adolescentske dobi, zatim s djecom i roditeljima i posebno s roditeljima. Što se bolje integrira cijeli sustav pomoći, rezultati su bolji.

Koliko je u liječenju vaųno razumijevanje oboljenja i razumijevanje psihičkog stanja pacijenta, bez obzira na vrstu bolesti?

– Kod teško bolesnih pacijenata razumljivo je da se pacijent ne može sam nositi sa simptomima bolesti i sa samom bolešću te mu se stanje olakšava socijalnom potporom. Svojedobno sam tako vodila grupe pacijenata u terminalnoj fazi zatajenja bubrega te grupe pacijentica s metastaziranim karcinomom dojke.

Koje ste nove aplikacije u tim slučajevima i s tim grupama upotrebljavali?

– Ovisi o grupama. Dosadašnji rezultati istraųivanja napravljeni u opisanim grupama jako su dobri, posebice kod psihoza u ranoj dobi. A ako se liječenje počne brzo, te ako je uključena obitelj, rezultati su izuzetno dobri.

U istraųivanjima provedenim u Australiji u vezi s ranim psihozama i u terapijama s grupama bolesnica oboljelih od karcinoma dojke koristili smo već postojeće i poznate modele, dok smo u radu s bubreųnim bolesnicima u Melbourneu razvili svoj autohtoni model koji je objavljen i u stručnoj literaturi. Dakle, riječ je o aplikacijama grupne psihoterapije u druga medicinska područja.

S obzirom na to da je riječ o ljudima koji su već na neki način ųrtve, kako je raditi s njima i nije li ųalovanje tako već nastalo prije smrti? Kakve su frustracije i mogućnosti?

– Ovisi o edukaciji koju je osoba prošla u životu. Netko tko je bio educiran u medicinskom modelu puno lakše svladava te probleme od onih koji su educirani samo u psihomodelu. Liječnička edukacija takva je da je susret s takvim pojavama puno češći, za razliku od psihologa ili sličnih struka, primjerice psihodramatičara, kojima onda upravo zbog toga takve grupe teųe padaju. Liječnici imaju i prednost u mogućnosti upotrebe lijekova, posebice kod ranih i teųih psihoza gdje oni dobro djeluju i znatno mogu pomoći psihoterapiji.

Otvaranje savjesti

Kako izabirete grupe s kojima ćete raditi? Imate li u tome slobodu i koliko to diktira sustav?

– U našem zdravstvenom sustavu i bolničkom liječenju nitko ne plaća liječenje neuroza nego samo psihoza, dakle teųih psihičkih oboljenja i terminalnih fizičkih oboljenja, tako da se lakša oboljenja rade u privatnoj praksi. Takav socijalni sustav znači da za pacijente kojima nije potreban smještaj u bolnici ostaje privatna praksa. Vrlo je vaųno imati oba iskustva jer bi i za samog liječnika bilo loše da ima samo jednu mogućnost, da radi samo s jednim.

Što biste istakli u svojim sadašnjim istraųivanjima u Australiji?

– Trenutačno je u Australiji velika kampanja pod nazivom pravedna restauracija – pravda sa smislom za popravak. Odnosi se na prijestupnike, kriminalce, ljude koji su bili sudionici kriminalnih djela. Akcijom se ųeli ne samo kazniti počinitelje kaznenih djela nego i razumjeti zašto su nešto napravili. Također, pokret ųeli ųrtve i nasilnike spojiti da bi se što preciznije odredila ta pravda ili ono što se treba napraviti.

Je li to nešto slično procesu, samo u drugom ozračju, koji se sa susretom ųrtve i mučitelja događao u Juųnoafričkoj Republici?

– Pokret je na samom začetku. U Australiji pokušavamo dovesti skupa zločince i ųrtve (ako je to moguće) da bi riješili određenu nepravdu. Primjerice, pokušati uspostaviti razgovor između silovatelja i ųr-

Očekuje se da ųrtva fokusira svoju agresiju na počinitelja zločina, u ovom primjeru na silovatelja, a ne kao što je uobičajeno da agresija ostane raspršena i usmjerena na sve, cijelo društvo

tve silovanja u sudnici. To, naravno, nije moguće kad su u pitanju ubojstva.

Smisao toga je uspostavljanje odnosa silovatelja i ųrtve, događa se u sudnici, a preko toga pokušava se djelovati na silovatelja. U tom procesu on bi trebao preuzeti barem dio odgovornosti za ono što je počinio, a ne da samo bude kažnjen i kad napusti zatvor ponovno napravi istu stvar. Dakle, to je pokušaj da zločinci uvide zločine ili pogreške koje su napravili, a to je i pomoć ųrtvi. Tim načinom očekuje se da ųrtva fokusira svoju agresiju na počinitelja zločina, u ovom primjeru na silovatelja, a ne kao što je uobičajeno da agresija ostane raspršena i usmjerena na sve, cijelo društvo.

I kod drugih zločina pokušava se ostvariti odnos s, primjerice, obitelji ųrtve, ako je riječ o ubojstvu, a s druge strane očekuje se suradnja s obitelji počinitelja. Obitelj počinitelja zločina posebice je vaųna u slučaju kad je počinitelj zločina okorio, kad je zatvoren u sebe i svoje zločinačko ponašanje. U takvim slučajevima pokušava se preko drugih članova njegove obitelji doznati nešto o njemu i shvatiti zašto čini ono što čini, a ujedno i preko obitelji djelovati na otvaranje savjesti takve osobe ne bi li bar donekle osjetila krivnju za počinjena nedjela.

Bezlična moć

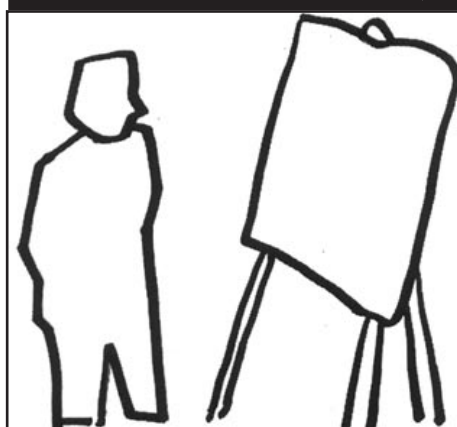
Kakvi su prvi rezultati tih istraųivanja?

– Pravni sustav tvrdi da su prvi rezultati jako dobri, to jest pozitivni. Da se prvi rezultati već događaju.

Kako je došlo do tog projekta ili pokreta?

– Detalje ne znam točno, ali vjerojatno se radi o pritisku koji su analitičari pozivani kao vještaci u sudbenim procesima činili na sudbene vlasti. Pozvana sam na kongres *Kriminal justice* koji je u povodu projekta pripremila sudbena vlast u Australiji i tako nas upoznala i pripremila za projekt. Čini mi se vrlo zanimljivim.

TEMA

PARTNERSKI ODNOSI

Što ste ųeljeli čuti, a što reći skupu koji u naslovu nosi pridjev mediteranski, posebice s obzirom na svoju funkciju u Svjetskoj udruzi grupnih psihoterapeuta (IAGP)?

– Kao predsjednica svjetske organizacije ųelim promicati razvoj svih regija u svijetu, ne samo jedne, odabrane. U sklopu organizacije osnovana je transkulturalna sekcija koja je započela upravo na Mediteranu, ali će se vremenom proširiti i na druge regije. Imamo još jednu regiju s vlastitim razvojem i potencijalima. To je regija Pacifičkog kruga gdje se održavaju posebne konferencije svake tri godine. Do sada je održano pet takvih skupova.

Na kongresima kao što je ovaj u Zadru uglavnom je riječ o transkulturalnim, međukulturalnim temama i problemima. Prije ovog kongresa bila sam u Švedskoj na kongresu posvećenom bezličnoj moći pod naslovom *Cost benefit*. Tema stockholmskog kongresa bila je postupanje velikih korporacija prema radnicima, gdje te korporacije ne mare o uvjetima rada radnika nego samo o profitu. Tamo se uglavnom razgovaralo o problemima financiranja, utjecaja i slično.

Sljedeći kongres bit će održan u Turskoj i ponovno će biti govora o međukulturalnim pitanjima. U sklopu naše organizacije postoje različite analitičke škole i sekcije. Različita je i njihova uloga na pojedinim skupovima i u različitim vremenima. Jedna od namjera IAGP-a jest proširiti svoje djelovanje na političke i šire društvene sfere. Zato je jedno od velikih razočaranja bio prošloljetni kongres u Jeruzalemu koji očit – iako se bavio tom problematikom – nije dao nekih rezultata na terenu. Nekad uspijemo, kao u slučaju s pravnim sustavom u Australiji, a ponekad ne, kao u Jeruzalemu.

Vaųnost ljudske interakcije

Mijenjaju li se samo teme koje analizirate ili i oblici, načini rada?

– Danas je u organizaciji primjetna tendencija da se sve više skida naglasak sa samih tehnika kojima se neki terapeut može baviti (grupna tehnika, psihodrama i sl.), a više se naglašavaju neki obični ljudski faktori poput empatije, suosjećanja, jednostavno, ljudskog razumijevanja. Prestaje vrijeme u kojem se psihoterapeut skrivao iza bogatstva i držao jaku poziciju. Vrijeme je kad se on pribliųava pacijentima.

Čak i u Indiji postoje uz ceste neki natpisi humanog sadržaja koji bi pokušali mijenjati stanja. Primjerice, možete pročitati natpise na velikim plakatima koji poručuju: *Nazovite svoju djecu danas i tako im pomozite da ne uđu u svijet droge*. A to je, zapravo, reklama za mobilni telefon. Ili poruka iz iste kampanje: *Nazovite prijatelja. Spriječite ga da počne uzimati drogu*. Iako je riječ o reklamama, ona na neki način pokazuje i vaųnost ljudske interakcije. ■

Sabar Rastomjee predsjednica je Svjetske organizacije za grupnu psihoterapiju, izabrana na kongresu održanom prije tri godine u Jeruzalemu. U Zadru je prvi put sudjelovala u tom svojstvu izvan Australije i Amerike. U svom životu ističe: *Rođena sam u Šri Lanki, ali moja obitelj potječe iz Indije. Vaųnu je ulogu u mojoj mladosti imalo stjecanje indijske nezavisnosti 1957. godine i učenje vođe Mahatme Gandhija o nenasilnom postupanju. Bio je pravnik i vjerovao u pravno rješenje stvari.*

Dok sam bila mala, emigrirali smo u Indiju. Bilo je to vrijeme kad se politika uplela u mnoge živote, pa i u naš. Zato smo sa Šri Lanke otišli u Bombaj. Tamo mi je umro otac kad sam imala pet godina. Otac je bio liječnik i ja sam uvijek ųeljela biti kao otac. Moja majka bila je zainteresirana za školovanje i intelektualno razvijanje, a nije pridavala vaųnost materijalnim stvarima, kućama, automobilima, odjeći i sličnom. Napravila je sve da se mi dobro školujemo.

Sabar Rastomjee ponosna je na svoj prijamni ispit na medicini: njega je na njezinom fakultetu u Indiji te godine (a i danas je slično) polagalo 22.000 kandidata, a primljeno je 120. Zato s ponosom kaže: *Učila sam naporno jer se teško upisati na medicinu u Indiji. Nakon završena studija i udaje vratila se na Šri Lanku, a nakon toga se s obitelji iselila u Australiju.* ■

Benjamin i Bella Rippa, Izrael

Ljudi su beskrajno tužni

Danas imamo tipičan način psihotičnog življenja deluzija, života u kojem ljudi rade, rade i rade do dana u kojem onda sve izgube ili i sami nestanu

Grozdana Cvitan

Supružnici Rippa često su radili zajedno, a danas su sudionici brojnih specijalističkih skupova i kongresa. Bella je zadnje dvije godine bolešću vezana uz invalidska kolica, ali to nije bitno promijenilo njihov profesionalni život i aktivnosti. Benjamin i Bella Rippa dolaze iz zemlje u kojoj su različiti aspekti trauma, posebice onaj transgeneracijski, itekako predmet izučavanja, ali i iz zemlje koja svakodnevno rađa nove žrtve, pa na neki način obnavlja začarani krug nesreća. U ovom razgovoru Bella je uglavnom odobravala ono što je Benjamin govorio.

Kako je bilo živjeti u kibucima u vrijeme izgradnje izraelske države? Je li to bilo ono što ste nakon školovanja očekivali?

– Bilo je vrlo romantično i mladi ljudi su se zanosili idejom življenja na takvim mjestima unatoč svim nedaćama. Međutim, bilo je drukčije živjeti u kibucima u vrijeme kad su oni bili puni mladih ljudi i poleta. Mnogo bolje prošli su oni koji su iz njih izašli i otišli u druga mjesta jer danas su mnogi kibuci naselja mahom starih ljudi i za njih to više nije jednako dobro mjesto za život. Vrijeme provedeno u kibucu vrijeme je rada. Školovanje pripada vremenu prije i poslije.

Naseljavanje pustih prostora

Kibuc je mjesto kojim vlada zajedništvo, u kojem je novca tako malo da ga skoro i nema. Naravno, govorim o kibucima u kakvima smo mi živjeli pedesetih godina. Postoji kuća, hrana, edukacija za djecu, ali nije bilo privatnog vlasništva, a odlazak iz kibuca u grad zbog nekih potreba zajednice bio je briga te zajednice. Međutim, i to se danas promijenilo pa treća generacija ljudi iz kibuca želi i provodi privatizaciju. Odrasle i ostarjele osobe iz te privatizacije uglavnom nisu dobile ništa. Primjerice, moj brat i danas živi u kibucu, a njegovih troje djece davno je otišlo. Ti koji dugo žive u kibucima dobili su vrlo malo za svoj dug i težak rad i to se danas javlja kao problem.

Kad ste se odlučili baviti društvenim zbivanjima i njihovom interpretacijom, što je bio konkretni predmet, odnosno ko-

Benjamin-Ben Rippa rodio se u Argentini, a u Izrael se uselio 1950. Studirao je sociologiju, politiku, političku ekonomiju, statistiku i druge grane društvenih znanosti. Doktorirao je na sveučilištu Maryland u Baltimoreu. Bavio se socijalnim radom, predmet njegova izučavanja bile su pojave u društvu u odnosu na grupe te psihoanalitička interpretacija zbivanja u društvu. Nakon dolaska u Izrael, deset godina živio je u kibucima, bio učitelj i predavač na Sveučilištu Ben Gurion u Haifi. S Bellom živi u malom mjestu u blizini Tel Aviva. ☒

Bella Rippa rodila se u Poljskoj, odakle je emigrirala u Brazil. Tu je završila medicinu i radila kao psihijatar i psihoanalitičar kad ju je jednog dana sreo Benjamin i upitao *Što radiš u Brazilu? Zašto ne živiš u Izraelu?* Udala se za Benjamina i došla s njim živjeti u kibuc. Zajedno su 1964. otišli u Buenos Aires i učili psihoterapiju: Bella je izabrala klinički rad, a Benjamin sociološki smjer. Nakon povratka u Izrael bili su rijetki koji su radili s grupama, a zbog visokog ugleda u izraelskoj psihoterapiji Bella je bila zamoljena da sagradi kliniku za mentalne bolesnike u Kolonu. *Napravila je sjajnu kliniku, a ja sam joj pomagao u organizaciji*, kaže Ben Rippa. ☒

Benjamin i Bella Rippa

je grupe ste proučavali?

– Bio sam pomoćnik i savjetnik u ministarstvu koje je brinulo o životu ljudi u kućama i stanovima u društvenim vlasništvu. Riječ je o ministarstvu koje je u to vrijeme brinulo o imigrantima, što je tada bio velik problem u Izraelu. Država je imala oko 150.000 stanova za imigrante i vlada je odlučivala o tome gdje će tko živjeti nakon useljenja. Imamo posebne organizacije i ljude koji brinu o grupama ljudi koji dolaze u određeno područje. Primjerice, ako 200-300 obitelji ode živjeti na određeno područje, oni postaju zajednica i društvo im pomaže u komunalnim i drugim pitanjima da bi uspostavili zajednički život.

Kao savjetnik u ministarstvu i supervizor za ljude u toj administraciji mogao sam pratiti velike grupe koje su osjećale da žive na određenom mjestu i u određenoj zajednici, ali istodobno imaju osjećaj da o njima netko skrbi. Kako socijalni radnici nisu živjeli u toj grupi, njihov (a time i moj) rad bio je kontratransferna reakcija onih koji brinu o određenim ljudima prema načinu njihova smještaja. Kad sam takvu temu prijavio za disertaciju u SAD-u, nije bila prihvaćena jer u Americi to nisu mogli razumjeti, jednostavno to nisu imali. Naravno, samo sam promijenio naslov, jer sam zapravo govorio o položaju ljudi koji su došli iz uređenih krajeva i društava, gdje su svi imali plaće za svoj rad i našli se u vrlo siromašnim prostorima, problematičnim situacijama i slično.

Jesu li imigranti sami izabirali gdje žele živjeti ili je to određivala neka vladina služba?

– Država je imigrantima nudila određena mjesta za život i nije bilo moguće reći *Hoću živjeti u centru Tel Aviva ili u Jeruzalemu*. U tom smislu nije bilo osobnih odluka, nego je netko drugi odredio gdje ćete živjeti. Bilo je to zbog toga što je imigranata tih godina bilo jako mnogo, a mnogi prostori bili su nenaseljeni. Osobno sam tri do četiri puta tjedno putovao stotinama kilometara u mjesta o kojima sam skrbio kao vladin službenik, ali drugog načina nije bilo.

Svatko je svakoga znao

Kako ste i kada promijenili posao?

– Bilo je poznato da imam profesionalna znanja o radu s grupom i da želim raditi, pa mi je ponuđeno da radim s ljudima koji su tek trebali naučiti raditi s grupama. Radio sam u posebnom trening programu za medicinske sestre i druge djelatnike iz djelokruga ministarstva zdravstva da bi mogli raditi u komunama i da bi se uklopili u grupni rad. Tada smo imali 35 grupnih psihoterapeuta koji su radili na tom projektu. Napravili smo i program u ministarstvu obrazovanja za

učitelje, različite za one u osnovnim i srednjim školama za cijelo područje Izraela. Projekt je bio vrlo zanimljiv, ali radilo se puno i svi smo mi "pregorjeli" na poslu. Da bi to prevenirali, već smo 1973. godine radili terapiju u kojoj smo ljude izgorjele na poslu nastojali izvući iz osjećaja pesimizma, gubitka iluzija, osjećaja

vrlo smo teško dobivali vizu za Ameriku. Tamo su nas smatrali ljudima koji su pod utjecajem Sovjetskog Saveza.

Potisnuti i omalovaženi učitelji

Je li riječ o društvenom stanju ili stvarnom utjecaju zbog određenih grupa doseljenika?

Nema izlaza za život Palestinaca bez Izraela, nema ekonomske moći. Oni danas pokušavaju naći sponzore u nekim susjednim arapskim zemljama, ali je problem u tome što te zemlje s njima ne žele kontaktirati

da je ono što rade bezvrijedno.

Rađaju li taj osjećaj velike emocije ili velik rad? Koliko je teško bilo biti učitelj u Izraelu?

– Učitelji su bili prva grupa koja je sebe organizirala u zajednicu još prigodom formiranja Izraela. Organizirani su već od 1941. godine i nisu se trebali naknadno skupljati. Učitelji imaju visoki status u Izraelu i mnogi ljudi žele biti upravo učitelji zbog velikog utjecaja tog zvanja među Židovima. Moja supruga je radila kao psihijatar i bila je uvijek pomalo ljubomorna na moj status učitelja, vrlo dobru plaću, mirovinu i uopće uvjete koji prate to zvanje. Međutim, sve se to mijenja i pogoršava sedamdesetih godina kad dolazi i do smjene generacija u društvu.

Kako je Izrael mirio napetosti među ljudima koji su dolazili s različitim strana svijeta, iz različitim društvenih sustava, s različitim znanjima, kulturnim utjecajima pa i traumama?

– Situacija se mijenjala iz godine u godinu. Došao sam u Izrael pedesetih godina kad je tamo živjelo 650.000 ljudi, a danas je 6.500.000. U vrijeme kad sam živio u kibucu i dolazio iz kibuca u grad sve sam poznao. Svatko je svakoga znao. Danas nitko ne zna nikoga i sve je sasvim drukčije. Osim toga, mi koji smo dolazili tih ranih godina pripadali smo istom sustavu vrijednosti. Danas je situacija u tom smislu vrlo problematična. U društvu postoje nove snage koje su narasle i mijenjaju društvo. Oni koji su u tom smislu najprepoznatljiviji i najutjecajniji su ojačale religijske grupe. Te grupe posebno su narasle nakon pada Sovjetskog Saveza.

Riječ je o tradicionalnoj religiji koja na početku nije imala velik utjecaj u Izraelu. Kad sam došao u Izrael, većinu društva činili su socijalisti (više od tri četvrtine) i

– Stvarnom društvenom stanju. Nakon rata 1967. stvari se mijenjaju i jača utjecaj religijskih grupa. Mislim da je riječ o tome da su ljudi koji nisu vjerovali ni u što počeli vjerovati u socijalizam. Nakon pada socijalizma vratili su se religiji. Čini se: moraš u nešto vjerovati. Uglavnom, ljudi su tražili religiju kao ono što je različito od onog u što su se razočarali. Na taj način jačanje utjecaja religijskih grupa mijenjalo je i druge odnose.

Kako se to dogodilo u praksi i što to danas znači za društvo?

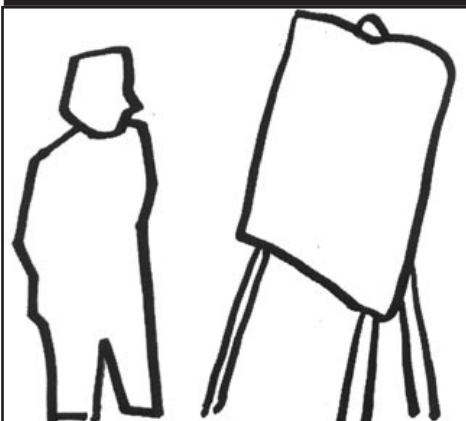
– Izgrađen je obrazovni sustav u kojem religijski vođe nisu htjeli čuti za grupni rad, međutim, kasnije su promijenili svoj odnos i počeli su dolaziti na naše seminare. Istovremeno, mijenjao se odnos prema učiteljima, a njihovo unutrašnje osjećanje bilo je da su potisnuti, ugroženi, omalovaženi. U međuvremenu pokazalo se da sve više ljudi iz nižih klasa (za razliku od srednjih i viših do tada) želi ući u to zanimanje, ali je velik problem to što je snižena intelektualna razina.

Taj loši osjećaj počeo se manifestirati sedamdesetih godina u zbornicama, a iz tih loših osjećaja ozračje je prelazilo u razrede i na cijele škole. Zato mislim da je ogroman doprinos analitičara koji su tada osnovali grupe i nastojali prevladati to stanje, promijenili učitelje da bi i oni pozitivno djelovali na one koje su učili i da bi promijenili tešku atmosferu koja je vladala školom tih godina. Na tom projektu moja supruga Bella bila je jedan od savjetnika.

S kojim ste još grupama radili?

– Posebno iskustvo imam iz rada u psihološkom timu tajnih službi. Rad s grupama u vojsci bio je drukčije iskustvo jer je u Izraelu vojna služba striktno određena. Postoji profesionalna vojska, vojni obveznici (muškarci vojni rok služe tri, a žene dvije i pol godine) te grupe onih koji rade u različitim vojnim službama. To su visokoobrazovani profesionalci koje žele imati mnoga poduzeća u svojim savjetničkim i drugim timovima jer vladaju posebnim suvremenim tehnološkim znanjima. U vrijeme dok sam radio s vojskom s tim grupama radilo se posebno jer je trebalo pronaći načine da se njihov osebujuju rad uklopi u strogi vojni sustav. Naime, oni su izvrsno radili svoj posao, ali su birali vrijeme u kojem žele raditi (primjerice, mnogi su radije radili noću nego danju), nisu marili za vojničku odoru u kojoj su trebali biti nego su radije nosili civilnu odjeću i slično. Sve je to trebalo pomiriti i naći način da se ne stvaraju tenzije, a da svi budu zadovoljni.

TEMA

PARTNERSKI
ODNOSI

Zemlja u stalnom stresu

Ima li Izrael problema sa svojim veteranima?

– Uglavnom nema. Vojni rok, služba u vojsci i sve što ide uz to regulirani su zakonom i on se poštuje. Ono što je danas uočljivo jest da je vojska brojčano iz godine u godinu sve manja. Populacija raste, ali ne i vojska. Naime, u vojsci je sve više visokoprofesionaliziranih dobro školovanih pojedinaca i ideja je da Izrael bitno smanji broj svoje vojske.

Znači li to i smanjenje vojnog roka koji je dugotrajan i jednak za sve građane? Koliko to danas mladi Izraelci žele i prihvaćaju i postoje li tendencije da se vojna obveza izbjegne, smanji, promijeni?

– Jedan od slogana pred razne izbore jest "Mi ćemo smanjiti vojni rok". Ali sad nitko o tome ne govori i to se zasad ne događa.

Je li danas teško živjeti u Izraelu? Koliko je frustracija u ljudima zbog nesigurnosti, stalnih terorističkih događanja, stradanja?

– Bella: Mi smo zemlja koja živi u stalnom stresu. Ljudi su zapravo beskrajno tužni. To govorim posebno sjećajući se Brazila gdje mi je bilo dobro i gdje takvih problema nije bilo. Ali došla sam u Izrael.

Danas mogu reći da smo svi ovisnici o nekim stvarima, primjerice o radio programu. Jer vijesti su svakih pola sata i svi ih slušamo da bi znali što se novo dogodilo i kako uopće svakodnevno živjeti, kuda se kretati. I to je cijena života u Izraelu. Ljudi sa strahom odlaze u supermarket i javna mjesta, jer nikad ne znaju što se sve

može dogoditi. Uostalom, mnogi u Izraelu za ovo u čemu danas živimo kažu da je to građanski rat. A to je posebna i nimalo jednostavna tema u kojoj je danas cijelo društvo.

– Ne radim izravno u praksi s religijskom populacijom, ali mogu reći da neki problemi u društvu idu i s te strane. Religiozni ljudi imaju "ugovor s Bogom" da imaju onoliko djece koliko je potrebno, a to u praksi najčešće znači 14 ili 15 djece.

Imaju li ti ljudi zbog toga neke pogodnosti od države?

– Privilegije i jesu uglavnom razlog tog pojavi. Osim toga, one žene u Izraelu koje imaju samo jedno ili dvoje djece kao da su stigmatizirane od religioznih ljudi, pa postaju i metom svojevrstnih rituala ("da izvuku vruga iz njih") zbog toga što nemaju više djece. Ako netko ne može, a želi imati djece, onda mu država plaća umjetnu oplodnju za prvih dvoje, troje djece. Za religijsku populaciju to i nije neki broj, pa čak i u umjetnoj oplodnji oni se bore za desetak djece ako je to moguće. Tako raste populacija u kojoj onda mladi dečki

Tore. Škole za rabine su drugo – za razliku od te profesije u ovom slučaju govorimo o profesionalnom vjerniku.

Koja je svrha tog učenja i kako oni koji nisu tako jako religiozni to vide?

– To je politički problem jer je riječ o grupama koje danas u parlamentu imaju 25% glasova. I među njima postoje lijevi i desni, ali u biti predstavljaju snagu koja koalira na sve strane i odlučuje o predsjedniku vlade. Naravno, koalicije se sklupaju s obzirom na beneficije koje se njima mogu postići. Tu vrstu odnosa ljudi u Izraelu više ne žele potpomagati i to danas uistinu postaje problem društva. Zbog privilegija koje dobivaju religiozne grupe snažno utječu na političke stranke i ukupni politički život Izraela. Drugi tako postaju bespomoćni i sve slabiji, a ortodoksni rastu i rade što hoće.

Kako vlada na to gleda?

– Osnovan je posebni komitet u vladi koji razmatra mogućnost da se ortodoksima omogući da po završetku učenja rade, jer problem je i u tome da su to ljudi bez ikakvih konkretnih profesija. Ostali Žido-

granica i nemogućnost ulaska. Stvarno, riječ je o deluziji ekonomske moći. Jer nema izlaza za život Palestinaca bez Izraela, nema ekonomske moći. Oni danas pokušavaju naći sponzore u nekim susjednim arapskim zemljama, ali je problem u tome što te zemlje s njima ne žele kontaktirati. Jer oni imaju neke druge probleme s njima i poruka često glasi: *Želite li ubijati – ubijajte, želite li biti ubijeni – budite ubijeni*. A to je život u halucinaciji.

Dobro je i kad nije dobro

Stajalište je Baraka da treba zatvoriti granice ako nije moguće ostvariti neki mirovni aranžman. Međutim, 70.000 radnika svakodnevno prelazi granicu i dolazi na posao u Izrael iz Palestine. Što s tim? Zapadna obala i Gaza vrlo su siromašne i zatvore li se neće imati što jesti. To će značiti humanitarnu krizu i novi razlog da se opet krene u rat. A kad su otvoreni, onda granicu prelaze i oni koji nose bombe.

Je li problem religijske ili političke naravi?

– Političke. Sva ta sveta mjesta u Izraelu vidim samo kao pretekst političke situacije i onog što se događa. Religijski momenti samo su dodatna činjenica u nemogućnosti kontrole raznih terorizama. Slabo je poznata činjenica da su mnogi Arapi u Izraelu kršćani, primjerice, većina u Nazaretu. Uostalom desnica u Palestini poziva se na Bibliju i na to da im je Bog dao zemlju; drugima je to napravio Muhamed, itd. Pred takvim argumentima sve je bespredmetno i čini se bespomoćno.

Kako danas vidite svoj život? Kad bi ponovno mogli birati biste li opet otišli u Izrael i s Bellom gradili institucije, zemlju, društvo?

– Zadovoljan sam cijelim svojim životom. Znam puno ljudi koji su uspjeli u poslu, ali znaju samo svoj posao. Mislim da je moj život bio ponešto drukčiji, mijenjao se cijelo vrijeme i ja sam zadovoljan.

Kad sam došao u kibuc 1950. živio sam u velikom praznom prostoru u kojem smo tada mjesecima samo uklanjali kamenje. To su radili ljudi uz pomoć životinja jer traktori nisu mogli tamo doći. Tako smo čistili prostor od kamenja, a onda smo učili ponešto iz agronomije, irigacije i drugih znanosti da bismo stvorili mjesto za život. Jednom tjedno putovao sam 110 kilometara na putu na kojem je prvih 50 kilometara bilo zelenih nasada, ali na ostalih 60 kilometara nije bilo ničeg. Da bismo to ozelenili, morali smo pronaći drveće koje jednom godišnje treba vodu. Koje će se u dva, tri kišna dana svakih osam mjeseci opskrbiti da bi ostalo vrijeme živjelo i zelenjelo se, dalo plodove... I uspijevali smo. Bilo je vrlo zanimljivo. Uostalom, ljudi u Izraelu su hiperaktivni.

I, napokon, dobro je i kad nije dobro. ☑

Danas mogu reći da smo svi ovisnici o nekim stvarima, primjerice o radio programu. Jer vijesti su svakih pola sata i svi ih slušamo da bi znali što se novo dogodilo i kako uopće svakodnevno živjeti, kuda se kretati. I to je cijena života u Izraelu. Ljudi sa strahom odlaze u supermarket i javna mjesta, jer nikad ne znaju što se sve može dogoditi

uzimaju sebi u zadatak sjesti i učiti Toru. Zbog tog učenja oslobođeni su vojske. Tako je prije dvije godine 8.000 mladih ljudi ostalo kući učiti Toru i nisu otišli u vojsku, a prošle godine bilo ih je više od 20.000.

Život u halucinaciji

Je li to izbjegavanje vojske ili stvaranje religijski dub?

– To je sada i za nas u Izraelu pitanje jer danas nije lako ići u vojsku. Sukobi s Palestincima sve su češći i u vojsci je opasno. Primijećena je veza između mirnih godina i broja onih koji se oslobađaju vojske po nekim osnovama. Zato je sada veliki problem s mladim vojnicima jer dok jedni odlaze u opasnost, drugi su plaćeni da uče Toru. Oni dobivaju dobre stipendije, osigurani su im studentski domovi, a pritom ništa ne pridonose zemlji. Oni čak nisu ni vjerski vođe ili učitelji i njihova uloga nije u prenošenju religijske prakse nego u stalnom učenju

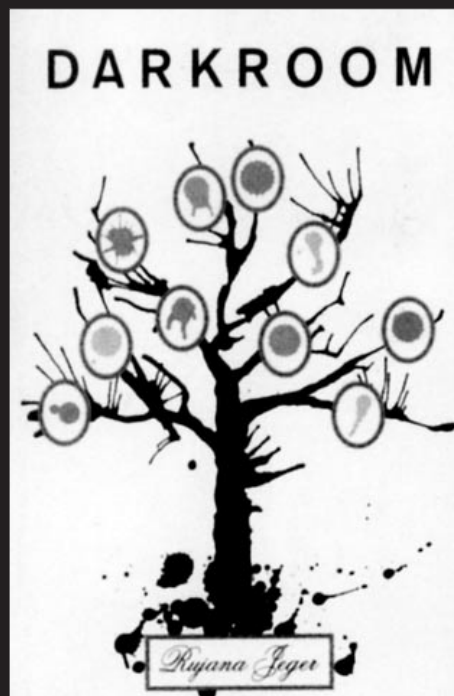
vi se tome smiju, jer hebrejska religija nije u suprotnosti s radom. Zato je sve to skupa zapravo izraelska politička kreacija. U cijelom svijetu ortodoksni religiozni ljudi rade, samo kod nas ne. A sve zbog razlike u parlamentarnoj snazi i mogućnosti manipulacije. I to je ono što je danas nezdruvo u Izraelu.

Koliko je izgledno rješenje problema s Palestincima i trajan mir?

– Danas imamo tipičan način psihotičnog življenja deluzija, života u kojem ljudi rade, rade i rade do dana u kojem onda sve izgube ili i sami nestanu. U trenutku kad se vidjelo da se rukuju Rabin i Arafat i svi su drugi bili spremni rukovati se. Lideri su pokazali da su neprijatelji, ali da mogu živjeti jedni pored drugih. Ono što se nakon toga pokazalo je da Arafat ne želi živjeti skupa, da želi maknuti Židove koliko može, i danas čujemo primjedbe kao što su: *Ako si iz Argentine, vrati se u Argentinu ili Ako si iz Hrvatske, vrati se u Hrvatsku*. Ono što oni žele to je stanje zatvorenih

MODERNA VREMENA

Teslina 16, 10000 Zagreb
tel/fax +385 (1) 4810742
e-mail: moderna-vremena@zg.tel.hr
http://www.moderna-vremena.hr

Eva Norrby i Inge-Stina Lindelöf, Švedska

Skakanje s kamena na kamen

Mijenjaju se i vremena i sustavi vrijednosti. Današnje stajalište moglo bi se definirati kao: lagano živjeti, lagano ići naprijed

Grozdana Cvitan

U Švedskoj i drugim nordijskim zemljama su za mnoge probleme i mučenja, tjeskobe i traume stručnjaci doznali tek u razgovorima s izbjeglicama koje su s prostora Mediterana počele dolaziti u te zemlje. To su rekle dvije psihoanalitičarke sa sjevera Eva Norrby, profesorica psihologije na fakultetu u Ulmu, i psihoterapeutkinja Inge-Stina Lindelöf iz Stockholma. O tome što su na kongresu u Zadru čule ili što ih je kao psihoterapeutkinje iz Švedske zanimalo na skupu (koji svakako nosi mnoge karakteristike i pitanja onoga što diktira ovaj prostor), Eva Norrby odgovara: "Došli smo čuti i naučiti ono što su ovdje vrlo zanimljiva iskustva. Švedani vrlo malo znaju o nasilju, mučenju i postupcima o kojima se na nekim konferencijama govori. Kad sam došla na ovu konferenciju, prepoznala sam da nemam dovoljno znanja o tome. I u maloj grupi koju sam svako jutro pohađala na kongresu osjećala sam se bespomoćno, jer i tu su sudionici razgovarali o neakvim ratovima svojih roditelja, svojim ratovima i odjednom sam prepoznala svoj osjećaj sreće zbog toga što nemam te ratove u sebi. Grupi je vodio Robert Friedman, psihoanalitičar iz Izraela.

Uglavnom, prepoznala sam da svoje probleme ili ono što sam smatrala problemima ne mogu uspoređivati s onima koje su imali ostali ljudi u grupi. To je ujedno način mog ulaska u konferenciju u Zadru."

Granice ponekad smetaju

Znači li to da ljudi s raznih strana svijeta, iako istih struka, ponekad vrlo teško mogu komunicirati i da im za iskustvo treba više prepoznavanja nego što bi na to upućivala logika struke? Je li presudna uloga kultura iz kojih pojedini ljudi dolaze? Kako bi na takvoj konferenciji predstavili svoju kulturu?

– Lindelöf: Kao supervizor radim s imigrantima iz različitih zemalja koji se žele nastaniti u Švedskoj. Na taj sam ih način upoznala, susrela njihove probleme i mogu reći da mnoge od tih problema prosječni Švedani nikad nisu sreli ili ih ne mogu prepoznati. To su ljudi koji su već dobili ulaz u Švedsku i nakon toga su se pojavili njihovi problemi. Međutim, posebne probleme imaju oni koji čekaju rješenja za useljenje – a to ponekad može potrajati dvije do tri godine. S tim ljudima nitko ne radi da bi im olakšao vrijeme čekanja i oni imaju puno problema.

S druge strane, dolaskom ovdje shvatila sam da u Švedskoj postoji nedostatak povezanosti nekih profesija, a zapravo me iznenadila rasprava vezana uz zakon o žrtvama zlostavljanja i tor-

ture. Osim toga, na konferenciji je bio i pravnik i sve je bilo moguće raspraviti i povezati.

Stroge profesionalne granice ponekad smetaju i teško je prepoznati opću stvar koju bi trebalo shvatiti iz nekog slučaja ili skupa problema. Zato mi je ovo otvaranje i drugih strana problema bilo važno da shvatim i aspekte i nadu koja izlazi iz činjenice da se nešto tako može napraviti.

– Norrby: Razmišljala sam o sistemu vrijednosti. O tome kako predstaviti svoju kulturu. To treba napraviti počinjući s dječjim pravima. Kad si roditelj, on-

Eva Norrby

da ti zakon zabranjuje tući djecu, a djeca imaju telefon na koji se mogu javiti i reći svoje probleme. Osim toga, uključivanje oca u razvoj djeteta riješeno je od najranijih dana: kad se dijete rodi i otac ima mjesec dana slobodno, a može izabrati hoće li uzeti i više. U Švedskoj to muškarci često uzimaju. Bitno je da roditelji od početka budu blizu djece i to je sistem koji je u našem zakonu određen i koji nas kao zemlju razlikuje od mnogih drugih. Iako se danas razmišlja o nekim promjenama, jer se ponekad završi i u bezizlaznim situacijama.

Što se događa s djecom u slučaju razvoda?

– Lindelöf: U nekim vremenima stopa je dosegala i do pedeset posto razvedenih brakova, a i danas je tako da je svaki treći roditelj sam. Postoji razlika između grada i sela. Međutim, zakon je to uredio na principu podjele pa dijete uglavnom boravi jedan tjedan kod jednog, a drugi kod drugog roditelja.

Polarizacije i integracije

Što je to što se u novije vrijeme u toj situaciji odnosa prema djeci i roditeljstvu mijenja? Je li liberalizam uvijek do kraja uspješan?

– Norrby: Cijelo društvo posljednjih godina ide prema svojevrsnom konzervativizmu, pa i sami socijaldemokrati danas su mnogo konzervativniji nego prije. Iako neki od njih idu više desno, a drugi lijevo pokazuje se da su neke preinake u društvu nužne.

Postojalo je vrijeme kad je razvoj tehnologije nosio sveopći razvoj društva. Mladi ljudi odjednom su postali vrlo bogati u kratkom vremenu. Ali mijenjaju

se i vremena i sustavi vrijednosti. Današnje stajalište moglo bi se definirati kao: lagano živjeti, lagano ići naprijed.

– Lindelöf: Riječ je o maloj grupi bogatih ljudi koji su odjednom diktirali vrijednost i raslojili društvo na bogate i one koji imaju mnogo manje, a što prije nije bilo tako izrazito. Novac je postao najvažnija stvar, ali promjena sistema morat će se dogoditi u cijelom svijetu.

Danas smo kao društvo i pojedinci mnogo manje integrirani nego što smo bili prije i mnogo je podjela s raznih strana. Integracije koje su olakšavale naš vlastiti život kao pojedinaca pokazivale su se kroz pomoć u pronalaganju posla ili zadovoljavanju ne-

Kao supervizor radim s imigrantima iz različitih zemalja koji se žele nastaniti u Švedskoj. Na taj sam ih način upoznala, susrela njihove probleme i mogu reći da mnoge od tih problema prosječni Švedani nikad nisu sreli ili ih ne mogu prepoznati

kih drugih potreba. U društvu su se one dogodile prije i ono što se sad događa je završetak institucionalizacije.

Ono što danas možemo vidjeti kao nove integracije, poboljšanje je nekih rješenja, institucija ili položaja grupa u društvu. Primjerice, ako neki starački domovi nisu dovoljno dobri ili neka rješenja u njima nisu zadovoljavajuća svi će biti za to da se to uredi ili bolje riješi problem koji je u pitanju, ali to je ujedno i sve što potpada pod promjene.

– Norrby: Međutim, razlike postoje od mjesta do mjesta ili regije. Primjerice, život u Ulmu različit je od onog u Stockholmu i razlike su velike. Ali bez obzira na to polarizacije su velike i danas je među mladim ljudima sve više onih koji žele bilo kakve integracije. Oni se trude to i postići i to je neki novi polet.

Znači li to da mladi ljudi žele mijenjati nešto?

– Norrby: Da, iako je riječ o vrlo malim grupama, ali one se bore da budu zajedno, da naprave nove asocijacije. Ponekad mogu biti i opasne kao neke neonacističke grupe koje se javljaju u posljednje vrijeme. Oni traže identitet i najčešće su bolest društva.

Tako se i formiraju. Iako mi nismo imali rat i prijenos emocija te grupe su se ipak pojavile.

– Lindelöf: Skrenuli su veliku pozornost medija. O njima se priča, viđeni su, zaprepašćuju druge... Kultura je ipak ta koja im je trebala reći kako će ići dalje i kako će uspjeti. Oni nemaju nikakve veze sa strane nego idu po svojoj ideji ne misleći puno o implikacijama. To je ono što se danas prepoznaje i gdje se očekuju promjene u odnosu pa i prema djeci.

Zanimanje i identitet

Što znači uspjeh za mladog čovjeka u Švedskoj danas?

– Lindelöf: Imati novac i biti poznat.

– Norrby: Za ljude na fakultetu bitna je karijera. Oni koji to

Inge-Stina Lindelöf

nemaju onda ovo drugo i to na bilo koji način.

Što je uobičajeno školovanje?

– Norrby: Osnovna škola je obavezna (devet godina), a država potiče i srednju školu (tri godine), posebice gimnaziju. Vlada mišljenje da su oni koji su završili gimnaziju puno pametniji, međutim gimnazija je često izlaz za činjenicu da je sve manje posla pa se na taj način ublažava nezaposlenost. Tako se često u školi nađu i oni koji su od nje umorni. U svakom slučaju dobro je školovati se.

Možda je primjer moje djece u tom smislu uobičajen. Imam dvoje djece i oboje su željeli biti umjetnici ili barem ljudi slobodnih profesija. Kćer je nakon gimnazije studirala kostimografiju, ali danas radi kao fizioterapeut na klinici jer u Švedskoj je ipak samo nekoliko kazališta. Sin je studirao ekonomiju, a danas je menadžer jedne trgovine likovnog pribora i još nije diplomirao. Nadam se da će to ipak jednom napraviti. Ja sam bila učiteljica u školi nekoliko godina, a onda sam otišla studirati psihologiju i danas sam psihoterapeut. Uz to sam specijalizirala defektologiju.

– Lindelöf: I moj sin je studirao ekonomiju, a onda poželio biti pilot. Kad je i to završio odlučio se za sasvim drugo zanimanje. Danas predaje edukaciju. Moja kći je studirala ortopediju, zatim ekonomiju i napokon postala infektolog. Ali i ja sam nakon studija radila kao socijalni radnik, a onda sam sve više radila sa slikarima i postala art-terapeut i njihov konzultant za to kako da steknu novac.

Znači li to da je lako i nekoliko puta mijenjati profesiju?

– Norrby: Kad sam bila vrlo mala otac mi je dao knjigu koja se zvala *Izaberite svoje zanimanje*. U njoj je bio naslikan čovjek koji skače s kamena na kamen i mijenja zanimanja, a to je bilo vrlo loše. Zvao se Hopjerka. Međutim, očito se stvari mijenjaju. Danas je moguće izabrati u okvi-

PARTNERSKI ODNOSI

ru jednog zanimanja ono što je dio tvog identiteta.

Kako bi opisale svoj posao?

– Norrby: Najčešće radim s velikim ustanovama, koje su obavezne imati konzultante. Kad se pojave problemi među uposlenicima naprave se velike grupe i u njima se rješavaju problemi koji se javljaju u tom poduzeću, ustanovi, školi itd. Danas se prepušta profesionalcima da rješavaju probleme drugih, ali i postoje mogućnosti da se to ostvari.

Mnogi žele napredovati

– Lindelöf: Veliki (uposlenički) sustavi moraju biti povezani s nekim od zdravstvenih sistema i od njih primaju pomoć kad im zatreba. To mogu biti i supervizijske i razni drugi poslovi, zavisno od razina i faza u kojoj su oni s kojima radimo. Prije dvadeset godina sam radila kao konzultant u *Volvu*. Tada je to bilo izrazito nova praksa i oni su prema meni bili vrlo sumnjičavi. Danas to itekako prihvaćaju i smatraju korisnim. Ali, danas postoji i zakon koji kaže da poduzeća moraju imati konzultante koji rješavaju probleme na taj način. Ako se radnici osjećaju loše, maltretirani su na poslu, bune se ili slično poduzeće to mora riješiti. Zato danas ministrica integracija predlaže novi zakon o sprječavanju maltretiranja na poslu.

Neki od nesporazuma javljaju se dolaskom novih imigranata, jer to predstavlja opasnost za one koji imaju posao da ga ne izgube. Kao i inače u životu, novac je često u podlozi mnogih pitanja i problema.

Što je posao ministarstva integracija? O kojim integracijama je riječ: unutar zemlje ili, primjerice, s Europom?

– Norrby: To je ministarstvo unutarnjih integracija. To je ministrica koja je zadužena, između ostalog, za imigrante i s tim postoje uvijek problemi jer je puno imigranata.

Osjeća li ponekad ukupno društvo probleme s imigrantima?

– Norrby: Osjećaju se problemi na različite načine. Posebno su izraženi problemi s kriminalom i to u drugoj generaciji ukoliko se doseljenici ne ukllope u društvo.

Naravno, postoje i obrnute procesi. Mnogi žele napredovati i to im se onda omogućuje, tj. pomaže u njihovim nastojanjima. Srela sam čovjeka iz Alžira koji je želio studirati, ali je riješio prijamni ispit bitno drukčije od drugih kandidata. Nagovorila sam ga da ponovno pokuša. Dok smo razgovarali, doznala sam da je u Alžiru bio pekar. ☐

Nova crnogorska književnost

Igor Štikl

Od samog početka izlaženja na stranicama *Zareza* redovito su objavljivani tekstovi najznačajnijih pisaca današnje bosanske i srpske književnosti, a vrlo redovito u *Zarezu* su *gostovali* i slovenski pisci. No, zbog uglavnom komunikacijskih poteškoća, *Zarez* tek sada ima priliku posvetiti svoje stranice crnogorskim piscima. Pod tematskim naslovom “nova crnogorska književnost” okupljeno je nekoliko zanimljivih mladih autora koji danas predstavljaju nezaobilazne prozne i pjesničke pojave crnogorske literature devedesetih, a o kojima su u Hrvatskoj tek rijetki nešto čuli, a kamoli da su imali prilike čitati njihove pjesme ili proze.

Autori čije radove donosimo su ili u dvadesetim ili ranim tridesetim godinama, a sa jednom i, nerijetko, više knjiga već su osigurali važna mjesta na suvremenoj književnoj sceni Crne Gore. Oni su većinom suradnici najznačajnijih crnogorskih književnih časopisa, poput *Arsa* i *Plime*, koja ima presudnu nakladničku ulogu u afirmaciji nove generacije, kao i aktivni novinari ili urednici, najčešće *Monitora* ili podgoričkog dnevnika *Vijesti*. Da se doista radi o *novoj* generaciji koja je otvoreno zauzela neka *nova* i *drukčija* stajališta u odnosu na ne samo povijest i status crnogorske književnosti, već i odnosu na pitanje crnogorskog jezika te kulturne i političke nezavisnosti Crne Gore, vidljivo je iz preglednog i informativnog teksta Ognjena Spahića. Ovaj autor, Andrej Nikolaidis, Balša Brković i Aleksandar Bećanović, po našem mišljenju, predstavljaju u ovom trenutku kvalitativno najzanimljiviju skupinu crnogorskih prozaika, dok na području nove crnogorske poezije taj teret uspješno nose Nebojša Nikčević, Jovanka Uljarević i Pavle Goranović. Neke od njihovih najboljih radova možete čitati na stranicama koje slijede. ▣

Devedesete i nova crnogorska proza

Ognjen Spahić

Skoro jednovjekovna identitetska obeznanjenost dovela je do opasnog zatamnjenja crnogorske kulturne mape na kojoj su ucrtane tek blijeđe oznake nečega što bi moglo poslužiti kao referentna tačka za dalje uslozljavanje i kvalitetno uspostavljanje savremene književne scene.

Bez oslonca u modernizmu, lišena značajnijih događaja u korpusu tranzicione socrealističke literature, ubjedljivo odvojena od začetaka postmodernističkih tendencija šezdesetih i sedamdesetih – crnogorska književnost je dugo emitovala rijetke i usamljene glasove književnih apatrida, čija je književna domovina bila gotovo *pusta zemlja*. I pored terminološkog objedinjenja pod pojmom *jugoslovenska*, crnogorska literatura je funkcionisala ili kao periferija krvotoka na relaciji Srbija-Hrvatska ili se opredjeljivala na totalnu i dobrovoljnu asimilaciju u prvi od dva pomenuta korpusa. Fragmentacija bivše Jugoslavije rezultira interesantnim, iznova-konstituišućim pomacima u literaturama malih država koje su iz nje nastale. Crna Gora je i u toj situaciji bila izuzetak. Za razliku od Slovenije, Hrvatske, poslijeratne BiH i Makedonije – u kojima se kroz profilisanje državnosti stvaraju novi okviri, uslovi i pravila književnog djelanja – crnogorska literatura tokom devedesetih ostaje u mnogome opterećena pred-književnim i pra-književnim pričama o nacionalnom identitetu, državnom statusu i famoznim ministarskim “kulturnim modelima” koji su u protekloj deceniji očitovali nesposobnost državnog aparata za bilo kakve promišljene inicijative usmjerene ka promidžbi kvalitativno nadmoćne grupacije mladih književnika i intelektualaca.

Dakle, kvalitet ponovo ostaje neinstitucionalizovan i odbačen od kulturnog establišmenta koji dugo ostaje jasno okrenut srpskoj kulturi u Crnoj Gori i uvoznom proizvodu iz Beograda koji je – shodno proračunatoj asimilatorskoj politici – već godinama jedina roba za koju plaćanje carine nije neophodno.

No, crnogorska književna situacija u devedesetima se i konstantno pojašnjava. Dijelom zahvaljujući jasnim nacionalnim pozicijama pojedinih sektora, a u mnogome i kvalitativnoj razlici koja nikada nije bila tako očigledna. Na scenu stupaju nova imena; crnogorska kultura (i književnost) se sve manje određuje svojim odnosom prema srpskoj; referentni okvir je promijenjen... Jednom riječju u devedesetima otpočinje – *drugačije* pisanje.

Autor knjige *Postmodernistička teorija književnosti*, Australijanac Najal Lusi, primjećuje da je među američkim književnim ekspertima šezdesetih i sedamdesetih postala prihvaćena ideja da su tokom pedesetih i do sredine šezdesetih godina dvadesetog stoljeća na američ-

ku scenu stupila nova pravila za bavljenje književnošću. Time je literatura kroz koju se desila promjena zaslužila i sopstveni naziv. (U taj korpus ubrajamo prije svega prozu Tomasa Pinčona, Džona Barta, Donalda Bartelmija...). I nakon ekstenzivnih i nadasve korisnih sporenja književnih teoretičara, došlo se do nekoliko termina kojima se ta kretanja mogu definisati. Međutim, Lusi briljantno zapaža da ono što je tada bilo od značaja, nije to da li su prozu i književnost navedenih autora, teoretičari nazivali metafikcijom ili postmodernizmom. Lusi smatra da je najbitnije što je ona prevashodno označena kao – *nova*.

Ako istu recepturu primijenimo na ono što se u crnogorskoj prozi događa intezivnije od sredine devedesetih, može se doći do veoma preciznog, istodobno neobavezujućeg i ne-totalizirajućeg zaključka. Lišenu, uslovno rečeno, opterećujućih definicija – takvu tekstualnost možemo nazvati *novom crnogorskom prozom* – koja predstavlja najčešće radikalan diskontinuitet, bilo kvalitativni, stilski ili motivski u odnosu na većinu onoga što je ranije proizvedeno u Crnoj Gori.

Jedan od njenih najznačajnijih konstituenata je Andrej Nikolaidis, čija knjiga priča *Ogledi o ravnodušnosti* (1995.) predstavlja promotivni artefakt i prvu knjigu nove crnogorske proze, a tu su i izvrsni prozni izleti dvojice pjesnika, Balše Brkovića i Aleksandra Bećanovića, sa pričama objavljivanim u ovdašnjoj književnoj periodici.

Nikolaidisove kasnije knjige – roman/zbirka priča *Zašto Mira Furlan* (1997.) i *Katedrala u Sijetlu* (1999.) – očituju autorovu propulzivnost za zapanjujuće široki spektar uticaja (od postmodernističkog eksperimenta do neorealističkih proznih cjelina u *Katedrali*) i referenci (film, popkultura, religija...) koje u Nikolaidisovim prozama dobijaju preciznu i efektanu artikulaciju. Referencijalni okvir Nikolaidisovog pisma u *Katedrali*, beskompromisno ignoriše i najdalje moguće konekcije sa toposima ovdašnjeg književno-kulturnog nasljeđa. A to je i, za sada učinkovit manir većine autora iz grupe koju dio javnosti zove kontroverznim “klanom postmodernista”.

Godina 2001. bilježi i prve prozne knjige Dragana Radulovića (*Petrifikacija* – priče) te romana *Dominik* Milovana Radojedića koji se na autentičan – u našoj prozi do sada rijetko prisutan manir – bavi metafikcio-

nalizacijom crnogorske povijesti. Nezaobilazne topose crnogorske proze devedesetih čine i knjige starije generacije pisaca. Roman *Putnik* i zbirka kratkih priča *Martiri i pelegri*ni Sretena Asanovića, roman *Davidova zvijezda* Zuvdije Hodžića te *Monigreni* Jevrema Brkovića – pored toga što upotrijebljenim narativnim strategijama pripadaju ne toliko recentnim literarnim modelima – neprijeporno čine prozne uzorke koji značajno fundiraju crnogorsku književnost posljednje decenije dvadesetog stoljeća.

Istinski vrijedan pomak i jedan od događaja koji su obilježili devedesete u crnogorskoj književnosti jeste žanrovska edicija *Plime-plus* (osnivač i urednik Jovan Nikolaidis) koja pred mladu generaciju pisaca postavlja, u okviru scene, sasvim nove zadatke. Godine 1998. pod amblematičnim naslovom *Oblik onoga što će doći*, pojavljuje se *Crnogorska horor priča* čiji je priređivač, i autor izvrsnog predgovora Aleksandar Bećanović; 1999. izlazi *Crnogorska krimi priča*, a u posljednjoj godini milenijuma *Plima* štampa *Crnogorsku erotsku* te *Crnogorsku ratnu* priču, dok će žanrovski ciklus biti zatvoren štampanjem sveske posvećene melodrami.

Za razliku od “zdravih” nacionalnih književnosti – u kojima se antologije žanrovski osobene proze sastavljaju selekcijom najkvalitetnijih tekstova koji zadovoljavaju konvencije odabranog specifikuma – nova crnogorska proza se žanrovski emancipuje i uspostavlja kroz unaprijed postavljene zadatke. Za crnogorsku književnu scenu ovakva strategija se pokazala više nego učinkovita jer je *Plimina* edicija promovisala neke od najboljih kratkih priča nove cg-proze i izvan žanrovskih dimenzija: *Castor* Balše Brkovića (krimi), *Pismo br. 1027* Aleksandra Bećanovića (erotska), *Tijela* Andreja Nikolaidisa (horor).

Pomenuta žanrovska izdanja uspjela su okupiti desetak mladih autora sa svojim kratkim prozama (tu su i Ratko Radunović, posvećenik horora, te pjesnik Pavle Goranović čiji se oblici proznog djelovanja tek naziru) koje zadovoljavaju kvalitativne kriterijume recentne literature, što je u Crnoj Gori samo nekoliko godina unatrag bilo gotovo nemoguće.

U osvjet novog vijeka – iako sobom nosi teret nepostojanja pažljive čitalačke publike spremne da ide u korak sa novom crnogorskom prozom i na nivou recepcije – crnogorska književnost se zahvaljujući mlađoj generaciji pisaca aktivno uključuje i u korak prati savremene tendencije svjetske literature. Devedesete koje su za nama ostaće značajne činjenicom da su formirale snažnu uporišnu tačku za moguće konstituisanje jedne zdrave, funkcionišuće, samorefleksivne literature od koje odbrojanje trećeg milenijuma doista može da počne. ▣

M r a z

Andrej Nikolaidis

Ognjenu Spahiću
Ova grijalica jednostavno *ne može* zagrijati sobu, pomislio sam. Ustao sam i upalio rernu, ostavivši vrata štednjaka otvorenim. Kako hladno umije biti na moru, pomislio sam. Kada sam joj rekao da mi je majka umrla od hladnoće, Meri je nekoliko puta ponovila: ne mogu da povjerujem, živjela je na moru, tamo bi moralo biti toplo. Ali majka je umrla. Od hladnoće.

Moram da radim, tako mi je žao što ne mogu prisustvovati sahrani, rekla je Meri dok me je pratila na avion. Možda je osjećala tihu krivnju. Ko će znati, njena raspoloženja nisu vidljiva. Mogla bi je razdirati tuga, Meri bi se grohotom smijala. S druge strane, mogla bi i plakati, ma kako radosna bila.

Od Tivta do Ulcinja sam putovao kombijem. Vozač je prebrzo vozio. Svaki put kada bi ušao u krivinu, pomislio sam kako će kombi sletjeti sa puta. Svi ćemo pomrijeti, mislio sam, sahraniće me zajedno s majkom. Sa radija su dopirale novogodišnje čestitke. Kada sam izašao iz vozila, bura me je jednostavno udarila u lice. Zateurao sam dva koraka unazad. Teško sam disao, toliko je jak bio vjetar. Hladnoća, pomislio sam.

Uroš je majčino tijelo odnio u kapelu. Prije nego odem tamo, potrebno mi je brijanje. Treba što prije izaći iz ove kuće u kojoj se majka smrznula. Ove kuće koju je nemoguće zagrijati. Majka je jedne noći legla. Ujutro je bila mrtva. Ležala je u postelji, sa dva pokrivača na sebi. Grijalica je stajala u sredini sobe, još uvijek je radila. Ova kuća se ne može zagrijati, pomislio sam. Ovdje se mora umrijeti, nema drugog izlaza iz ove kuće.

Kada je otac umro, nisam došao na sahranu. Uroš mi to nikada nije oprostio. Kada sam majki saopštio svoju odluku, rekla je: ali mi smo porodica, sine. Nakon očeve smrti, Uroš je iznajmio stan, nije želio da živi u toj kući, rekao mi je. Majka je postala nezainteresovana za sve osim za jutarnji dječiji program. Sjedjela bi ispred televizora, u svom crnom pletenom džemperu, dok bi joj grijalica toplila noge. Kada bi gledala televizor, majka se klatila u stolici. Tetka Marija mi je jednom telefonirala i rekla: bila sam kod Sofije. Tamo vlada nezamisliv nered, rekla je. Bojim se za nju, ta kuća izgleda kao otpad, još je rekla. Zabrinuo sam se. Sada znam da majki jednostavno nije bilo stalo. Kada je otac umro, i ja nisam došao na njegovu sahranu, postalo je jasno da se porodica raspala. Kada sam se posvađao sa ocem i otišao iz grada, mogla je zavaravati sebe da će se stvari izgladiti. Poslije očeve sahrane, na kojoj *nisam bio*, postalo joj je jasno da je sama. Živjela je sama, gledajući program za djecu, sve dok jedne večeri nije legla kraj uključene grijalice i osvanula mrtva, smrznuta.

Berberin je bio blizu, stotinjak metara niz ulicu. Pognuo sam glavu, uvukavši obraze u revere kaputa. Gledao sam u svoje noge. Ulica je bila pusta. Nisam čuo ništa osim mojih koraka i huku vjetra, koji je ledio vodu na pločniku.

Ispod neonskog natpisa na berbernici čučala je neka žena. Nosila je crninu, koja ju je činila starijom. Nije mogla imati više od četrdeset godina. Čučala je, naslonjena na staklo izloga, na kom je pisalo *Sretan novi milenij*, i blago se klatila. Pogledala me je i nasmijevala mi se, prije nego sam ušao u berbernicu.

Šake i obrazi su me svrbjeli dok sam čekao da nam berber skuva kafu. Bilo je rano jutro, i bio sam mu prva mušterija. Ponudio me je toplom kafom. Iz male kuhinje

je dopirala lupa sudova i njegov zvižduk. Zviždao je meni nepoznatu melodiju. Pogledao sam u izlog: žena u crnom je još uvijek bila tamo, klateći se u pravilnom ritmu.

To je lokalna luda, rekao je berberin, spuštajući šolje na sto. Upitno sam ga pogledao. Žena u koju gledate, žena pred izlogom, rekao je, to je naša luda. Hoće li vam smetati ako pušim, pitao sam. Ni pošto, rekao je, rado ću vam se pridružiti. Zapalio sam mu cigaretu. Povukao je dim i rekao da pokušava da ostavi pušenje. Ne kupuje cigare, i to mu je pomoglo da smanji pušenje, ali i dalje puši, uzima cigarete od mušterija. To možda nije najbolji način da se ostavi pušenje, rekao sam, ali je svakako dobar način da se uštedi novac. Nasmijao se i rekao: pogledajte tu ženu – takva je zbog ušteđenog novca. *Stisni ti, stisne Bog*, rekao je.

Onda me je pitao da li sam stranac. Jesam, čim me ne poznajete, rekao sam, jutros sam stigao. Osim toga, vjerujem da ovdje svako svakoga zna. Tako je, rekao je berberin. To je dobro, rekao sam, tamo odakle ja dolazim ljudi nisu bliski. Ponekad je dobro, ponekad nije, rekao je berberin i ispio gutljaj kafe. Svi znaju sve, i to pone-

kad izludi čovjeka, rekao je. Moj prijatelj Uroš, na primjer, ne može da proda zamrzivač, rekao je, potom zastao i dodao: da li biste vi, možda, kupili zamrzivač. Ne, hvala vam, rekao sam. Pa dobro, nastavio je, mom prijatelju je umrla majka, rekao je, umrla mu je majka, a brat mu živi u Americi. Uroš poštuje običaje, zato je sahrana odložena dok brat iz Amerike ne stigne. Danas je, vidite, hladno, rekao je. Ali da ste juče bili ovdje, poželjeli biste da se spustite do plaže i skočite u more, rekao je. Dvadeset i jedan stepen, uzviknuo je, dvadeset i jedan stepen tridesetog decembra, dragi gospodine. I šta čovjek, mislim na mog prijatelja Uroša, da radi sa mrtvom majkom? Mjesta u mrtvačnici nema, rekao je, tamo hladnjača ionako ne radi. Šta da čovjek radi dva dana sa mrtvom majkom, dok mu ne stigne brat iz Amerike, pitam ja vas, rekao je. Moj prijatelj sjedne u automobil i kupi veliki zamrzivač, od 510 litara. Vрати se kući i u njega ubaci majku, da lijepo sačeka brata iz Amerike, rekao je. Sahrana je danas, čuo sam da je brat stigao. I on je živio ovdje, ali pamtim da je uvijek bio svojeglav, rekao je. Napustio je kuću, to je poslije ubilo njegovog oca, starac je umro od tuge, rekao je. I sada Uroš prodaje zamrzivač od 510 litara, pazite dobro, prodaje tako veliki zamrzivač, nov, za samo dvjesto maraka, rekao je, dvjesto maraka, i ni-

ko neće da ga kupi, u ovom prokletom gradu punom sujeverja, gdje svako gleda tuđa posla. Jeste li sigurni da vam ne treba zamrzivač, rekao je.

Izašao sam nazad na buru. Žena je i dalje čučala ispred berbernice. Klatila se i tiho ponavljala: hladnoća. Nekoliko puta sam se osvrnuo, šetajući prema moru. Zavukao sam ruke u džepove. Umalo sam se okliznuo, spuštajući se niz strmu ulicu. Došavši do pristaništa, pogledao sam oko sebe.

Vazduh je blistao, kao da je ispunjen kristalima. Vjetar je sa površine vode dizao sitnu prašinu, koja se plavo presijavala. Pogledao sam ka Otrantu. Jasno sam vidio brda Albanije i snijeg na njihovim vrhovima. Na trenutak sam pomislio da vidim sve. Sve je bilo vidljivo, jer je bilo prekriveno mrazom. Mraz je prekrio obalu, i Bojanu, i dalje ka Skadarskom jezeru, prekrio je brda koja su se spuštala u more, i pružao se još ka sjeveru, mraz je prekrio Cetinje, i ravnice Podgorice, i Komove, pokrio je čitavu Crnu Goru. Mraz.

Iz zbirke *Katedrala u Sijetlu*, Plima, Ulcinj 1999. ▣

poezija

Jovanka Uljarević

Nestvarno tvoje pojavljivanje

Veliki crkveni toranj kada odzvoni
Sunce pretrči dalekim praznim plavetnilom
Pojavi se poput jutra u meni
Daj da se pretvorim u uzdah žudnje
I da se slomim pred vratima što zovu ih grijehom
Veliki crkveni toranj kada odzvoni u Perastu. ▣

Trzaj manje

Kao rasuta zrnca prašine
Zanimemila od iznenadnog gubitka nevidljivost
Razgolićene su drhtale zvijezde
Pred nama
Koji smo ih ćutke posmatrali
Krišom tražeći svak svoju
Da je poput djeteta –
Koje ne zna ali osjeća u svojoj skrivenosti
Da čini nešto loše –
Tajno ukrade i sakrije samo za sebe
Rasprskavanje treptaja
Parajućih jecaja i uzdaha
Posmatrali smo ćutke
Opijeni trezvenošću
Ne primjetivši da je
Jedan trzaj manje
Večeras sa mnom
I negdje s tobom ▣

Stranac

Oni me ne razumiju
I ja to dobro znam

Zamršene riječi bez ikakve veze
Pomiješale su se sa zapanjujućim mislima –
Frapirani slijepac hoće da izađe
Odakle - koža je život
On se ne razumije u poeziju
I zato je pakosno radostan
šta li mu je Bog dao umjesto mozga –
Lavirint tupih želja s trunkom zla
Virus gluposti je prenosan
Ne pričaj sa oboljelima...

Ma više nije ni važno
U stvari oni me i ne žele razumjeti ▣

Razgovor

Uždi svijeću
Naredi joj da spali
Sve stubove našeg srama
Dani ovi su tuđi
Ljudi se ovdje ne razumiju
Ono što život nije
Ovdje nije ni smrt
U treptaju duše
Spava mladi Eros
Vрати svoju Euridiku
Ljudi su slučaj
O čemu pričaju ▣

Nek su zatvorena vrata

Kroz odškrinuta vrata
Ulazi dah buđenja
Bore se mrak i svjetlost
Pred mojim nogama
Ne otvarajte vrata
Onome ko nema ime
Ne otvarajte vrata
Jer unutra neko očajnički pokušava
Noć izgubljenju ponovo da zadobije
Ne dirajte vrata moje sobe
živi su koraci onoga koji se neće vratiti
Miris usana uspavan na jastuku
A ruka šara tamom
Dotičući prazninu nepovratnim ispunjenu
Ne prilazite vratima moje sobe
Tišina je zavladała
Unutra - neko budniji
Zaustavlja nadolazeće vrijeme
I pokušava jedan dodir osjetiti
Samo vrata ne otvarajte
Onome ko u pokušaju traži život
A smisao u borbi mraka i svjetlosti
Ne otvarajte vrata
Noć se sažima u kovčegu ▣

Reminiscencija

Vidjeh te u naručju vjetra
Preplašeno čedo
Pred zidom zaborava
Nestaje u tmini noćne tišine
Narušene treptajima sjete
čuješ li doboš iz daljine
čuješ li kako zove
Plače
Dolazi
I umire
Dlanovi mokri od kiše
Igraju se kapima nevinosti
čistote koja iščezava
Vremena koje nas ostavlja
Trgneš li se
Vidjet ćeš da je i vrijeme
Samo pitanje ▣

Trzaj manje

Kao rasuta zrnca prašine
Zanimemila od iznenadnog gubitka nevidljivost
Razgolićene su drhtale zvijezde
Pred nama
Koji smo ih ćutke posmatrali
Krišom tražeći svak svoju
Da je poput djeteta –
Koje ne zna ali osjeća u svojoj skrivenosti
Da čini nešto loše –
Tajno ukrade i sakrije samo za sebe
Rasprskavanje treptaja
Parajućih jecaja i uzdaha
Posmatrali smo ćutke
Opijeni trezvenošću
Ne primjetivši da je
Jedan trzaj manje
Večeras sa mnom
I negdje s tobom ▣

Pacovljenja

Ognjen Spahić

Hm! Hm! reče kralj, ubijeden sam da negdje na mojoj planeti postoji jedan stari pacov. Čujem ga noću. Možeš suditi tom pacovu. S vremena na vrijeme osudićeš ga na smrt. Tako će njegov život zavisiti od tvoje pravde. Ali ćeš ga svaki put pomilovati da bi ga sačuvao. On je ovdje jedini.
(Antoan de Sent-Egziperi: *Mali princ*)

...i onda Losano gleda u zemlju i pušta da se riječi igraju same dok ih on čeka kao što lovci iz Kalagaste čekaju divovske štakore da ih ulove žive.
(Hulio Kortasar: *Štarkorski car*)

Čovjek, po pravilu, neodoljivo podsjeća na svog kućnog ljubimca. Poprima njegov lik i navike. Počinju da pišaju i jedu u isto vrijeme. Zajedno idu na počinak i izlaze vani. On je godinama u jednosobnom stanu držao pacova. Sivu proždrljivu životinju koju je hranio piletinom. Štakor Fritz je imao samo jedan sekutić. Drugi je još kao beba slomio grizući flašu koka-kole, rekao sam. Ali nitko nije slušao. Priče o Fritz, beskrajna pripovijedanja o crvenom oku i gotovo ljudskim navikama, više nikoga nisu zanimale. Sada se prepuštam ćutanju. Pišem. Ovještale orgije riječi i događaja u životu jednog pacova, ostale su dio sjećanja o kojem se više ne govori sa strašću, uz cigarete i alkohol. Jer svaki pacov ima svojih pet minuta. A Fritz je živio dovoljno dugo da doživi najmanje desetak petominutnih zadovoljstava koja su, vjerujem, najznačajnija za formiranje njegove snažne individualnosti. Ekspert za primjenu psihoanalitičarskog zanata nad životinjama, naš prijatelj, dr Osvald Petričević, detaljno je upoznao Fritza kroz nekoliko polučasovnih seansi. Kad god je sa pacovom na ramenu izlazio iz ordinacije, govorio bi amo jedno: Fritz! To je trijumf forme nad sadržajem! Fritz! On je čovjek među pacovima; postmodernista u kanalizaciji modernizma! – uzvikivao bi Osvald. Fritz je za to vrijeme ispuštao zadovoljne cijuke, već pripremljen na obilatu gozbu svježom piletinom iz supermarketa Kontekst. No rekao sam: priče o Fritz, više nikoga ne zanimaju i govore mi da sam okoreli egoista. Tačno. Jer upravo izbrisane rečenice, ličile su na onu: Povodom Šekspira, riječ dvije o sebi. To je u prozi nedozvoljen i štetan manir. Počeo sam govoriti o Fritz, istovremeno se – kao zaljubljeni srednjoškola – poistovjećujući sa glavnim likom u priči, sa najšarmantnijim pacovom koji je hodio planetom. Imao je u sebi nešto od vajldovske delikatnosti i bogartovske aristokratske elegancije. Ali kažem: Sviraš to ponovo Sem! Ponavljanje jeste majka nauke, Sem, ali zla maćeha književnosti, Sem. Pričaš is-tu priču već godinama, i ne uočavaš da ti se više niko ne obraća rečenicom: Sviraj to ponovo, Sem. Kažem, priča je veoma uzbuđljiva. Pa ipak ovog puta ću izdržati da je ne ispričam po ko zna koji put, kao da ne umijem pripovijedati ništa drugo. Tamna mrlja na Fritzovoj biografiji jedan je od ključnih razloga ćutanja na koje sam se zavjetovao. O tamnim mrljama je teško pisati. Takve stvari se obično pretvore u fleku, nezanimljivu masnicu na jednoj briljantnoj naraciji: Fritzovom životu, njegovoj biografiji. Otkriću još samo da je Fritzov gazda bio moj ljubavnik i da smo se voljeli ništa manje strasno od starog Horhea i Marije. Među nama se prostirala slijeпа ljubav začinjena sivim dlačicama Fritzovog krzna koje su nas – kad bi ih golica-vo otkrili na vrhu jezika – uzbuđivale do bijesa. O pacovima mogu ispričati koliko i o svojim roditeljima, sa razlikom što bi pripovijest o životu Branislava i Kačuse bila mnogo manje zanimljiva. Njima ostajem zahvalan što su me dobro vaspitali.

Bez suptilnih manira visoke srednje klase i bogate kućne biblioteke, svakako bih mnogo sporije došao do spoznaje šta znači voljeti i biti voljen. No ti dani su prošli. Volio sam, i sad više ne volim. Bio sam voljen, a telefon danima šuti kao mrtvi podrumski pacov. U pisanju je izbjavljenje, rekao sam i bio upravu. Tako je nastalo “Pacovljenje”, moj prvi roman koji nikada neće štampati. Razloga je mnogo, a najkrupnije zamjerke idu na račun očigledne dokumentarnosti koje se nisam mogao osloboditi u željenoj mjeri. Bilo je dovoljno skandala u ulici K. broj 49 sa kojima nisam uspio izaći na kraj. A objava “Pacovljenja” samo bi dolila ulje na vatru iako su – to je očigledno – moje namjere sasvim drugačije. Počeo sam pisati zbog Fritza, zbog spiranja “tamne mrlje”, na kraju uvidjevši da je neizbrisiva. Počeo sam bilježiti zbog mog dragog prijatelja čija milovanja još osjećam na puti. Počeo sam pisati jer su danas obojica duboko pod zemljom, jer zaslužuju iskupljenje koje sam im na grobu obećao i možda nisam uspio odgovoriti zadatku! Svake noći uzimam rukopis – četiri stotine sitno otkucanih stranica – i plačem. Jer “Pacovljenje” su u biti divan roman koji vapi za čitanjem. Ali riječ datu sebi ne smijem pogaziti. Reći ću još da su Fritz i njegov gazda, a moj bliski prijatelj umrli istog dana pod, u najmanju ruku, čudnim okolnostima. “Čudnim” vama, ali ne i meni koji sam potanko upućen u tajne mračnih podruma i hodnika gradske kanalizacije, crvenih očiju koje se temperamentno cakle u mraku i jezivih cijuka ispunjenih slutnjom. “Pacovljenje” otkrivaju neke od misterija zaodjenutih sivim čupavim krznima tako prijatnim na dodir. I kao da se mojih četiri stotine stranica pretvaraju u dobroćudno dlakavo čudovište koje se skriva svjesno moći i pogubnih posljedica njegova obznanjenja. Neka tako i ostane. “Rukopisi ne gore” ali ih jedu miševi. Sa mojim tekstom je drugačije. Jer ako bi neki pacov omastio brke, to bi podsjećalo na kanibalizam. A da ne govorimo o autodestruktivnom i pogubnom zatiranju njihove prilično slavne i još uvijek skrivene pacovske istorije. Dr Osvald je na jednom predavanju mudro zaključio da se “mit o pacovima kao metafizičkom zlu širio – ne zahvaljujući epidemiji kuge u medievalnoj Evropi – već najviše zbog pogrešnih vjerovanja da su crvene oči (koje, recimo istinu, posjeduje tek četvrtina rase) udio Sataninog prsta postanja”. Fritz je imao jedno crveno, a jedno crno oko. Kao i papa Pio XII, kao Frančesko Petrar-ka ili Erazmo Roterdamski. Šta još reći o karakteru “satanskih” insinuacija!? Osim toga pripisuje im se podla uloga u Hladnom ratu i širenje nuklearnog otpada u zemljama istočne Evrope, kao i sijaset sumnjivih predanja i fantastičnih zlodjela. Zar vas to ne podsjeća na priču o kugi? A sjetimo se koju boju ima petokraka i nije

li ona samo krvlju ispunjen pentagram. Naravno da jeste. Pacovi nisu krivi što u njihovim očima sjedi “kolorit lenjinizma”. Ali – što zlobnici nisu htjeli primijetiti – i boja Isusove krvi! Kap gospodnja koja ih čini dostojnim fragmentima Svetog duha. Kao i mnoge usputne nedoumice, to je detaljno objašnjeno u “Pacovljenju”, rekao sam. Nažalost, niko više ne želi da sluša. Priče ponavljanjem postaju nezanimljive ali ujedno se odijevajući patinom legende i mita, što djelimično umiruje i ispunjava nadanjem. Ostaju da čuče u nekom memljivom hodniku od teksta. Prođu godine, a one tada izranjaju u punom sjaju spremne za nove uši, nove oči, novi Holivud. Prođu vijekovi obojeni ništavi-lom, epohe rastrzane propadanjem, a one se vrte raskošno okićene novim značenjima. Takvu sudbinu želim za “Pacovljenja”. Dr Osvald je imao čast da pročita par odlomaka koje sam podmetnuo kao rukopis “mog dobrog, anonimnog prijatelja”. Tražio je da ih zadrži ali nisam mogao udovoljiti. Vjerovao sam da nešto sumnja iako je znao da nemam nikakvih spisateljskih pretenzija. Papire je vratio nakon tri dana neuputivši mi ni jednu jedinu riječ kritike, a ja sam izdržao da ne pitam svjestan da

pišem za pokoljenja i da me sitne ljudske sujete u tome ne smiju ometati. Nove civilizacije već siju klice, a ja ću žnjeti naj-sjajnije klasje. Danas, teško da se može govoriti o nekom “sjaju”. Sve same obične priče koje ipak nisam mogao zaobići pri stvaranju “Pacovljenja”. I one katkad sadrže fragmente palimpsesta davnih vremena “u kojima su šume caklile crvenim sjajem”. Nekoliko uzoraka doista zaslužuje spisateljevu pažnju usprkos činjenici da za njih zna svako, da ih djeca pričaju iz dosade smijući se grotesknom umiranju “jednog pacova” u kadi punoj vrele vode ili čuvenom porno filmu u kome patuljasti crnac kreše velikog mužijaka. Sad vam postaje jasno zašto sam govorio o “crnoj mrlji” na Fritzovoj biografiji? Što se tiče pacovskih hronika ulice K. one se također ne mogu pohvaliti maštovitosti. Svi su pričali isto slijepi za Fritzove podvige i suptilne šarm njegove pacovske aristokratičnosti. Bila im je zanimljivija priča o au-toru knjige “Kako ubiti pacova na 100 načina”, nego Fritzove stilske vježbe na temu poststrukturalizma. Radije su slušali o pacovu koji je progrizao kutiju keksa i os-tao tamo dok nije pojeo sve, do posljednje mrvice, a nakon toga, onako naduven nije mogao vani. Kada su otvorili, našli su kako opružen na leđima mučno prevrće oči, nešto bunca ukočen velikom količinom hrane i povraće. Izumili su još devetnaest načina za ubijanje koji su potom uredno

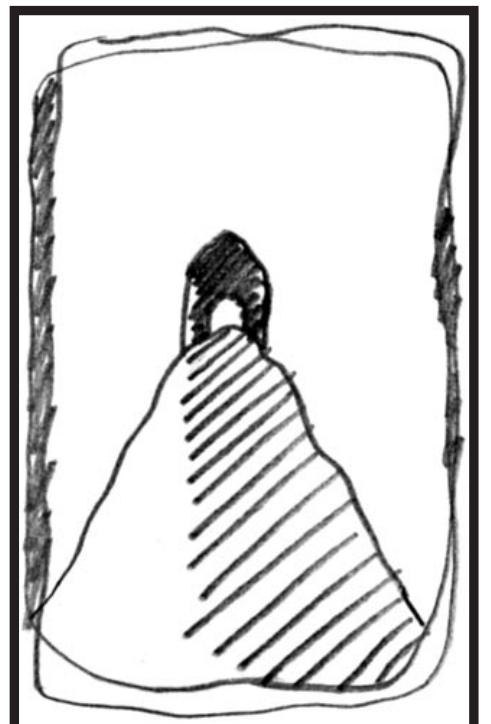
obrazloženi i poslali autoru sporne knjige ne bi li ih uvrstio u naredno, šesto izdanje. Susjed iz broja 22 naročito se ponosio svojim otkrićem. Dakle, uzmete najobič-niji sunder za kupanje koji zatim usitnite na komade velike kao pola kutije tvrdog pakovanja cigareta. Kada ih natopite vin-skim sirćetom oni se, pod dejstvom kise-line, skupe na veličinu zrna graška. Uva-ljajte ih u vanilin šećer i položite na mjes-to koje je prethodno ozloglašeno kao pa-covsko sastajalište. Prema vjerovanju, proždrljivci navale gutajući ih bez žvaka-nja, a kako je želudačna kiselina pacova jedna od najsnažnijih hemikalija, ona neutrališe kiselinu sadržanu u kobnom zalogaju, i sunder počinje lagano da se ši-ri, i širi, i širi, dok nesretnici mahnito jur-caju naokolo. Želudac se, naravno, nadima do pucanja i tada nastupa bolna, “Kisela smrt” – što je i naslov recepta. Jedna od verzija pogublivanja propagira heroin kao metodološki najefikasnije oruđe za tama-njenje pacova. (Za razliku od mnogo ma-nje mudre upotrebe kokaina koja po pri-rodu dobroćudne štakore pretvara u zvije-ri, tempirane bombe spremne na obračun sa lavom i nosorogom zajedno). “Smrt dolazi u žutoj kočiji” elaborira nekoliko načina kojima pacove prvo učinite zavis-nicima od narkotika, a zatim ga radikalno uskratite što izaziva nesamjerljive muke. Najsloženija opcija zahtijeva prethodno formiranje mini farme dobro uhranjenih ćurki koje svakodnevnim ubrizgavanjem sve veće i veće doze heroina, pretvarate u

okorele zavisnike. Poznata je sklonost pa-cova ka mesu živine, tako da se ćurke na-kon egzekucije vješto tranžiraju uz oba-vezno odvajanje tkiva čak i od najsitnijih kostiju. Najbolji rezultat ovakvog gajenja postižu i do 30 odsto sadržaja heroina u krvi i mesu koje pacovi sa deliričnim za-dovoljstvom, proždiru. Uskratite li im dnevnu dozu, žed za heroinom postaje nepodnošljiva, a jedino meso koje ga sad-rži jeste njihovo sopstveno: i epilog je ja-san. Fritz je volio samo veoma mladu pile-tinu i niste ga mogli namamiti jeftinim in-dustrijskim preradevinama. Imao je taj njuha za dobre stvari, rekao sam, ali više nema onih koji bi me pažljivo gledali u oči povremeno klimajući glavom za potvrdu svoje pažnje i usredsrijeđenosti. Nema ni-kog da me sluša. Čak ni kad stanem pripo-vijedati o zloglasnom Horaciju Ognjeno-viću čija se slava pronijela daleko izvan granica ulice K. Stari je imao doista vješte prste. Pacolovke koje su izlazile iz njego-ve radionice prodavala je i aukcijska kuća Kristi, a šuškaloo se da je jedna od njih – is-tinsko remek-djelo Horacijeve imaginaci-je – završila na policama Smitsonian mu-zeja. Takvo što ne mogu dokumentovati, no ko god je imao čast vidjeti Horacijeve pacolovke tome sigurno ne treba mnogo ubjeđivanja da bi povjerovao u još iluzor-nije priče. Radionica je bila smještena u starom atomskom skloništu na samom kraju ulice. Veliku šestougaonu prostoriju

krasila su tri simetrično postavljena korintska stuba, dok su zidovi bili okićeni stilizovanim reprodukcijama rimskih mozaika od vulkanskog stakla koje je Horacije revnosno glačao. Na plohi zida naspram vrata stoji Dionis, iz čijih se, ka nebu uzdignutih dlanova slivaju potoci rumenog vina. Pokraj Dionisovih nogu položen je razmotani hebrejski rukopis, a oko njega sedam pacova zadubljenih u čitanje. Ispred tog prizora, stari je Horacije uvijek pozirao sa pacolovkama, kada bi se odobrovoljio i pustio neku od dosadnih televizijskih ekipa u svoje podzemno kraljevstvo. Pacolovke? Možda je dovoljno govoriti o samo jednoj i u potpunosti razumjeti suštinu Horacijevе poetike. Smatrao ju je svojim remek-djelom i nju su mogle vidjeti (uz demonstraciju) isključivo probrane zvanice Horacijevog godišnjeg banketa koji se tradicionalno održavao 15. marta, na dan Cezarove smrti. Kada sam pozvan prvi put, centralni mermerni podest zauzimala je gromada prekrivena najfinijom crvenom svilom, obrubljenom zlatnim nitima, dok se na pročelju presijavalo srebrom izvezeno: *Caesar Gaius Julius*; i u redu ispod, nešto manjim slovima: *Orbi et urbi!* Prijatna časkanja i raznorazna ogovaranja – u kojima je Fritz bila veoma učestala riječ – prekidalo je, prvo tiše, a potom sve glasnije brundanje Vagnerovog “Sumraka bogova”. Svjetla iz mliječnog sfumata prelaze u jarko crveno zatamnjenje i kada muzika postane glasna do neizdrživosti na vrati-

ma bi se – ogrnut crnim plaštom, lica izbijeljenog najfinijim puderima – pojavljivao Horacije Ognjenović, “bog među pacovima, apostol među ljudima”, kako je zapisao kritičar našeg najuglednijeg mjesečnika za književnost, kulturu i društvena pitanja. Svjetlost reflektora skrivenog u jednom od kapitela, fokusira Dionisovu glavu prelazeći lagano na hebrejsko štivo. Otvaraju se do tada neprimijećena vratanca i iz rukopisa izlazi jedan od najvećih štakora koje su moje oči vidjele. Od repa do vrha njuške, Maximus je bio dugačak kao standardna kompjuterska tastatura. Jasno je da ne tvrdim kako se sve dešavalo spontano. Za pretpostaviti je da Dionis krije neke zakulisne radnje dobro čuvane od očiju publike. Vjerojatno se iza hebrejskog teksta skrivao Horacijev pomoćnik koji bi mrzovoljnog Maximusa jednostavno šutnuo u dupe da bi ovaj, sa krunom ukrašenom dijamantima na glavi, teatralno odšetao do Cezara i pristao da bude ulovljen. Pričalo se i da svaki od šest mozaika sakriva po jednu prostoriju koja je na svoj način upravljala spektaklom; šušalo se da čovjek u crnoj odori, bijelog lica, uopšte i nije veliki Horacije Ognjenović već je u pitanju dobro obučeni glumac, i da se iza njega skriva grupa umjetnika koja je mozak cijelog projekta. Pričalo se. Da. Ali više nikog ne zanimaju moje znalački strukturirane naracije. Čim počnem pripovijedati legendu o Horaciju Ognjenoviću prekidaju me upola, jer odmah žele čuti: Kako to radi Horacijeva pa-

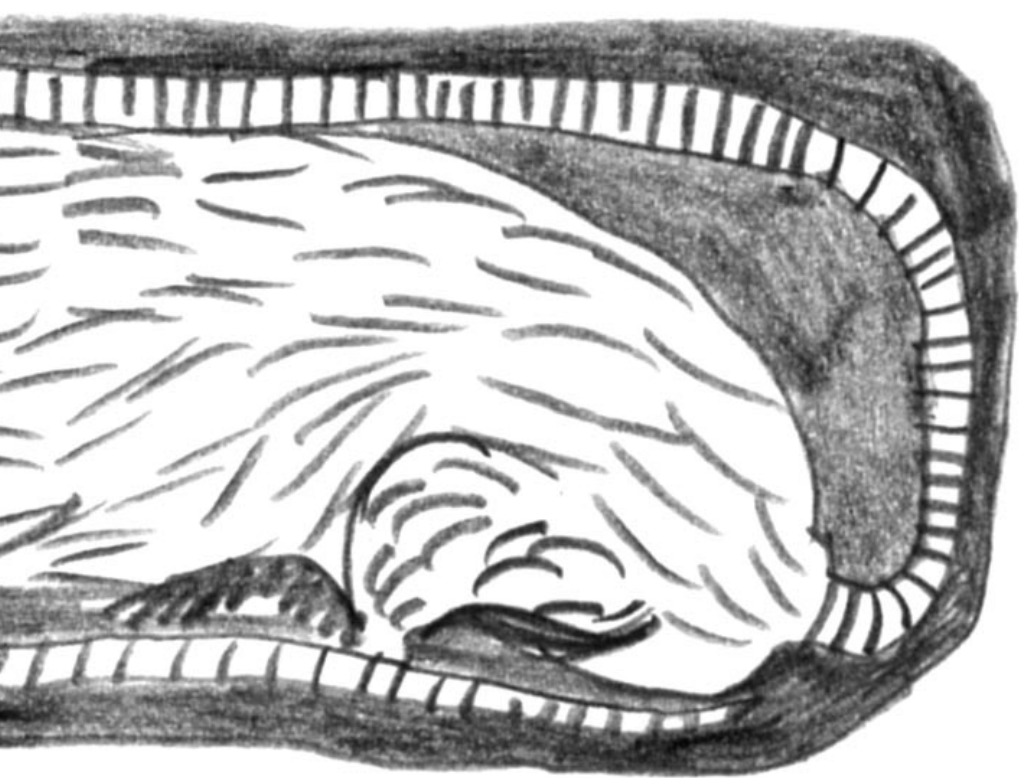
colovka? Kako to Maximus diže noge dok hoda prema Cezaru? Šta to Horacije gunda dok skida crveni plašt sa mašinerije? Proklinjem njihovu radoznalost! Fritz i moj ljubavnik bili su sasvim drugačiji. Ležali bi zavaljeni u šarene jastuke na podu i sa neizmjerljivim uživanjem satima slušali sporo pričanje začinjeno briljantnim digresijama. Horacijeva pacolovka ličila je na simbiozu otjelotvorenja Mikelangelovih najsajnijih zamisli i mašine za pranje veša na nuklearni pogon. Rojevi šarenih lampica, sitnih i krupnih zavrtnja, federa i mikročipova – nepregledni lavirinti strujnih kola i optičkih kablova, sferna ogledala i elektromotori, pločice od najfinijeg zlata i dijamantni provodnici, tanke neonske cijevi i cilindri, minijaturni elektronski displeji, mlazevi crvenog, zelenog i plavog lasera, zvučnici sa cvrkutom ptica na jednoj, i prigušeni muziciranjem orgulja na drugoj strani naprave – funkcionisali su u besprijeornoj harmoniji. Da je Svevišnji, Adamu i Evi želio podariti elektronski raj, vjerujem da bi Horacijev mehanizam ličio na njegovu minijaturu. Sve je pokretano gotovo neprimjetnim pritiskom na mesingano dugme smješteno na podu uz mermernu ivicu Cezarovog podesta. Mašina zabruji i maestro diže ruke ka nebu, a kada se stroj zahukta stari bi se povlačio u polutamu jednog od divnih korintskih stubova čekajući na Maximusa čija se njuška već trenutak kasnije ustrjeljuje ka mamcu. Svi mehanički uzdasi i verglanje bili su u funkciji pokretanja dvije lakirane ruke od drveta. Jedna je držala jabuku napravljenu od suvog mesa koje bi Maximus halapljivo zgrabio, dok je druga istog trenutka sa svoja dva ukručena prsta počinjala da klati džepni časovnik na lancu. Zabavljen jelom, posaden na zadnje šape, štakor je pažljivo gledao lijevo pa desno za predmetom, sve dok se zajedno sa posljednjim zalogajem ne sruši na patos, opijen hipnotičkim snom. Prema riječima dr Osvalda, ceremonija Horacija Ognjenovića ima za cilj “simboličko vraćanje u Eden, iz Edena prognanih”, pa me s toga nagovarao da i Fritz podvrgnemo istoj proceduri. Uz svo poštovanje starom majstoru, Fritz se držao iznad tih stvari. Uostalom, bio je načisto i sa porijeklom znajući da njegova loza – kao i rodoslovi svih današnjih, manje ili više tupavih rođaka – seže nekoliko hiljada godina unazad do *Epimysa Rattusa Alexandrinusa*. Danas samo rijetki pristaju na obakve korijene. Ostali su – energično negirajući malobrojne Aleksandrince – pokušavali da dokažu kako je njihov predak *Epimys Rattus Rattus*, izvorna istočnoevropska tvorevina koja

KONTINENT NOĆOBDIJA

nema nikakve veze sa drevnim stanovnicima u prah pretvorene biblioteke. To je fikcija u najmanju ruku banalna koliko i smrt Horacija Ognjenovića: tvorca savršenih obreda smrti, komplikovanih kao i njena suštinska priroda. Jer stari je skončao u šahti za kanalizaciju, vrhom punoj esencijom najrazličitijeg civilizacijskog smrada i otpadaka što je i podstaklo zlobnike da ironično primijete kako je ipak “civilizovano otišao”. Neprimjerena zapažanja, rekao sam, ali više nema niko ga ko bi pustio suzu za herojskim danima u kojima je doista imalo smisla ličiti na kućnog ljubimca; na ponosnog Maximusa ili nježnog estetu Fritz. Govorim o tom dobu, a oni samo podrugljivo dižu šiljate njuške zavijajući ka mjesecu, večeras crvenom kao davne pacovske oči. Vrište poput hiljadu pasa prizivajući zaborav. Dok mastilom ispunjavam posljednje ostatke papira, moja “Pacovljenja” lagano nestaju u zveketu oštih štakorskih čeljusti. Prokletnici halapljivo jedu, pretvarajući svoju istoriju u niz tupih podrigivanja i zadah brabonjaka od teksta.

Iz zbirke *Sve to*, Plima, Ulcinj, 2001. ▣

poezija

Pavle Goranović

O ZABORAVU

je sada riječ. Kad se u neko vrijeme ispolji, učini mi nelagodu.

Ne pamtim pojedine datume i dešavanja, pokrete, maksime, dogovore... Traje dužinom koja se obično ne može mjeriti stihovima. A opet, češće se molim da postoji, da prekrije nametnutu gorčinu. Eto, zaboravio sam špansko ime za sreću i pandan našoj riječi – tišina. Sadržaj špijunskih romana zaboravljam: slobodno mi možete podmetnuti neke drugačije zaplete. Na tren se ne sjetim ukusa menta čaja ili pirinča. Zaboravljam koliko sam puta sanjao insekte što hodaju po postelji. (Da li ja to sve manje stvari smještam u sjećanje?) Tako sam zaboravio i način na koji je Oto Vajninger odlučio da prevaziđe život. Postojanje zaborava, ipak, olakšava svakodnevno trajanje. Takvim zaboravom stičem uslove za boravak u stvarnosti; prisjećanjem već, iznova stvaram poeziju. Od slučaja do slučaja – svetkujem zaborav.

VELIKO SPREMANJE

Izvjesne su rupe u ozonskom omotaču. Naredni dan je, u dobroj mjeri, izvjestan. I štampanje ove pjesme, nedjeljni rezultati utakmica Primera division, pregršt malih i velikih pojava – izvjesni su. Bar koliko miris kafe i boja mog kaputa. Profane stvari nose posebnu izvjesnost, onu na koju se često ne obaziremo. Tu sam vrstu sporednih izvjesnosti uvijek naročito poštovao. Izvjesno je da je mali Džordži spretno baratao engleskim jezikom. Kretanje zemlje je, vjerovatno, izvjesno. Potom, mnogi toponimi, naša imena i vožnja suvim kolovozom. Samo o izvjesnim stvarima treba govoriti. O stvarima koje ne slave pjesnici. Strah od sreće je izvjestan, smrt – najizvjesnija. Znaju to usamljeni ljudi - na recepcijama, u hladnim hotelskim sobama i automobilima. Savremenici Martina Hajdegera. ▣

Pismo br. 1027

Aleksandar Bečanović

Draga moja Marie-Constance, već je prošlo punih deset dana od kada te nisam vidio i ne postoji ni jedan drugi način da premostim razdaljinu osim da ti napišem pismo. Ono stoji umjesto mene i možda bolje zna što bih ja zapravo želio. To će ti vjerovatno zazvučati čudno, jer znaš da sam čovjek vrlo odlučan i spreman da po svaku cijenu dobijem ono što sam naumio. U svakom slučaju, pišem ti jer znam da se nećemo sresti, zbog tvog dalekog puta, bar još mjesec dana, što je užasno, užasno dugo. Užasno dugo za čovjeka koga starost sustiže i koji bi htio da iskoristi sve što mu se još pruža sada kada je došao svom kraju. A ti ćeš se, draga moja, nadam se, potruditi da se taj kraj malo prolongira, zar ne?

Ne trebam da ti ponavljam – a to sam radio skoro svake večeri kada smo bili zajedno, kada si svojom rukom prelazila preko mog međunožja kao što bi neko drugi prelazio preko usnalog djeteta –, koliko u mojim trenucima samoće blista tvoj lik, jedna krhka figura koja se okrenula meni onda kada je čitav svijet podigao svoj gadni, zlobni glas mediokritetstva i maloumlja – ta raspadnuta gnusoba običnog puka, te šugave kreature koje se zanose vlastitim idiotizmom, ta jedino pakla vrijedna bića kojima se ne zna gdje im počinje glava a gdje prostrana guzica ispunjena lanjskim izmetom, ta žgadija koja upire svoje male, krive prste na svakoga ko ne želi da se priključi njihovoj bijedi – na mene. Kao da im nije bilo dovoljno što su me držali u zatvoru trideset godina, kao da im nije bilo dosta što su moje ime uzeli za oznaku zla, kao da bilo ko smije prisvojiti za sebe znakove, kao da riječi mogu poticati od ljudi i za njih biti vezani – o, najveće su gnusobe počinjene u jeziku! –, dakle, kao da im nije bilo sve to dovoljno, već su me na kraju, u činu navodnog milosrđa (koje će nam svima doći glave, jer zamagljuje razliku između neba i zemlje, između pokajanja i običnog iskaza) poslali ovdje da skapavam okružen okrutnim zidovima.

Više mi ni pozorišne predstave mnogo ne pomažu. Kako, uostalom, da radim sa onima kojima je bolest prožderala um pa lutaju po sceni poput onih što nikada nisu imali dovoljno pameti da se zaustave kada je bilo najbezbolnije. Gledam ih kako sa razjapljenim ustima slušaju što im pričam, a onda i kako pokušavaju da to urade sa određenom dječjom bojazni. Sve to, naravno, traje vrlo kratko; brzo se sve pretvori u kaos, razbije na osnovne djeliće i meni ne preostaje ništa drugo sem da se smijem bijednoj gomili poluludih i potpuno ludih ljudi koji trebaju da interpretiraju ono što je rekao Sofokle ili Shakespeare. Rijetko viđena groteska, jamačno ti to kažem, draga moja: na scenu izlaze bojažljivo, iako nemaju tremu, jer ludaci ne osjećaju nikakvu odgovornost: savršeno nerazlikovanje fikcije i činjenica. Kakva paklena mašina: pravim teatar sasvim lišen moralnosti. Ma koliko stihovi bili tragični, ma koliko radnja ukazivala na prisustvo strašne sudbine, ma koliko se iza svake replike pojavljivala sjenka smrti koja zatamnjuje vidik, moji ludaci odbacuju sve što ne dolazi iz njih i igraju kako jedino i mogu. Mala je distinkcija, gotovo nevidljiva, između budalaštine i srećne nevinosti i naivnosti i sada mislim da mi je gospodin upravnik udijelio ove predstave ne kao milosrđe za moje dugo stranstvovanje van teatra i života, već kao suptilnu kaznu – nema lukavijih ljudi od rukovodilaca ludnica i zatvora, krasi ih sušta inteligencija onih koji znaju gdje je linija koju treba uzurpirati – što ću je morati ispaštati. Gotovo da je upravnik prepoznao gdje se kreće moja misao: treba natjerati ljubav da bude izvor bola i svijet

će se ubrzo razriješiti mnogih opasnih gluposti koje sada truju mozak prosječnog Francuza.

Sada sam počeo da radim sa bolesnicima mog omiljenog Shakespearea, *The Tragedy of King Richard III*, počeo sam, kažem ti, da radim taj lik na kome počiva dostina mojih junaka, njihov prezir za svijet i za sve ono što se može prevariti i surovo namagaričiti.

Tako barem, dok radim taj Shakespeareov komad, imam satisfakciju da mogu svima da uputim svoje nedvosmisleno gađenje: ima li što ljepše od poruge koja je usmjerena na pravu adresu, koja u potpunosti pronalazi svoju metu, dugo očekivani cilj? Oh blaženstva, kada tvoje riječi mogu da definišu stvari onakvim kakve one jesu, a one jesu, draga moja, uvijek najgore moguće zamislive, uvijek poreknu naša najdublja i najzločestija nadanja. To je jedini način da se dobro osjećaš u paklu, zar ne?

Kao i obično kada ti pišem, želim sve da ti kažem, svako razmišljanje, i onda me naravno put odvede tamo gdje prvobitno nisam ni htio otići. No, držim da je takva i sama priroda pisma; nikada ne znaš na kojoj ćeš se stazi naći, čak i onda, kao ja sada, kada imaš jasan povod i znaš da trebaš da uputiš preciznu poruku. Dragaa moja, ono što sam ti želio reći, porred tuge što nisi ovdje sa mnom, u ovom mjestu gdje je zatočenje kazna za sve moje postojeće i nepostojeće grijeha (kojih možda i nema, jer su se ljudi inspiracije i duha već davno dosjetili svih bizarnosti), vezano je za naš posljednji susret, za našu malu seansu u kojoj smo jedno srugom priuštili mnogo strasti, kako to i rade ljubavnici koji poznaju svaki, pa i najbolje skriveni dio partnerovog tijela i vraćaju se na tu teritoriju kao iskusni lovci koji uživaju dok čine one radnje čiji je smisao u ponavljanju, u beskonačnom ponavljanju. Kao što bi rekli nadobudni filosofi, ponavljanje je majka mudrosti. Ti stegnuti i pretenciozni ljudi nisu ni znali da otkrivaju u svojim sitnim porukama divno jezgro seksa: što se više ponavlja, to se više voli. Pride, postaje se i mudriji, jer nema veće tajne od drugog tijela. A to tijelo treba iskoristiti, preokrenuti, istaći, potaći, glorifikovati i ukinuti, zavisno od

okolnosti i unutrašnjih želja kojima se moramo povinovati da bi zadovoljstvo moglo biti potpuno.

I ti naviknuta na moje pisanje, moj zavodnički ton, poznaješ strategiju ovog pisma: odugovlačenje. Znano mi je da tebi ništa ne znači sve ovo što sam do sada napisao, kao možda ni meni, uostalom. Ali, u iščekivanju naša želja se utrostručuje i ti prelaziš brzo preko mojih redova koje zaboravljaš isto tako požudno kao i ja, da bi stigla do središta: do onoga što nas najdublje povezuje. Dakle, kao i ti, i ja nestrpljivo očekujem da se ono što se dogodilo u stvarnosti sada još jednom odigra u jeziku, u pismu koje ukida sve naše samoće i još jedanput nas ujedinjuje. Sve ono što sam ti ranije ispovjedio (a svako pismo je iskrena ispovijest dok god se stvari otkrivaju zbog požude), sve ono što zbilja mislim i čemu se prepustam kada nemam kome da se obraćam sem da zadirkujem moje budalaste čuvarice, nije važno pred uzbuđenjem podsjećanja. U svakom slučaju, pripremljena je pozornica i ti i ja, dva glumca, možemo lagano da izađemo na scenu: tu se odvija ono što želim da ti kažem. Zato je kazalište mjesto gdje se naše priče podudara, naša tijela sreću a strasti poklapaju. Samo tu usamljenost može da postane okvir koji razbuktava žudnje, tvoje i moje kazalište, draga moja, mjesto je gdje se tajne predaju potpunoj otvorenosti, gdje se transparentcija želje obznanjuje kao neočekivani dar.

Očekujem da se svega prisjetiš. Ništa neću izostaviti, ali ću sigurno dodati, jer samo je u ekscesu, u hiperboli (isključivo je ona jezički adekvat želje) moguće prizvati užitak koji nas toliko opčinjava da moramo zaboraviti na limite:

Kada se ujutro probudila gospođa Quesnet, tridesetčetvorogodišnja supruga trgovca Baltasara, uglednog građanina Pariza, mogla je da osjeti da će dan biti nešto posebno. Kroz oblake se probijalo sunce i u daljini su se vidjeli obrisi zamka Cheranton gdje je i naumila da se uputi čim nešto doručkuje. Prije toga, pozvavši služavku, okupala se i stavila na sebe svoje najljepše i najskuplje pomade. Kada je kočija pristigla ispred njenih vrata, polagano je sišla niz stepenice, kao kakva Gra-

cija koja za sobom ostavlja čitav prljavi svijet i odlazi tamo gdje nema više potrebe da se bilo što skriva: njeno tijelo kao da je bilo izvajano od strane grčkih skulptora i naglašavalo je lijepo ovalno lice žene koja je znala što hoće. Dva reda bisernih zuba često su blistala u osmijehu; duga, plava kosa lijeno je padala na ramena. Posebnu skladnost njenoj pojavi davalo je aristokratsko držanje, ono posebno gnušanje koje svaka inteligentna osoba nužno mora da ima prema svojoj okolini, kao i prema cijelom ljudskom porodu. Kada bi zablistale, njene oči su nedvosmisleno pokazivale distancu, a svakodnevna konverzacija – taj užas koji civilizovani čovjek mora da trpi, iako ne zna njegovu svrhu –, što ju je obavljala po svim pravilima, bila je skriveni znak iskonske ironije gospođe Quesnet. Zbog svog vještog prikrivanja, bila je omiljena u visokom društvu i večeri je najčešće provodila po zabavama, gdje je ubijala vrijeme podrigavajući ruglu njene priglupе prijateljice, umišljene starice i brbljive djevojke koje nisu umjele da razlikuju cinizam od laskanja.

Dakle, gospođa Quesnet je bila jedan od izuzetno rijetkih primjera koji su činili na čast ženskom rodu, o kome se tako malo toga može reći pohvalno. Otkada je njen muž otišao u Ameriku, gospođa Quesnet se upustila u drugačiji život koji joj je pokazao markiz de Sade, poznati razvratnik, pornograf i ludak, jedan od onih o kojima se i kad umru pričaju samo najodurnije priče. Niko nije znao niti je mogao znati, što je to gospođu Quesnet privuklo ozloglašenom markizu, tvorcu čudovišnih sofizama koje i danas njegovi jedini iskreni prijatelji, najgrozniji bludnici što ne prezađu da odu do krajnjih granica te ih postavlja priroda da bi zadovoljili svoje mahnite pohote, čitaju i ponavljaju kao sveštenici skrušene večernje molitve. I upravo je markizu, u njegovom posljednjem boravištu – zamak Charanton, utočište gdje duševne bolesnike tjeraju pod hladne tuševe, kamo su ga smjestili pravdolibivi muzevi francuskog sudstva –, išla u posjetu gospođa Quesnet, nikad ljepša dok joj je sunce bojilo kosu u čisto zlato. Kada je ušla u kočiju i vozaču tiho rekla svoju destinaciju, mogla je spokojno zatvoriti oči i prepustiti se maštanju koje će za nekoliko trenutaka postati stvarnost, mogla je u sebi sricati priče koje će se obistiniti.

Vidjevši sa prozora sobe kočiju koja je stizala prašnjavim putem, markiz de Sade nije mogao da sakrije uzbuđenje. Još se jednom okrenuo oko sebe da bi provjerio da li je sve u sobi na svom mjestu: za puno zadovoljstvo od presudnog je značaja da čitav prostor, ambijent, bude brižljivo ureden. Ništa ne treba prepuštati slučaju: stvari treba prilagoditi konfiguraciji želje, mislio je markiz. Kada se uvjerio da je sve u redu, mirno se spustio u svoju omiljenu stolicu. Iako već šezdesetogodišnjak, markiz kao da je i dalje u sebi nosio mladića. Mada je gojaznost bila sve uočljivija, ona mu još nije uništila precizne i, nekad su govorili, ne bez izvjesnog sarkazma, produhovljene, profinjene crte lica: glava mu je bila gospodski izdužena i ukazivala je na njegovo porijeklo; iznad tankih, sarkastičnih usana koje su sasvim prirodno svijale na krajevima u neodoljivo prezriv osmijeh stajao je orlovski nos sa pomalo raširenim nozdrvama; snažne obrve isticale su svijetle, prodorne oči što su imale gotovo hipnotičko dještvo – u njima se prepoznavala snaga, odlučnosti i spremnost na avanturu; kosa, sijeda samo oko zalazaka, bila je ukovrdžana i očešljana u stilu Louisa XV; nije bio nimalo poguren i moglo se osjetiti da u njemu još ima mnogo energije. Na njegovom stolu nalazi se gomila papira i nekoliko guščijh pera: markiz vodi iscrpni dnevnik i obimnu korespondenciju; ponekad misli o sebi kao o nekom kome se život pretvorio u epistolarnu razmjenu. Nakon dužeg vremena, mada to sebi nikad ne bi priznao, markiz čuti raznježujuću sreću u svom životu, neku vrstu drage satisfakcije: polako se uvlači zaborav i prošlost više nema presudni značaj. Kada su se konačno vrata markizove sobe otvorila i gospođa Quesnet ušla, ni jedno ni drugo nisu ništa progovorili:

KONTINENT NOĆOBDIJA

bila je to situacija koja se već stotinama puta ponovila i oboje su znali čitav ritual. Štoviše, uživali su u njegovom ponavljanju, u polaganom, postepenom približavanju vrhuncu. Gospođa Quesnet je prva prišla i, kao što brodolomnik cjeliva zemlju koja ga je spasila, poljubila markiza. Bio je to potrebni dodir nježnosti, susret dvije osobe koje shvataju da svijet jeste prokleta, ukleta mjesto, ali i da u njemu ima kratkih trenutaka utjehe, susret dvoje koji znaju da je vrijeme upravo sada najkraće, koji slute da su iznad svih predrasuda, izvan svih prijekora: obostrano uživanje u dugo očekivanom spajanju, u ponovnom otkrivanju najdublje intime. Markiz zatim skida dugu suknju gospođe Quesnet: elegantan pokret koji čini da velovi padnu i da se ženska tajna poretne. Njene grudi izranjaju i markizova ruka prelazi delikantnom kožom spuštajući se sve niže: gospođa Quesnet počinje da stenje i osjeća da će zanos i ovaj put biti vrtoglav, da će strasti opet prevladati sve drugo. Markizov jezik pronalazi njenu vlažnu jazbinu i kao dobrodošli uljez uskače u rastegnuto leglo života, u sve veću i veću dubinu. Gospođa Quesnet mahnito pritiska markizovu glavu uz svoju stidnicu: sladostrasni grčevi otkrivaju čuvano skrovište, otvaraju se putevi koji nemaju nikakvo određenje, sem vlastitih požuda koje pobuđuje topli dah koji se širi kao iznenadni zov u sveobuhvatnoj noći, kao priziv na koji se mora odgovoriti.

Još uvijek ošamućena i preneražena iznenadnim valom strasti koji joj je zarobio tijelo, gospođa Quesnet otkopčava dugmad na markizovim pantalonama: ovlaš oslobojena na koljena, ona izvlači njegov pulsirajući ud i uvježbanim pokretom ga stavlja u usta. Sisa ga sa usrdnošću sve dok ud nije sasvim ne poraste, spreman da posjeti Venerino svetište. Markiz polaže gospođu Quesnet na prostrani krevet, kao što bi mladoženja spustio svoju dragu na njihovu prvu bračnu noć. I onda konačno ulazi u nju. Oboje osjećaju potpunu predanost: gospođa Quesnet prati markizov ritam koji se nezaustavljivo približava vrhuncu. Sada se utoljava strast, sada se užitak prenosi munjevitom brzinom, razgranava se sve dok ne pomuti um a tijelo ne postane okrutni vladar. I dovoljno je da gospođa Quesnet samo nekoliko puta povuče kožicu, pa da dođe do eksplozije, da se rasprsnje sjeme života na sve strane, u potpuno besvrhovitom rasipanju, u inerciji koja hita ka gubitku, ka potrošnji koja se ni na šta ne obazire.

Markiz de Sade ponovo ljubi gospođu Quesnet. Njihova tijela se, zatim, odvajaju; hvataju neophodni vazduh. Pogled im je još uvijek zamućen i blaženi umor prip-

rema tijela za novo suočavanje. Tek tada dolazi vrijeme za riječi. Markiz hvata gospođu Quesnet za ruku. Bivša glumica dobro zna zašto služi dramska pauza. Ona joj se iscrpljeni markiz obraća tiraninovim glasom u kojem se očituje intonacija glumca koji zna sve opasnosti vlastite izvedbe, u kojem se prepoznaje sudbina onoga kome je život postao proliferacija uloga u pozorištu:

Your beauty was the cause of that effect;
Your beauty, that did haunt me in my sleep
To undertake the death of all the world,
So might I live one hour in your sweet bosom.

23. septembar 1811.
Iskreno tvoj,
Donatien Alphonse Francois

P. S.

Draga moja Marie-Constance,
U seksu i zadovoljstvu nema mnogo naracije. Zato oni i traju toliko kratko, čak i kada se napišu. Ali, nama je i to dovoljno, jer se možemo prepustiti imaginaciji, dakle, jednom dodatnom oživljavanju u kome se ponavljaju scene, zapleti i senzacionalno razrješenje. Ako će romanu *Justine* suditi razvratnici, onda će mojim pismima suditi ljubavnici.

Mogu da te zamislim kako sa urođenom elagancijom otvaraš kovertu sa ovim pismom – mojom analogijom koja nadoknađuje veliko odsustvo jer sakuplja stvari po diktatu želje –, sjedaš na svoju stolicu i sa zadovoljstvom onoga koji zna što slijedi počinjaš da čitaš. Zatim, skidaš sa sebe kućnu haljinu, grudnjak i gaćice i ulaziš u toplu kupku koju su ti pripremile služavke još onda kada si vidjela ko ti piše. Spuštaš se u kadu kao velika glumica – a ti si to vazda bila, pa i u onim vremenima kada je pošast Revolucije prijetila da ukine naše fantazme, bjekstva i slatke laži –, i spremna si da zaboraviš na sve osim na tekst koji si primila: on ti donosi ono što ti niko ne može pružiti – nasladu koju možeš da kontrolišeš samo ukoliko joj se potpuno prepustiš, kao što se pastva prepušta mudrom pastiru, vodiču koji zna opasnosti i iskušenja puteva kojima se prolazi, gospodaru koji je odlučan da sprovede sve torture i usliši sve molbe. Uostalom, dobro ti je poznata naša mala igra kojom smo neprekidno u stanju da prekoračujemo granice, bez obzira na udaljenost i moje zatočenje koje me sudbinski prati. Dobro ti je poznata naša mala igra i ti je bez pogovora moraš izvršiti, jer se radi o vezi o kojoj smo samo smjeli da se nadamo, a sada je evo, tu, realna i djelatna, jedinstvo ostvareno mojim pisanjem.

Tvoja mokra kosa je zalizana, obrazi porumenjeli od vrućine, bradavice na grudima ukružene: puna potčinjenost. Glava ti je zabačena, dok ti se prst užurbano probija u tvoj hram, u tvoju malu, slatku stidnicu i pretražuje, sa neustrašivim žarom, sa namjerom dostojnom velikih razvratnika – o, ti si moj predani učenik, moja škola i filosofija! –, prostranstva uživanja. I toneš dublje i dublje, zaranjaš tamo gdje sve postaje višak, pustolovina, trenutak. Prst dodatno ubrzava i uskoro će čitavim tijelom, kao zaslužena nagrada, proći trnci svršavanja.

Mogu onda da zamislim kako se tvoje tijelo opušta i kako se voda u kadi smiruje, kao more poslije uragana koji pustoši sve pred sobom. Neće moći proći dugo a ti ćeš ponovo uzeti u ruke moja pisma koja su položena u posebnoj ladici. Osjećaš kako ti sreća neodoljivo preplavljuje dušu, kako se najsmjelija očekivanja ispunjavaju. I mogu da zamislim, mogu da vidim, i to sa kakvom jasnoćom: kako se u krajevima tvojih očiju počinju skupljati suze i kako lagano klize niz još uvijek vruće obraze.

Oh, kako je divan, veličanstven osjećaj kada natjeraš ljude da plaču. Iz ovog ili onog razloga, svedjedno. ☞

poezija

Nebojša Nikčević

Fotografija

Na toj fotografiji ona je bila, takoreći, gotovo gola. Znae, ponekad čovjek misli da je izgubio sve. I ako su prisutni drugi ljudi, njima je neprijatno. A njemu nije. On je odsutan. I ne treba ga tražiti na to podsjećati. Zašto ga uopšte na bilo šta podsjećati? Najbolji od njih, čije će nam ime do danas ostati nepoznato, neprimjetno će pozvati taksi.

Otratiće ga uz izgovor da mora kupiti cipele. Zatim, običan pozdrav. Najobičniji. Jer naš čovjek iznova počinje da opaža stvari oko sebe. ☞

Utvara

Dobar dan. Vi me ne poznajete.

A ne poznajete ni sebe.

Vi ste budući muž
moje bivše žene. Od danas
ja sam utvara.

Ja sam vaše odsustvo koncentracije

Na pješačkim prelazima. ☞

Nauka

Nauka nam govori da će jednog dana, možda, neko od nas upravljati raketom koja će se kretati ogromnom brzinom. Danas nezamislivom. Zvaće se Slim. Provešće čitav mjesec na tom nevjerovatnom putovanju. To će ga umoriti. Osjećaće, naročito posljednjih dana, potmul bol u grudima. Prizemljenje će trajati neobično dugo. Znaće da se mnogo toga promjenilo. Biće pripremljen na to. Njegova žena će u međuvremenu umrijeti. Stariji sin će sada imati šezdesetsedam, a mlađi šezdeset četiri godine. Slim će se ubrzo sprijateljiti sa svojim unukom, Džonom. Oni će biti skoro vršnjaci. Ići će zajedno vikendom na utakmice, a srijedom na pecanje. Džon će biti sjajan tip. ☞

Doručak

Dok doručkuju po zabačenim motelima šoferi kamiona u mislima, budući žrtvama moždane inercije, pokreću veliki prostor. Ovo ne bi trebalo biti objašnjenje konfiguracije njihovih Lica. Niti njihovih debelih ruku. Ovo bi trebala biti poezija. ☞

Promjena spina

Balša Brković

Kasnije shvatih: u trenucima dok je Aurelija B. posmatrala sunčanje guštera na prozoru roditeljskog doma u Zemunu, ja sam sjedio nekih petsto kilometara dalje, u Tabasco baru u Podgorici, i neuspješno pokušavao da odvojim pogled od reprodukcije Courbetove slike "San", objavljene u novembarskom broju "Beaux arts".

"Pogledaj naočare", prijateljski mi se obraća barmen. "Original su. Samo šezdeset maraka."

Obožavam literarne barmene, premda me uvijek zbunjuju. Šutim nekoliko časaka. Onda kažem:

"Nismo li mi sasvim usamljena bića, de reci, Gideone?"

Barmen me začuđeno gleda. Pita, tiho: "Ko je Gideon?"

"A ko smo to mi, dođavola. To svi znaju, a niko ne zna ko je Gideon", kažem i gledam kako barmena, lagano, usisava gravitacija ostatka šanka, svijeta, kosmosa... Hoću reći, mislim da će me ostaviti na miru. Bar neko vrijeme.

Aurelija B. razmišlja o ironičnom bogu, dok gleda ukočenog gmizavca. "Kao krokodil koga sam jednom dugo gledala u ZOO parku. Bio je tako ubjedljivo nepokretan, miran, lišen moći pokreta, da sam pomislila da je, možda, riječ o maketi, savršeno obojanoj skulpturi. I ti si bio tu."

Misli Aurelije B. su skokovite, nestalne poput večernjih sjenki ili mačaka u Gogoljevoj prozi...

"Primijetila sam da su oblici jutarnjeg svijeta unekoliko drugačiji od formi večernjeg, sutonskog svijeta. I ono da se, jutrom, kažu, nekako gubi vjera. Uistinu, ništa što je Sjećanje ili Vizija ne postoji nigdje drugo do li u zavodljivo postojanom Sada."

Podnevna rezignacija Aurelije B. Nema sjenki, svud je jasnoća koja budi nelagodu. Cioranova knjiga na noćnom stočiću. Mirisi paljevine i cimeta, spolja i iznutra. Gmizavac osjeća granicu svjetova, prostor zabune. Ona ništa ne osjeća. Do prve gladi, kada će se Aurelija B. sjetiti da postoji.

"Ljudi, poput promrzlih ili uplašanih životinja uvijek misle samo o svojoj koži. Onda druge ubjeđuju, najfantastičnijim strategijama, da to, zapravo, nije tako. To je mit o razlozima, to se zove uspješnost, mislim... I ti si bio tu." Gušter je i dalje nepomičan. Kao i Aurelija B. Tijelo gmizavca posjele su svijetle, isušene boje.

"I, inače, ništa nije onakvo kako izgleda. Sve što sam ikada uočila, već odavno se bilo desilo. Sve što sam uzmogla shvatiti, pokopano je u ko zna kakve rupe, mrtvo. Rekla bih da je mrtvost osnovno stanje ovoga svijeta."

Gmizavac pravi pokret. Prvo pomjera glavu, a zatim, neznatno, u svojoj savr-

šenoj komunikaciji sa Zvijezdom, i ostatak tijela. Kao kazaljka, koja, sasvim izvjesno, mjeri neko vrijeme. Aurelija B. čuje svoju majku koja je doziva na ručak.

A ja čujem barmena, koji se neprimjetno, dostojno nekog mačora iz crtanih filmova, vratio za moj dio šanka, i dok gura čašu prema meni, kaže: "Kuća časti. I da zapamtiš, ortak, ja nisam Gideon. Vjeruj mi, čak i ne poznajem nikoga ko se tako zove. Jasno."

"Možda baš to ime nosiš u snovima", kažem.

"Ne, ortak, sigurno ne", kaže uz nemaštovit osmejak. Tren kasnije unosi mi se u lice i veli: "Ti si od onih koji su skrenuli, zar ne?"

Skrenuli. To mi se sviđa. Kažem: "Sigurno, da."

Barmen uzima blijedozelenu krpu i čisti čaše sa visokom stopom. Govori,

gotovo kao samo za sebe: "Vidiš, prijatelju, to mi nije nepoznato. Znao sam ribu koja je tvrdila da u snu govori samo litvanski jezik. Litvanija, znaš, jedna od tri baltičke..."

"Košarka, Lovac na jelene..."

"Znaš. Odlično. Shvataš, litvanski, ali samo u snu. Da ne vjeruješ. Luda riba. Studirala je nešto što se zove, ako se ne varam...", barmen zastaje, podiže prst, žmuri na trenutak, i, izgovara: "...kvantna fizika. I sanjala na litvanskom. Sulu-do, čovječe."

"Kvantna fizika je ključ, prijatelju."

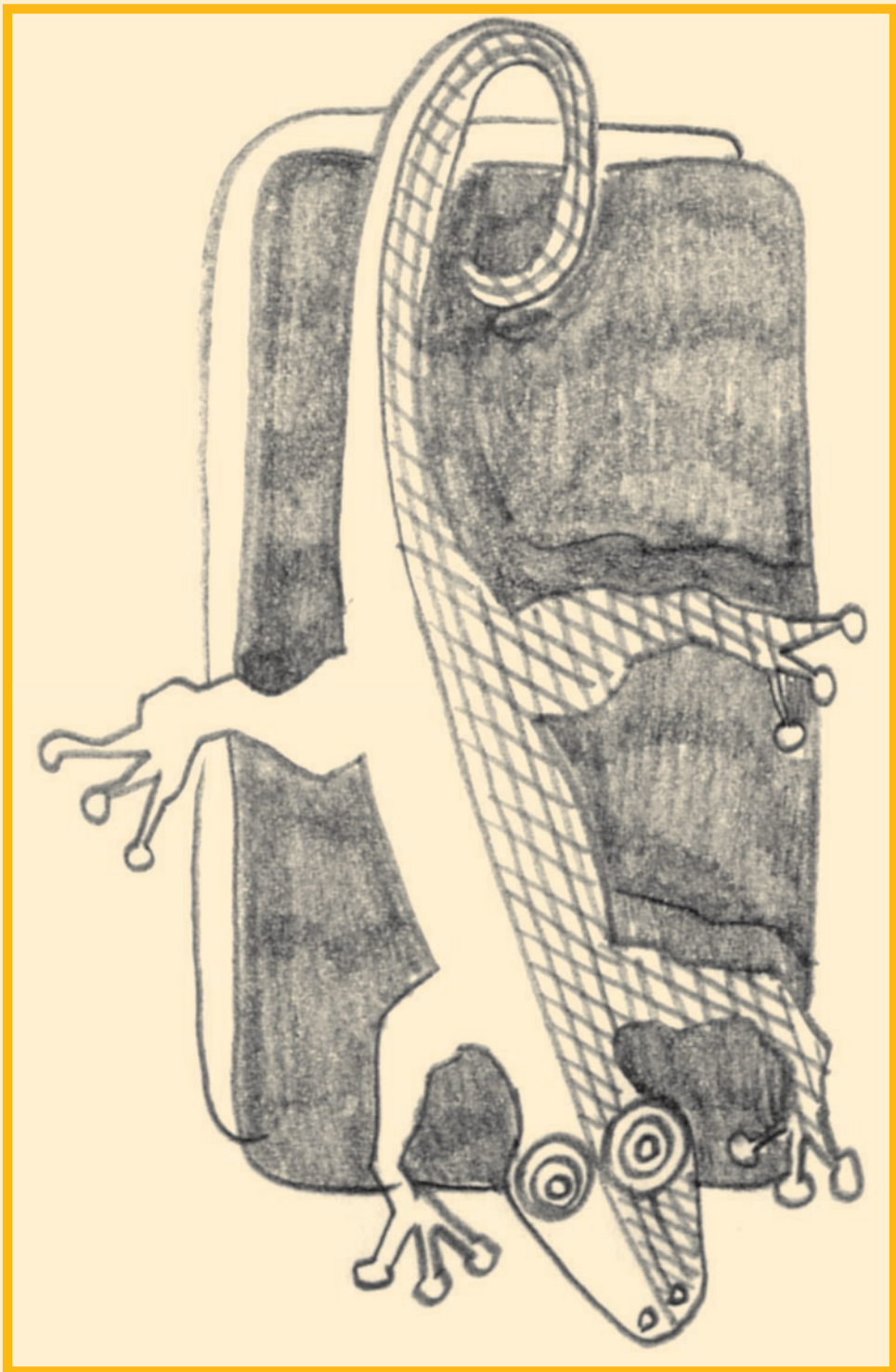
"Kako to misliš?"

"To je zajebana stvar. Na granici shvatljivog je."

"Hoćeš reći da priča nije za mene. Ili se možda mora ispričati na litvanskom", kaže barmen, i smijulji se, nemaštovito, kako već rekoh.

"Ne, čovječe, ne. Nije u tome problem. Možda ćeš se ljutiti na mene."

"O, ti si zaista skrenuo", kaže veselo

barmen i opet mi se unosi u lice: "Prosvijetli me, ortak!", dodaje ironično, ma non troppo.

"Tvoj izbor. Riječi su, uostalom, nevine. Slušaj, riječ je o atomima, zapravo o česticama koje se nalaze u atomima, i koje su, u najkraćem, nemislivo male. Ali, uočljive..."

"Kao što postoji nauka koja se bavi makro planom, univerzumom, tako postoji i nauka koja se bavi mikro planom, subatomske svijetom, kosmosom koji se nalazi u prostoru jednog atoma, hoćeš to da mi kažeš?", slavodobitno me pita barmen.

"O, pa ti si sasvim dobar. I mnogo više od toga..."

"Ovu rečenicu sam naučio napamet iz sveske one ribe što sanja na litvanskom, jebi ga. Pomoću ove definicije provjeravao sam da li sam, ili koliko sam pijan..."

"No", ipak nastavljam, "nije baš sve jednostavno kao u toj rečenici." Barmen me zagleda, hineći želju da čuje što ću dalje reći.

"Recimo, tip je dokazao da, ako dvije čestice istog, pocijepanog atoma, razdvojimo i djelujemo na jednu tako što ćemo joj promijeniti spin – smjer okretanja – spin se mijenja i onoj drugoj! Pazi, ovo je dokazano. Ne znam kako tebi ovo zvuči, ali, sve ovo je u potpunoj neslozi sa klasičnim pojmom uzroka i posljedice. Einstein je govorio da je nemoguće da nešto što činimo čestici A istovremeno utiče i na nezavisnu i prostorno odvojenu česticu B, jer između ta dva događaja ne može postojati uzročna veza."

Preko mog ramena barmen nekoga pozdravlja ovlaš podignutom rukom.

"Čak i da pretpostavimo dešavanje nekog prenosa informacija između te dvije čestice, to se ne može odigrati trenutno, jer, informacija ne može da putuje brže od svjetlosti, a, kažem ti, te razdvojene čestice se teorijski mogu nalaziti na ogromnom rastojanju. Shvataš, dokazano je ono što ruši našu uzročnu – posljedičnu koncepciju stvarnosti. Uzrok i posljedica su izmišljotine, neka vrsta proteze za mišljenje...", završio sam ovu uzaludnu priču, kako se to kaže, u dahu.

Barmen me i dalje gleda. Nakon kraće ćutnje, kaže:

"Ako se dobro sjećam, rekao si da ne znaš kako će mi sve to zvučati?"

Klimnuh glavom.

"Kao priča nekoga ko je skrenuo, bez ostatka. Nadam se da se ne ljutiš?"

Nastavljamo razgovor. Vijugav, i sada bez napornih toposa.

Već su i kasni noćni sati. Kontinent noćobdija počinje da pulsira. U neko doba, krećem prema izlazu iz Tabasco bara i pitam barmena za ime. Kaže mi da se zove Gušter. Pretpostavljam, ipak, da mu je to nadimak.

Kasnije shvatih: u trenucima dok sam ja razgovarao sa Gušterom, Aurelija B. je pod krovom roditeljskog doma, nekih petsto kilometara dalje, tonula u san, osjećajući tako poseban, nevidljivi zagrljaj usnulog sopstva, i neobjašnjivu, bezuzročnu informaciju koja, odnekud, bijaše stigla u njeno tkivo. (1999.)

Bilješke o autorima

Aleksandar Bečanović, rođen je 1971. godine u Baru. Objavio je knjige pjesama *Ulisova daljina* (Beograd, 1992.), *Jeste* (Bar, 1995.), *Ostava* (Cetinje, 1998.). Uz poeziju Bečanović piše prozu, a bavi se i filmskom kritikom. Pasionirani je istraživač horor žanra. Radi kao urednik za kulturu u najuglednijem crnogorskom tjedniku *Monitor*. Ove godine se očekuje njegova prva knjiga priča.

Balša Brković, rođen je 25. travnja 1966. u Podgorici. Objavio je četiri knjige poezije: *Konji jedu breskve* (Beograd, 1985.), *Filip boje srebra* (Podgorica, 1991.), *Rt Svete Marije* (Zagreb, 1993.) i *Contraposto* (Cetinje, 1998.). Piše i prozu – uskoro će se pojaviti njegov roman i knjiga priča. Bavi se kazališnom kritikom i esejistikom. Uređuje rubriku za kulturu u najtjecajnijem i najtiražnijem crnogorskom dnevnom listu *Vijesti*. Član je Crnogorskog PEN-a i Grupe 99.

Nebojša Nikčević, rođen je 1965. godine u Nikšiću. Dok je bio apsolvent na beogradskom Filološkom fakultetu, Odsjek za opštu književnost i teoriju književnosti, objavio je knjigu poezije *Melanholija rasta* u prestižnom *Pegazu*. Tokom devedesetih boravi u Parizu. Šahovski je velemajstor. Danas živi u Budvi. Ovo su njegove nove pjesme.

Pavle Goranović, rođen je 1973. godine u Nikšiću. Objavio je knjige poezije *Ornamentika noći* (Vrbas, 1994.) i *Čitanje tišine* (Podgorica, 1997.). Diplomirao je na Odsjeku za filozofiju nikšićkoga Filozofskog fakulteta. Objavljuje književnu kritiku u podgoričkom tjedniku *Monitor*. Član je crnogorskog PEN-a.

Andrej Nikolaidis, rođen je u Sarajevu 1974. Objavio je sljedeće knjige: *Ogledi o ravnodušnosti*, *Zašto Mira Furlan*, *So What i Katedrala u Sijetlu*. Radi kao novinar podgoričkih *Vijesti*. Živi u Ulcinju.

Ignjen Spahić, rođen je 1977. u Podgorici. Objavljivao je prozu i književnu kritiku u svim relevantnim crnogorskim časopisima za književnost i kulturu. Radi u redakciju za kulturu lista *Vijesti*. Uvršten u *Antologiju kratkih priča ex-YU / 1990.-2000*. Objavio zbirku priča *Sve to* (2001.).

Jovanka Uljarević, rođena je 1979. godine u Kotoru. Objavila je knjigu pjesama *Prije mruva* (Podgorica, 1999.). Student je Odsjeka za čistu filozofiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. ☞

“Nino Vranić predodžbu o Zagrebu ne stvara samo objektivnom interpretacijom zbiljskih podataka već poglavito osebnom osjećajnošću. Ono što je zbiljsko podvrgava doživljaju, da bi sve viđeno, u konačnoj fotografskoj konfiguraciji, bilo podignuto na razinu privida. Na taj način fotograf svoje stvaralaštvo nastoji uključiti u svijet umjetnosti u kojemu djelo nema neposredne svrhe.”

Vladimir Maleković

Fotomonografija Zagreb

Autor fotografija: Nino Vranić, umjetnički fotograf

Autor teksta: prof. Vladimir Maleković

Izdavač: Genius d.o.o. Zagreb, rujna 2001.

Ovim neopozivo naručujemo _____ komada fotomonografije Zagreb po pretplatnoj cijeni od 490 kuna.

Vinogradska 67, tel.: 01/3773-113, fax: 01/3773-098, mat. Broj 3588904

Fotomonografiju ćemo platiti predračunom na žiro-račun: Genius d.o.o. Zagreb 30106 – 601 – 73426.

Potvrdu o uplati molimo poslati izdavaču. Troškove dostave snosi naručitelj.

godišnje akumulacije slušateljskog iskustva, orijentiran više na kreativno nadilaženje svoje enciklopedistički masivne lektire nego na njezinu popularizaciju ili križanje

je Stapleton uređivao i objavljuvao na svojoj izdavačkoj kući United Dairies, kultivirajući i arhivirajući glazbenu produkciju sličnu vlastitoj; među indikativnim, ali ni-

zatiše (maskirano brojnim reizdanjima), a nakon neočekivano ritmičnih albuma *Rock'n'Roll Station* (1994.) i *Who Can I Turn To Stereo* (1995.), inspiriranih Perezom Pradom, posljednje godine donose niz novih, očekivanije bizarnih radova, od *Acts Of Senseless Beauty* (1997.) do *Bright Yellow Moon* (2001.).

Vodič kroz osamdesete

Povod ovom tekstu je CD-izdanje prvog, odavno nenabavljivog albuma iz serije *Automating*, na kojem su okupljene snimke s opskurnih kompilacija objavljenih između 1981. i 1986. godine. U tom smislu, ovaj CD može koristiti kao minijaturni vodič kroz “klasično”, pseudovangardističko razdoblje Nurse With Wound, u kojem su Luigi Russolo i Rudolf Schwarzkogler figurirali kao polumitski uzori. Kao uvod u rane radove, ovdje možemo naći bučno i kaotično kontrastiranje agresivnih ritmova i samlpova s televizije (*Duelling Banjos* – nema nikakve veze s Boormanovim *Deliverance*) ili glazbena istraživanja potpuno slobodne forme, koja su posljedica fascinacije fenomenom zvuka (*Stick That Chick And Feel...*). Nešto atmosferičnije kompozicije, koje parazitiraju na bojama ženskog glasa i kalkiliranoj repeticii (*Ciconia, Automating (Again)*), kao i halucinantna, erotična i pomalo zastrašujuća *Fashioned To A Device Behind A Tree*, direktno podsjećaju na *Homotopy To Marie*. Netipična *I Was No Longer His Dominant* organizirana je prema tekstualnom predlošku, pa više djeluje kao ulomak neke radio-drame; konačno, *Nana Or A Thing Of Uncommon Nonsense* predstavlja izvanredan primjer suludog humora koji je stalna karakteristika Nurse With Wound djelovanja.

Bez obzira na visoku reputaciju među mladim glazbenicima (poput Stereolab) ili starim suradnicima (od Whitehouse i Coil, do Jima “Foetus” Thirlwella, koji će uskoro gostovati u Zagrebu), Nurse With Wound ostaje jedna od konstanti istraživačkog duha u suvremenoj glazbi, koja spaja erudiciju i kreativne kapacitete na način koji svojom dosljednošću mora odbiti ili uplašiti slušatelje navikle na pristupačniju zabavu ili konvencionalna glazbena rješenja. Ali, kako glasi Cageov citat na ovitku davne Stapletonove kompilacije *An Afflicted Man's Musica Box*, “You don't need to call it music, if the term shocks you.”

Test za slušatelja bez predrasuda

Nurse With Wound zagonetka je koja – bar iz perspektive rock-glazbe – ostaje nerješiva

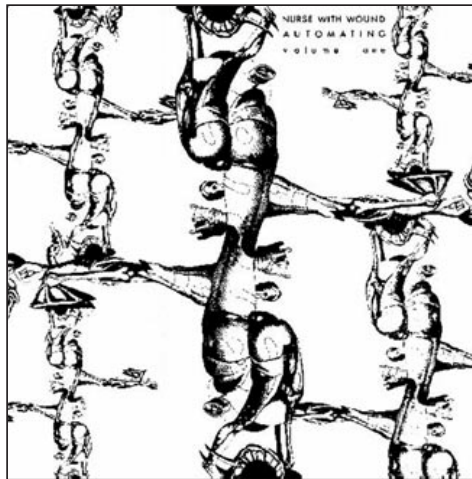
Nurse With Wound, *Automating Volume One* (World Serpent, 2001.)

Luka Bekavac

Kraj sedamdesetih pamti se kao vrijeme demokratizacije glazbenog tržišta i proboja niza imena sklonih divergentnim izrazima, čija je jedina zajednička osobina bio načelno destruktivan odnos prema dotadašnjoj povijesti rocka. Međutim, neki su onodobni autori širinom i radikalizmom svog zahvata u okoštalu rock-formu indirektno razotkrili mnoge samozvane revolucionare kao ograničene konzervativce, a pred publiku i (rock) kritiku postavili zagonetku koja je – bar za one koji su joj pokušali doskočiti iz perspektive povijesti rocka – ostala načelno nerješiva. Jedan od takvih “test-poligona” za slušatelja bez predrasuda, na kojem su mnogi slomili zube ili se odlučili na sigurnu opciju ignoriranja, jest Nurse With Wound.

Rubovi popularne glazbe

Kad su Steven Stapleton i John Fothergill kao Nurse With Wound objavili svoj prvi album, *Chance Meeting On A Dissecting Table Of A Sewing Machine And An Umbrella* (1979.), gotovo su se svi recenzenti osjećali isprovociranima ili, u najboljem slučaju, potpuno zbunjenima (u časopisu *Sounds*, primjerice, *Chance Meeting...* ocijenjen je sa pet upitnika umjesto pet zvjezdica). Stapleton je u to vrijeme već bio dobro poznat u diskofilskim krugovima kao sumanut kolekcionar europske eksperimentalne glazbe, s posebnim afinitetom prema ranom Krautrocku (Kluster, Xhol Caravan, Möbius, Amon Düül...); zato je bilo razumljivo da njegov glazbeni projekt nastaje upravo kao rezultat dugo-

s konvencionalnijim formatima.

Međutim, njegov je prvi album (kao, uostalom, i većina kasnijih) ipak antagonizirao publiku: “improvizirana električna eksperimentalna glazba” koja se na njemu nalazila nije imala razaznatljivih veza niti s najekstravagantnijim trenutcima rock povijesti, a strukture kompozicija bile su u tolikoj mjeri otvorene da je jedino pozivanje na aleatoriku moglo priskrbiti neki stupanj logičkog opravdanja Stapletonovu uživanju u teksturama zvuka. Snimanje je u kreiranju glazbe Nurse With Wound bilo i ostalo najmanje važna etapa, dok se stvarni rad događao tijekom dugih studijskih sati tretiranja snimljene “sirove građe”, tijekom kojih se načelom “smještanja običnog u neočekivan kontekst” stvarala zvučna skulptura čiji je prvi i najočitiji cilj bila začudnost.

Neki sporedni podaci mogu donekle objasniti rakurs iz kojeg je Stapleton promatrao svoj položaj na tržištu. Krajem sedamdesetih je u opticaju bio tzv. *Nurse-List*, popis ploča koje su Nurse With Wound smatrali najzanimljivijim radovima svih vremena; najpoznatija imena na njemu su bili This Heat, Roger Doyle ili Faust, a za dobar dio naslova još uvijek nije dokazano da uistinu postoje. Takav “manifestni” popis je kao svoju materijalnu analogiju imao brojne kompilacije koje

kad ostvarenim planovima bili su i albumi rađeni od amplificiranih zvukova kukaca, ili objavljivanje zvučnih zapisa samorazrajujućih strojeva Jeana Tinguelyja.

Zvučni kolaži i nadrealistički humor

Do izvrsnog albuma *Merzbildschwet* (1980.), strategija Nurse With Wound ipak se pomiče od “random” metoda prema dramatičnim zvučnim kolažima u kojima su još uvijek snažno naglašeni elementi improvizacije, ali su kontroliraniji i usmjereni prema pažljivoj izgradnji zadivljujuće maštovitih zvučnih ambijenata. Razdoblje obilježeno “elitističkim” izdanjima limitiranih naklada kulminira albumom *Homotopy To Marie* (1982.), “klasikom nadrealizma primijenjenog na zvuk” (Peter Greenaway), kojim se stalno članstvo Nurse With Wound permanentno svodi na Stapletona. Nakon toga, njegova se reputacija ne mijenja, ali je zamjetno svojevrsno otvaranje u naslovima i u glazbi, gdje raste razina pomaknutog humora i apsurdna, a tamni ambijenti povlače se i zgušnjavaju u povremene zastrašujuće eksurse. Za sve navedeno reprezentativan je album *The Sylvie And Babs Hi-Fi Companion* (1985.), na kojem je, uz brojne pomoćnike, Stapleton predstavio apstraktnu i suludo izlomljenu sliku povijesti pop-glazbe šezdesetih, koristeći hit-singlove tog razdoblja kao “sirovi materijal”.

Djelovanje Nurse With Wound se od 1983. dodatno intenzivira redovnim Stapletonovim suradnjama sa skupinom Current 93; tijekom osamdesetih, on je autor većine materijala na albumima tzv. soundscape orijentacije, dok u novijem razdoblju “apokaliptičnog folka” ima funkciju bližu aranžeru i producentu. “Zrela” faza završava trostrukim albumom *Soliloquy For Lilith* (1988.), remek-djelom svoje vrste, koje je meditativnim petljama feedbacka i distorzije, ovaj put lišenim produkcijskih ekscesa, na kratko vrijeme izbacilo Nurse With Wound na vrh brojnih top-ljestvica ambijentalne glazbe. Prijelaz u devedesete predstavlja kreativno

Simbolika je putova bila najjasnije izražena naslovima programa u posljednje tri godine:

Incontrera otvorio je *Mittelfest* 2001. prikazom starogrčke glazbe i njezinih renesansnih izdanaka.

smrti i Vincenzu Belliniju u povodu dvjestogodišnjice rođenja. Izvedena su glasovirska djela nadahnutu ovim skladateljima, a dva su nas vrhunska pijanista, Francesco Nicolasi i Michel Dalberto, magistralno upoznala s ovom, danas rijetko izvođenom, glazbom.

Neobičan je bio koncert talijanske i španjolske gitarističke glazbe u izvedbi sjajnog Frédérica Zigante, u jednoj šumskoj čistini nadomak Cividalea. Ne manje privlačna bila je sugestivna izvedba jedne *sacra rappresentazione* iz 12. stoljeća, *Historia Sancti Eadmundi*, koju je rafinirano i akribično rekonstruirao glazbeni sastav La Reverdie. Ali gotovo vrhunac glazbenog programa bio je koncert flautistice Luise Sello i pijanista Johannes Kropfitscha s izborom djela našeg stoljeća – među njima i tri svjetske praiizvedbe – na temu mora, otoka i solana; koncert gotovo nadrealan svojom magijom, završen začaravajućim djelom Carla de Incontrere.

Sugestivan model

Mnogo je konvencionalniji bio formalni svečani koncert u čast desetogodišnjice *Mittelfesta*: Deveta simfonija Beethovena u izvedbi očito vrlo kvalitetnog tijela Orchestra Sinfonica e Coro del Friuli-Venezia Giulia, na žalost pod vrlo blijedim vodstvom

dirigenta Ezija Rojattija. Vrlo su zanimljivi bili programi talijanske pučke glazbe iz Salenta i Napulja. Sjajni su bili nedjeljni orguljski koncerti, neka vrsta portreta tradicija Salzburga i Krakova, u vrlo kultiviranim izvedbama Klemensa Schnorra i Heidrun Hensel. Poseban je događaj bila kreacija četrnaestostoljetnog teksta *Fioro e Biancifiore* na teme iz križarskih ratova: tu je Zlatko Bourek sugestivno ostvario atmosferu srednjovjekovnih pučkih kazališta, dražesnu mješavinu naivnosti i šarma. Među recitalima poezije originalni koncept pokazao je izbor iz lirike Luka Paljetka, interakcijom riječi i glazbe.

Tako je završen desetogodišnji ciklus *Mittelfesta*, originalan programskim konceptom, u vremenskom dijapazonu od antike do avangarde. Još jedna od njegovih vrijednosti istraživanje je i ponovno oživljavanje bogatog fundusa glazbe iz mnogostoljetne knjižnice bivšeg patrijarhata Akvileje, u čemu je više puta sudjelovao i Zbor HRT-a. Time, kao i mnogim drugim, *Mittelfest* može biti sugestivnim uzorom i modelom – za događanja daleka od trivijalnih festivalskih koncepata, sjedinjujući maštovito oblikovanje programa s vrhunskim izvedbama.

Daleko od trivijalnosti

Deset godina glazbe na *Mittelfestu*

Fred Došek

Već cijelo desetljeće Cividale kroz desetak dana godišnje zrači kao originalno međunarodno sastajalište glazbe, kazališta i drugih kulturnih događanja srednje Europe. Na gotovo krajnjem sjeverozapadu Italije, taj je stari galski, rimski i langobardski grad u Srednjem vijeku – stoljećima i sjedište akvilejskog patrijarha – biopolitičkom i kulturnom metropolom regije, prostor srastanja slaven-skoga, germanskog i latinskog svijeta. Gotovo predestiniran poviješću i ponovnim uspostavljanjem veza unutar srednjoeuropskih kultura, podržan i općerazumljivim jezikom glazbe, upravo je glazbeni program festivala postao paradigmom postava kulture koji su se sastajali ovdje, na razmeđu euroazijskog kontinenta i Sredozemlja.

1999. godine bio je to *Put jantara*, 2000. *Put svile* i 2001. *Put soli*. Težište glazbenog programa 1999. bilo je nadasve na glazbi s Baltika; 2000. je godina donijela široku lepezu glazbenog svijeta Azije – Kinu i Japan, Indiju i Islam, sve do Sredozemlja. Ova je godina posvećena Sredozemlju.

Glazba i solane

Još se jednom pokazala neiscrpna maštovitost ravnatelja glazbenog programa festivala: Carlo de

Narednog se dana nadovezala sakralna glazbe i ples istanbulskih derviša. Kao i ovi, i svi su naredni programi vrhunski izvođeni, s akribijskom studijskom pripravom: glazbu srednjovjekovne Katalonije izvela je kompetentno Capella Reial de Catalunya, dan nakon što su Praški madrigalisti briljantno prikazali dva programa talijanskoga ranog baroka. Dva su naredna dana posvećena velikim talijanskim skladateljima – Giuseppeu Verdiju u spomen stogodišnjice

CEDETEKA

Iz berlinskog podzemlja

David Bowie, *Christiane F.*, EMI/Dallas Records, 2001.

Krešimir Čulić

Teško je izdvojiti najkreativniji od brojnih kreativnih vrhunaca Davida Bowiea, no jedan od njegovih najplodonosnijih razdoblja svakako je onaj od 1976. – 1979. godine., kada je uglavnom radio i živio u Berlinu. U tom razdoblju snimio je četiri fascinantna studijska albuma i ništa manje dobar, dvostruki album *Stage*. Konceptualni album *Station To Station* snimio je 1976. da bi nakon njega uslijedila briljantna trilogija, albumi *Low*, *Heroes* i *Lodger*. Eksperimentalni i inovativni standardi koje je tada postavio do danas su ostali nedosegnuti. Antologijski *Low* jedan je od najboljih albuma svih vremena, a mnogi danas relevantni umjetnici priznali su da su na njihove karijere presudno utjecale kompozicije *Speed Of Life*, *Warszawa*, *Sound And Vision*, *Heroes*. Tako je, primjerice, pokojni Ian Curtis, pjevač kultnog sastava Joy Division, bend prvobitno nazvao Warsaw, dok je Elisabeth Fraser, pjevačica egzotičnoga britanskog sastava Cocteau Twins izjavila da je upravo zahvaljujući njemu i spomenutoj pjesmi dobila poriv za bavljenje glazbom i usvojila pjevanje pomoću riječi koje nemaju pravo značenje već zvuče melodično i apstraktno, što je originalan Bowiev pristup vokalnom izražavanju. Godine 1981., pjesme sa spomenutih albuma iskorištene su za *soundtrack* kultnoga njemačkog filma *Christiane F. – Wir Kinder Vom Bahnhof Zoo* (Mi djeca s kolodvora Zoo), redatelja Ulricha Edela, koji je osvojio brojne nagrade, i svojom šokantnošću svratio pažnju na problem tadašnjega berlinskog subkulturnog miljea, obilježenog maloljetničkom narkomanijom, prostitucijom i općom delinkvencijom. Ovih je dana, nakon punih dvadeset godina ovaj album reizdan, točnije po prvi put objavljen na CD-u, što ne treba smatrati popunjavanjem praznine do obavljanja novoga studijskog albuma već

odličnim uredničkim potezom EMIja. Album na najbolji način sublimira tadašnji Bowiev rad, i pravo je zadovoljstvo imati ga na CD-u na kojem je rijetka, en-

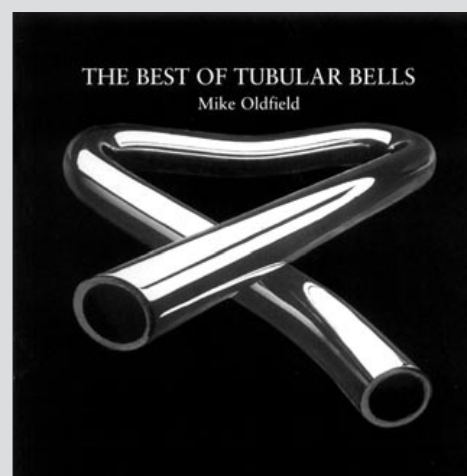

glesko-njemačka verzija *Heroes/Helden* i sjajne *Stay*, *Warszawa*, *Station To Station*, i *Boys Keep Swinging*. Introspektivne i originalne pjesme, nerijetko tamnih, dubokih tonova, savršeno su pristajale uz tešku atmosferu filma. Bowie, je dobro znao kako grad diše, jer, kako sam kaže, «Berlinu duhuje neke od najboljih godina života». U to se vrijeme u Berlinu našao i Iggy Pop, koji se «čistio» nakon serije osobnih tragedija (jedini je preživio u automobilu u kojem su poginuli njegovi prijatelji, dva puta je zamalo umro od *overdosea* te mu je karijera nestajala), a veliku pomoć pružio mu je stari prijatelj Bowie, koji mu je producirao sjajan album *Idiot*. I ovaj podatak pokazuje da je Bowie tada stizao sve, imao ideje i energiju, a sjajne pjesme neprestano su nastajale. Album *Christiane F.* izuzetno dobro funkcionira pogotovo ako ste vidjeli film – impresivna je scena u kojoj Christiane s društvom, na svoj četrnaesti rođendan dolazi u klub Sound, a D.J. pušta pjesmu *Heroes* (potom klinici odlaze u wc i tamo Christiane ubrizgava svoj prvi *shoot up*). Iako je i sam film sjajno snimljen i glumljen, Bowieva glazba bitan je faktor u filmu jer naglašava emocije i predstavlja jedan od najuspješnijih spojeva filma i glazbe u povijesti. No ovaj album sasvim dobro funkcionira i nezavisno od filmskih prizora i predstavlja zbroj kapitalnih pjesama Davida Bowiea iz sedamdesetih godina. ☒

Njemu zvona zvone

Mike Oldfield, *The Best of Tubular Bells*, Virgin / Dallas Records

Odmah po izlasku, album *Tubular Bells* Mike Oldfielda 1973. godine, dospio je na vrhove top lista otkud se nije micao gotovo punih pet godina, prodavši se samo u tom razdoblju u fascinantnih dvanaest milijuna primjeraka! Zanimljivo je da je to bio prvi album objavljen na novoj diskografskoj etiketi *Virgin* koju je pokrenuo ekscentrični *playboy* Richard Branson. Upravo zahvaljujući djelu Mike Oldfielda Branson, je danas jedan od najbogatijih ljudi svijeta, a *Virgin* je golema i utjecajna kompanija za koju snimaju i Rolling Stones. *Tubular Bells* predstavljao je prvi presedan u svijetu diskografije jer su se do tada instrumentalni albumi smatrali apstraktnim djelima, lišenim pravih hitova i bilo je nezamislivo da se približe top listama, a kamoli da dođu na njihov vrh. Svojom virtuoznošću i talentom multiinstrumentalista, kompozitora i velikog eksperimentatora mladi Mike Oldfield, kojemu je u trenutku izlaska bilo samo devetnaest godina, to je stubokom izmijenio. Prije samostalne karijere Oldfield je već u dobi od četrnaest godina postao gitarist Kevina Ayersa i nastupao je u folk-rock duetu sa sestrom Sally, no cijelo to vrijeme komponirao je i remek-djelo *Tubular Bells*, koje je bilo i ostalo "izvan vremena", originalno djelo elektroničke glazbe. Dio albuma kao *soundtrack* je upotrijebljen u kultnom filmu *The Exorcist*, pa je time ostvario dotad gotovo nemoguće sedmo mjesto na top-listi singlova i treće mjesto top-liste albuma u Americi. Godine 1974. Oldfield je više no zaslužio dobio i prestižnu diskografsku nagradu *Grammy* za najbolju instrumentalnu skladbu, a već 1975. godine britanski Royal Philharmonic Orchestra snimio je *The Orchestral Tubular Bells* s Oldfieldom na gitari. Slava Cjevastih zvona bivala je većom iz dana u dan! Iako je Oldfield osim ovog albuma u karijeri imao i drugih, vrlo dobrih i uspješnih ostvarenja poput *Exposed*, *Platinum* ili *Ommadawn*, njegov rad i karizma poistovjećuju se s *Tubular Bells*, jednim

od najboljih i najoriginalnijih albuma svih vremena. Oldfield je 1992. godine objavio album *Tubular Bells II*, 1998. godine *Tubular Bells III*, a krajem 1999. godine i *Millenium Bell*, a izborom najboljih skladbi s ovih albuma sačinjena je vrlo dobra *Best Of* kompilacija koja na pregledan i kronološki način dočarava originalnost ovog umjetnika. No, unatoč kvaliteti kompiliranih pjesama, valja istaći da ni jedan od kasnijih *Bells* albuma ni u kreativnom niti u tržišnom smislu nije ponovio uspjeh izvornika. Dapače, u ovom slučaju riječ je o rijetko viđenoj eksploataciji vlastitog djela koja je na kraju otišla u ekstrem objavljivanjem "prigodnog" albuma *Millenium Bell*, otprilike kao da su Pink Floyd, ponosni uspjehom maestralnog albuma *The Wall*, objavljivali albume *The Wall 2* i *3* ili potom *Millenium Wall*. No, vratimo se dobro složenom *Best Of* albumu. Autor i njegova kompanija *Virgin* odlično su odabrali materijal pa slušatelj može uživati u Oldfieldovoj gitarističkoj virtuoznosti u *Tubular Bells – Part 1 (Exposed Edition)*, povući analogiju između fantastičnih *Tubular Bells – Part 1* i *The Bell* koje su, iako u nastajanju udaljene 19 godina, strukturalno iste te u objema nabraja sve instrumente na kojima su odsvirane, s tom razlikom da na kraju kompozicije *The Bell* prigodno, pa i autoironično, s obzirom na vremensku distancu od izvornika, na kraju ističe *Digital Sound Processor*. Ovaj odličan album, kao i sva djela Mike Oldfielda, do pravog izražaja dolazi ako se sluša na dobrim *hi-fi* uređajima. ☒

www.zarez.hr

Bogati srcolomci

*NSYNC, *Celebrity*, Zomba, Jive, Dallas Records

Jesu li NSYNC definitivno i nepobitno nepodnošljiva r&b dance "ljiga" koju treba popljuvati i ostati u uvjerenju da taj bend pozitivno može percipirati samo osoba s IQ-om 80 ili shrvana, netom ostavljena šesnaestogodišnjakinja koju tješi jedino pogled na poster njezina omiljenog sastava obješen iznad kreveta? Ili u tom *instant-boy bendu* ipak ima nečeg spontanoga, umjetničkog i iskrenog? Nakon pomnog i višekratnog, no ne i ugodnog preslušavanja njihova novog albuma *Celebrity*, stvari postaju jasnije. NSYNC su tipičan, "ljigav i njonjav" *boy band*, no evidentno je da imaju glazbenog potencijala i kad bi im diskografska kompanija dopustila da odstupe od dosadašnjeg mizernog stila mogli bi napraviti zanimljivih stvari. Činjenica je da ovih pet momaka na trenutke mogu napraviti zanimljiv glazbeni mi-

š-maš. Definicija *boy banda* govori da su takve sastave stvorile uglavnom diskografske kompanije ili poduzetni, medijima i marketingu bliski menadžeri kako bi zaradili velike novce. *Boy band* sastoji se uglavnom od četiri ili pet mladahnih, skladno građenih i uglavnom slatkih "frajerčića". No, samo jedan od njih, a to je u

pravilu frontman mora biti savršeno lijep, ostali moraju imati i nešto "štemerskog" da bi različitim tipovima adolescentkinja (prema recentnim istraživanjima relevantnih specijaliziranih glasila poput *Music Business International* ili *Billboarda* upravo su tinejdžeri vodeća potrošačka skupina u domeni zabavne industrije) bili ponuđeni i različiti tipovi idola. Ti mamini sinčići u patetičnim i bezličnim, uglavnom *r&b* pjesmuljcima nariču o propalim ljubavima, slomljenim srcima i usamljenosti u noći, no takav cendrav pristup po već provjerenoj formuli (dovoljno je sjetiti se, primjerice, superuspješnih *Take That* ili *Backstreet Boysa*) pali bez greške. Što je više suza proliveno, a djevojačka srdašca (ne) sretnija, njihov je, a i račun menadžera i kompanije deblji. Pa tko onda mari što će te otužne pjesmice već sutra zauvijek progutati zaborav čim ih s vrha top lista smijene "zvijezde" poput Christine Aguilere, Britney Spears i sličnih. NSYNC su prošlogodišnji album *No Strings Attached* prodali u 14 milijuna primjeraka širom svijeta, a 2,4 milijuna prodali su u prvom tjednu izlaska albuma! U povodu izlaska novog albuma *Celebrity*, Justin Timberlake, pje-

vač i glasnogovornik benda prilično je uvrijeđeno izjavio: *Zamara nas stalno napadanje glazbenih kritičara. Zanima me poslušaju li oni uopće naš album prije nego o nama stvore svoj sud.* Što se autora ovog teksta tiče, album je i više no pomno preslušan. *Celebrity* počinje iznenađujuće dobro, izvrsnom pjesmom *Pop*, prepunom odličnih semplova i zanimljivih rješenja te se doima kao da su je potpisali Prince i Michael Jackson u svojim najkreativnijim fazama. NSYNC su u pjesmu *Pop* očito namjerno stavili sve ono što pop nije. Ima tu *hip hopa*, *heavy metal* gitarskih rifova, rapa i iznenađujuće puno kreativnosti. Slično vrijedi i za naslovnu pjesmu *Celebrity* u kojoj do izraza dolazi uistinu solidno višeglasno pjevanje. Gone je izvrsna, akustičnom gitarom obojena laganica u kojoj se vidi da su momci mnogo naučili od Princea. No, u drugoj polovini albuma počinje bezlično "meketanje" u kojem ima i *soula* i *funkyja* i *2-stepsa*, svega i svačega. Bit će veoma zanimljivo čuti njihov sljedeći album. Na njemu će najvjerojatnije ili otići u totalnu "ljigu" ili će se posvetiti kvalitetnijim pjesmama kakvih u manjini ima i na albumu *Celebrity*. ☒

Mužikalije

Gitaristi i žongleri

U razdoblju nakon Univerzijade formirala se i scena iz koje su potekli mnogi današnji estradni prvaci. Okupljali su se u Martićevoj, kod automoto društva, brijali na blues, jazz, i dijelili snove

Karlo Nikolić

Postati glazbenikom san je mnogih adolescenata. Još uvijek čuvam fotografiju iz predpubertetskog razdoblja na kojoj kopam grimase u stilu Rorya Galaghera, držeći u rukama reket za badminton. Na svakom od okupljanju moje obitelji ne propušta se prigoda za spominjanje moga nastupa na proslavi petog rođendana. Tada sam izveo hit velikog zavodnika hrapava glasa Vlade Kalembera *Ja nisam kockar ali gubim*. Navodno je moj rani ulazak u svijet estrade završio nezgodnim padom sa stolca, na kojeg sam se popeo u želji da zadivim okupljenu rodbinu. Kasnije su se stvari odvijale svojim tokom (kako to neki političari obično kažu kad ne mogu ni naslutiti što nas čeka iza ugla) i ja sam se u starijoj adolescentskoj dobi doista zainteresirao za glazbu. Ipak, unatoč mojim, još

zarana primijećenim, bravurama na badminton reketu, gitarist nikad nisam postao. No, zato sam imao priliku upoznati ponekog od ljudi koji su imali priliku ne samo kopati grimase, već i doista muzicirati pred krugom publike

znatno širem od, po definiciji ushićenih, članova uže obitelji.

Pojesti ormar

“Hendrix kad svira srce ti se raspadne. Ili možeš pojest ormar ili cilit tri dana. Nekaj od to dvoje, nema između”, riječi su moga susjeda Darka. On je čovjek koji svira već deset godina, zaljubljenik je u jazz, flamenca, sambu, ali blues mu u posljednje vrijeme baš i nije po volji. “To mi je već dojadilo. Bluzer je ono, *u kurcu sam, probudio sam se, jebe me sve, ja sam jadan*. Daj, napij se i umri u rigotini. Dosadan si. Ali, u flamentu je to druga spika. To je prije svega držanje kičme, jedan, životni, muški stav. Znaš ono, temperament zrači iz toga, ratobornost. *O.K., jesmo u kurcu, živimo tu di živimo, ali imamo gitare i odrješiti smo, dođite, ajde dođite*. Svaka zemlja ima svoj blues.” S Darkom sam poveo razgovor o porivima zbog kojih ljudi postaju glazbenici. Ponekad mi se, naime, čini da su neki od ljudi koji sviraju istinski entuzijasti, poput Stefanovskog, a ponekad, na žalost, dobivam dojam da se radi o dokazivanju virtuoznosti koja je sama sebi svrhom. “Ante Mažuran, nam je, kad smo bili na prvom satu kod njega, rek’o: Sad ćete čut kako to zvuči kad raja krivo shvaća kako se svira jazz.

I sad ti je on ćopio ditru i odsvirao jedno tri milijuna nota. I kaže *šta sad, brljanje*. Mi ga gledamo, ono da bar ja tak brljam. A onda je odsvirao par nota, pa složi akord i veli, *evo to je jazz, tako se svira*. Tak se i sva ostala glazba svira, ne treba stalno drkat.” Gotovo da ne znam čovjeka kojeg imalo zanima glazba a da nije u nekoj fazi svoga života barem jednom uzeo gitaru u ruke ili to kriomice poželio. “Da, gitara je zabavna, dok je druge strane najsloženiji harmonijski instrument”, priča Darko dok sjedimo na mom novozagrebačkom balkonu, pijuckamo nescaffe i mjerkamo djevojku iz susjednog nebodera, “na njoj se ništa ne vidi, na klaviru je sve vizualno, dok je gitara jako složena, a ipak ju se da naučit svirat već kroz dva tri mjeseca tako da posluži na tulumu. S gitarom možeš napraviti potpunu harmonijsku progresiju i, s druge strane, svirat samo jednu liniju. Zato se smatra da je to najosjećajni instrument”. Nije ovo ništa posebno originalno ali je iz srca, jer Darko pripada onoj prvoj grupi. Glazbenih entuzijasta. “Ne znam, ima tako nekih jazz balada poput *My Funny Valentine*. To kad čuješ, ono, rak kože dobiješ od te tri note. Napuhneš se sav i ne mičeš se, totalno si metastaziran od te tri note.”

Škola narodnjaka

O tome da u glazbi nije sve ni tako bajno pričao mi je čovjek kojem je gitara u posljednjih deset godina bila kruh. Upravo je napustio bend od kojeg se moglo pristojno živjet (a zna se da je to u ovoj zemlji poprilično dostignuće) jer mu se zgadila estrada. Njegovi afiniteti kreću se od jazz, bluesa, soula, pa sve do ciganske glazbe. “Pa, znaš

kak kažu za gitaristu, ako ga hoćete zajebat samo mu pokažite note”, rekao mi je moj drugi sugovornik Damir sa smiješkom, ali dok smo razgovarali nije prikrivao ogorčenje. I njemu su stvari išle svojim tokom. “Ja sam se u srednjoj školi bavio crtanjem, nikad nisam ništa svirao, ali onda sam s frendom počeo nekaj, ja sam pjevo, on je svirao gitaru i kad je otišo na more ostavio mi je gitaru na čuvanje. Bio je otprilike dva, tri mjeseca na moru, a ja sam po kvartu žical ljude da mi pokažu harme i tako sam, kad se vratio, znao svirati sve akorde. Dotad sam se teško uklapao u društvo i gitara mi je jednostavno otvorila vrata. Počeo sam komunicirat s ljudima, pozivali su me na fešte i to.” Prva iskustva pred publikom stjecao je krajem osamdesetih svirajući na cesti s ondašnjim uličnim legendama poput oselbunog kantautora Milana Vlahovića, kasnijih osnivača festivala *Cest is d’ best* Paje i Hadžija te još mnogih danas već zaboravljenih *potepuha*. U razdoblju nakon Univerzijade formirala se i scena iz koje su potekli mnogi današnji estradni prvaci. Okupljali su se u Martićevoj, kod automoto društva, brijali na blues, jazz, i dijelili snove. Nakon tih underground dana počelo je gažiranje. “Sjećam se, sviral sam u Samoboru nekakvu *blues večer* kad su došli neki likovi, isto muzičari i ponudili mi da sviram gažu s njima. U ono vrijeme nisam imal posla pa sam pristao. I dali ti oni meni kazetu, a gore, ono *Ne dirajte mi ravnicu, Udaše mi moju Tenu* i ovakve stvari. Ja svoje bavljenje glazbom nikad nisam tako zamišljo, ali dobro, reko, počnem ja svirat s njima kad ono lova, novci. A i u vojsci u Banja Luci sam prošao školu sviranja narodnjaka.”

Double Maria

Bilo je to godine devedeset i treće kad je mjesečna plaća njegovih roditelja iznosila tristo maraka, a Damir bi zaradio sto maraka po samo jednoj svirci. Tada je njegov bend već svirao za *elitu*. U kafiću koji je kasnije ponio nobl ime *Lady Šram* okupljala se ekipa koja se, dok je većina Zagrepčana strepila za svoja materijalna dobra, svoja ne baš mukom stečena nije ustručavala bjesomučno trošiti. “Muzičari su ko i kuhari, dileri, kurve i konobari. Sve je to ekipa koja služi da bi se ljudi koji imaju novac osjećali dobro. Bio sam uvučen u sve to i tek kad se nagomilalo žutih kartona u obliku godina shvatio sam da sam otišao predaleko da bih se vratio. To me podsjeća na one filmove kad frajer izađe iz zatvora i želi se početi baviti nečim poštenim, ali ga stara škvadra nagovori na samo još jedan mali *job* i njega to opet potegne. Priča je uvijek ista”. Iz tog vremena ostala mu je u sjećanju anegdota koju je doživio svirajući s današnjim pjevačem grupe *Cubismo*, za jednog od moćnika s ruba zakona. Tip je sjedio zavaljen u stolac svakom rukom grleći po jednu djevojku. Kako je u ono vrijeme bila popularna pjesma iz filma “Kraljevi mamba” *Beautiful Maria*, nedodirljivi je Don Juan posve logično poželio jednu duplu. Trebalo je odsvirati istu pjesmu dva puta, za svaku od mladih dama po jednom. “Frajer nam je za to dao petsto maraka. Pjevač je u ono vrijeme tek došao u Hrvatsku pa me pitao postoji li novčanica od petsto maraka. Nije mogo vjerovat. Za te ljude ni dan danas ne znam jesu li bili mimo zakona ili tijesno povezani sa zakonom. Tad je to bilo skoro pa isto.”

Foto: Jonke Sham

Pornografski fiat

Ono što je zbunjujuće u cijeloj stvari, uz to što zaplet zapravo ne postoji, i što se može raspravljati o lošoj glumi, scenariju i režiji, jest da film čini čvrstu cjelinu

Rasturi me (Baise-moi, 2000.), režija: Virginie Despentes i Coralie Trinh Thi

Milijan Ivezić

Prava je zagonetka kako je moguće da se ovaj film održao više od tri tjedna na repertoaru. Bez ikakve reklame, bio je osuđen na propast od početka. Riječ je o francuskom niskobudžetnom eksploatacijskom filmu koji u sebi sadrži brojne scene inače svojstvene pornografskim filmovima. Riječ je o "eksplicitnom" seksu, naravno. Poslije filma mi se neko vrijeme po glavi motala dilema je li ipak riječ o porno-filmu čije međuprostore popunjavaju ubojstva, ili je riječ o filmu osvete čije praznine u radnji popunjavaju seksualne avanture dviju glavnih protagonistica. Ukratko, dvije djevojke se sretnu, povežu i potom ubijaju i ševe sve oko sebe – ne znam može li se to ikako drukčije nazvati.

Sklon sam vjerovati da su redateljice snimile ovaj film tek toliko da vide na što će sličiti te da malo uzburkaju duhove. Na početku usporednom montažom pratimo događaje koji će obje djevojke dovesti na put nasilja. Nadine (Karen Lancaume) je izmaltretirana dosadnim prigovaranjem cimerice i ona je zadavi. Manu (Raffaella Anderson) okrutno siluju zajedno s jednom drugom prijateljicom, a sama scena silovanja zanimljiva je stoga što je u isto vrijeme katalizator i informator o općem stanju svijesti likova. Silovanje je vrlo brutalno, djevojke su pretučene, a penetraciju možemo vidjeti u krupnom planu (film je sniman digitalnim videom, pa je slika malo zrnata za razliku od pornografskih filmova kod kojih takvog nećeg uglavnom nema). Glavni silovatelj nosi kondom, što je važno za nastavak filma; pokazat će se mržnja djevojaka prema nositeljima istih. Prevoditelj filma, inače, vrcasto naziva kondome "prezvićima". No, vratimo se sceni silovanja; Manu je mrtva hladna dok njezina prijateljica vrišti iz sve snage, silovatelj prigovara da se osjeća kao da "ševi zombija", a ubrzo potom i odustane. Manu poslije zanimljivo komentira da u "pici" nikad ne ostavlja ništa za uzeti; kao kad negdje parkiraš auto preko noći i odneseš sve iz njega jer znaš da će provaliti. Iako kroz silovanje prolazi relativno bez ozljeda, ako se takvo nešto uopće može reći, Manu uskoro prijeđe na "drugu" stranu ubivši brata ili dečka (nisam siguran) i otpočne s ubojstvima.

Voajerski pogled u podzemlje

Njezina nova prijateljica, Nadine, povremena je prostitutka koja joj se priključuje jer ne zna što bi bolje mogla raditi. Prvo ubojstvo počinje pokraj bankomata, ubivši jednu, izgledom dobrostojeću, ženu. Jedinu koji se izvuku poslije toga su oni koji seksualno zadovolje Manu i Nadine i ne budu tijekom toga "muške svinje" ili takvo nešto. Film je uglavnom lišen dubljih razmišljanja o problematici muško-ženskih odnosa, odnosno, ne razmišljamo previše osvećuju li se djevojke muškarcima zbog nečega jer one se zapravo i ne osvećuju – one, jednostavno neko vrijeme rade što ih je volja. Scene seksa su prilično pornografske, sve možete vidjeti, no i pored toga dobro se uklapaju u nasilnu cjelinu. Film pruža gledatelju voajerski

(a kakav drugi?) pogled u svijet podzemlja kojim se kreću likovi, tako da tijekom gledanja imate neugodan osjećaj da ste upali negdje gdje vam nikako nije mjesto.

lom krugu ljudi. Takav spoj nasilja i pornografskih detalja sasvim će sigurno biti nepodnošljiv većini. Na svjetskoj filmskoj sceni u zadnje vrijeme se dosta toga događa u vezi s prikazivanjem spolnih organa glumaca – ako živite u nekoj drugoj zemlji, obdarenoj boljom distribucijom, možete vidjeti film *Intimacy* francuskog redatelja Patricea Chereaua (njegova *Kralji-*

Sporedni likovi, neki od njih vjerojatno i sami porno-glumci, vrlo su vjerno dočarali svijet u kojem žive.

Scene nasilja su, zapravo, najveći problem filma. Bez oružja su još korektno snimljene, no egzekucije bilo kojim oružjem odudaraju od grubog realizma filma i djeluju vrlo umjetno. Ipak, kladim se da su i ovako za prosječnog gledatelja previše (scena u kojoj jedna od nesretnih muških žrtava dobije pištolj u anus, a ispaljeni metak eruptira s krvlju kroz njegova usta). Grozno, zar ne? Prisjetite se nekih visokobudžetnih akcijskih filmova, sigurno ste vidjeli nešto slično. Sve je u kontekstu. *Rasturi me* neće vam zapravo pružiti nešto što nikad niste vidjeli, ali će vam pružiti neuobičajen spoj žanrova. Nije riječ o filmu osvete, iako to tako izgleda na prvi pogled, već je riječ o filmu o praznini koja se javlja zbog raznih razloga, a rezultira u nasilju. Sad ću pristojno zanemariti prijašnju tezu da je film snimljen iz eksperimenta. Koji nije, na kraju?

Različite vrste hladnoće

Film nikako nije preporučljiv za gledanje. Kažem to ne zbog toga što smatram da je riječ o bezvrijednom filmu, već stoga što je riječ o nečemu gledljivom vrlo ma-

ca *Margot* je dostupna u videotekama), u kojem Kerry Fox, relativno poznata glumica, radi iste stvari koje rade njezine glumačke kolegice iz *Rasturi me*. Dakle, možete vidjeti "sve". Smatram da u otvorenom prikazivanju seksa nema ništa posebno provokativnoga, no vjerojatno ima – problematičnog. Kad gledate film *Rasturi me*, pitate se koja je razlika između pornografije i toga što gledate na platnu. Riječ je, svakako, o različitim vrstama hladnoće. Čini se kao da Manu i Nadine zaista uživaju u seksu, a to ipak izgleda nekako različito od pornografije, iako su scene sadržajno i vizualno iste.

Prvih pola sata obilježavaju prazni, besmisleni dijalozi, no onda se događa mali obrat; Nadine i Manu, kao da konačno postanu svjesne besmislene situacije u kojoj se nalaze, otpočinu nekom uvrnutom duhovitošću pratiti cijelu priču. Pada im na pamet da bi morale reći nešto pametno prije nego što nekoga ubiju – jer to je ipak, po njihovim riječima, velika stvar (sigurno "najveća" u životu). Kao da su svjesne vlastitih intelektualnih ograničenja, Nadine i Manu ne pretvaraju se da su nešto drugo i znaju da ne mogu riješiti svoje probleme. One su sadržaj crnih kronika.

Film ima dosta nedostataka, ali čini mi se da sve uspijeva izvući bespoštedni stav redateljica; one zaista ništa ne skrivaju. Bijes djevojaka iz filma usmjeren je protiv svih koji im stanu na put, jer one pokraj muškaraca ubijaju i žene (prva žrtva je žena). Zabavno je što od muškaraca ne traže nježnost i vjernost već samo dobru ševu, a to je definitivno protiv svih sadašnjih trendova. Prilično su zabavne i scene u kojima one zadovoljavaju svoje potrebe, jer nimalo ne oklijevaju; pogled ili dva s nekim slučajnim gostom bara ili recepcionarom hotela i hop – već su na djelu.

Gradacija ludila

Ono što je zbunjujuće u cijeloj stvari, uz to što zaplet zapravo ne postoji i što se može raspravljati o lošoj glumi, scenariju i režiji, jest da film čini čvrstu cjelinu. Kratak je (traje malo manje od osamdeset minuta) i nije dosadan, iako se ne događa ništa osim onoga što gotovo od samog početka možemo predvidjeti da će se dogoditi. Ipak, postoji jedva primjetna gradacija u svom tom ludilu; Manu i Nadine postaju svjesnije da će ih uskoro uhititi i njihovo ubijanje sve se više otima kontroli, zahvaća ih rastuće beznađe – pred kraj poubijaju čitav jedan bar u kojem se slobodno upražnjavaju seksualne aktivnosti. Neke scene gotovo su fantazmagorične, nadrealne, pune zagušljive neobične punoće emocija. Navest ću dvije scene kao tipične primjere dobre i loše scene. Dobar primjer: Manu i Nadine plešu u hotelskoj sobi, obje u donjem rublju, glasna glazbena podloga. Čemu služi ta scena, relativno dugačka, u kojoj se ništa ne dogodi između njih dvije iako sve navodi na to? Ne znam, ali odgovara filmu. Loš primjer: scena ubojstava u baru, gdje redateljice rade *homage* Tarantinu i prikazuju djevojke ispruženih ruku s pištoljima (u položajima kakvi se obično zauzimaju poslije obračuna s protivnicima) koje se brzo pomiču po prostoriji. Čemu ta scena, kao loš pokušaj kopiranja nekakve "otkvačenosti" drugih?

Možete pretpostaviti kako ta cijela stvar s Manu i Nadine završava. Ne baš kao s *Thelmom* i *Louise*, ali ne bitno drukčije.

Kao olakotnu okolnost za film mogao bih navesti jednu popratnu osobinu koja inače rijetko prati nasilne filmove; poslije gledanja imate pomalo mamuran osjećaj, kao da ste sami sudjelovali u svom tom prolijevanju krvi, osjećaj kakav vam se nikad ne može javiti poslije gledanja nasilnog, također eksploatacijskog akcijskog filma (Seagal, Van Damme i sl.). Ne bih rekao da je riječ o komičnom odmaku ili olakšanju, jer ih navedeni filmovi rijetko imaju (osim onih koji su toliko loši da su potpuno smiješni). Tako se događa čudan obrat u kojem nasilno pornografska cjelina ostavlja nesređeno, pomalo zbunjen, dojam koji nadvladava onaj nimalo zbunjen koji ostaje poslije "običnog" akcijskog filma. Ako ništa, imate o čemu razmišljati.

Opcionalni zaključak za automobilistički obdarene čitatelje

Jednom sam čitao neki tekst engleskog novinara o novom *alfa romeu*, u kojem je zaključio da je automobil izvrstan, ali ga na kraju ipak neće preporučiti – iako je zaljubljenik u *alfa romeo*. Zašto? Zna li onaj osjećaj užitka kad samo vi znate za nešto i ne želite podijeliti s drugima? Čudno je sve to, znam. *Rasturi me* nikako nije film za preporučiti, za prosječnog je gledatelja prenasilan i preeksplicitan, a nije ni baš toliko dobar kao spomenuti *alfa romeo*. Zapravo je dosta daleko od toga, a i karakteristika mu je da sam sebe ne preporučuje. Kad ga gledate, imate osjećaj da je sve to nespretno i promašeno, prenasilno, donekle i već viđeno (sjećate li se Osimima *Carstva čula?*), ali kad poslije nekog vremena sve "sjedne" pokaže se da film ipak ima dovoljno energije i rijetkih, ali iznimno pogođenih trenutaka koji sve to zajedno ipak nekako drže na okupu. Pornografski *alfa romeo*? Ne baš, možda neki *fiat* koji ima svojih trenutaka – iako je uglavnom pokvaren. ☒

Stephen Frears, redatelj

Film kao dobra priča

Pravo i Engleska bili su prije jako dosadni, sada je sve postalo mnogo zanimljivije

Sabina Pstrocki / Leo Bašić

Stephen Frears jedan je od najpoznatijih britanskih redatelja danas. Karijeru je započeo filmom *Gumshoe*, a film *Gifters* (1990.) nominiran je za Oscara. Studirao je pravo na Cambridgeu, a nakon toga zaposlio se u Royal Court Theatre u Londonu. Bio je asistent Lindsaya Andersona, Alberta Finneya i Karela Reiza. Njegov najpoznatiji film vjerojatno je *Dangerous Liaisons* koji je 1988. bio nominiran za šest Oscara. Radnja filma koja se temelji na scenariju Christophera Hamptona i romanu Choderlosa de Laclosa, smještena je u 18. stoljeće u Francuskoj. Posljednji Frearsov film je *Liam*, a govori o sedmogodišnjem dječaku koji odrasta u radničkoj obitelji u Liverpoolu ranih tridesetih godina. Film dotiče ekonomsku krizu u Engleskoj prije Drugoga svjetskog rata i pokazuje svijet gledan očima djeteta čiji se otac priključuje engleskim fašistima koji za sve nedaće krive Irce i Židove te tako traži izlaz iz vlastite besparice i nesreće. Veliki uspjeh postigao je filmom *High Fidelity*, radenom prema knjizi Nicka Hornbyja, možda najčitanijega britanskog pisca danas. Na SFF-u ove su godine prikazana četiri njegova filma u sklopu programa *Tribute to...* a uz spomenuta najpoznatija su mu ostvarenja *Hi-Lo Country*, *My Beautiful Launderette*, *Hero* i *Marry Reilly*. **Z**

Je li uobičajena stvar u Engleskoj da ljudi koji završe pravo, ili nešto drugo što nije povezano s filmom, snimaju filmove i postanu redatelji?

– Kad sam bio mlad nije bilo filmske škole. Svi su učili na mnogo kompliciraniji način. Bilo je to prirodno i veliki broj ljudi moje generacije koji se bave filmom došli su s drugih univerziteta. Mnogo je poznatih redatelja koji nisu studirali film – Ken Loach, Mike Leigh. Nisam svoj studij shvaćao ozbiljno, bio mi je jako dosadan. Pitao sam se zašto bih proveo život baveći se nečim što nije zanimljivo. Pretpostavljam da pravo samo po sebi i jest zanimljivo, ali nitko mi to nije znao pokazati. Pravo i Engleska bili su prije jako dosadni, sada je sve postalo mnogo zanimljivije.

Kako ste se počeli baviti filmovima?

– Radio sam za Royal Court Theatre, koji je bio ozbiljno kazalište i upoznao filmskog redatelja koji me pozvao da radim na njegovu filmu. Prihvatio sam i postao neka vrsta učenika Andersona i Finneya koji su bili veliki engleski redatelji. Tako sam počeo zarađivati za život. Poslije sam se zainteresirao i petnaest godina kasnije uvidio da se i sam mogu tim baviti. Sve se dogodilo slučajno. Najprije sam zarađivao malo, ali kad sam dobio posao na televiziji, mogao sam zarađiti plaću od koje sam živio. Prvi sam film napravio prije tridesete.

Napravili ste pauzu od četrnaest godina između svoga prvog filma Gumshoe i sljedećeg projekta, a radili ste TV filmove u međuvremenu. Zbog čega ste se odlučili ponovno snimati filmove i prestati s radom za televiziju?

– Moj prvi film bio je priličan uspjeh ia

ko nije zaradio mnogo novaca. Imao sam vrlo pametan scenarij, ali nisam, zapravo, znao kako raditi filmove. Sljedećih deset godina bilo mi je omogućeno da radim na televiziji i tu sam naučio kako raditi filmove i to sam mogao sve bolje i bolje, a moji filmovi bili su sve duži. Na kraju je došlo

Britanija je stvarno carstvo i uvijek je postojala kao carstvo, sada se mijenja. Oba filma imaju vezu s tom promjenom. Nakon *My Beautiful Launderette* ljudi su shvatili, po prvi put, da postoji velika azijska srednja klasa. Po prvi put Azijati nisu bili tretirani kao žrtve koje je trebalo žaliti. Pokazani su kao vrlo snalažljivi, poslovnici, puni života kao bilo tko drugi.

Miješanje različitih naroda, religija, rasa, mogla bi biti tipična američka situacija, a vi ste se bavili tom temom u Brita-

Stephen Frears

do eksplozije na velikom ekranu. *The Hit*, film koji sam napravio 1984. bio je mnogo više film nego *Gumshoe*, a zapravo je *Gumshoe* mogao biti bolji film, ali bio sam vrlo neuk. Polako sam učio i moj rad se poboljšavao. *Gumshoe* je bio pokušaj – poslije sam se vratio natrag i učio sve ispočetka.

Suradnja sa Kureishiem

Hanif Kureishi napisao je scenarij za My Beautiful Launderette. Kako ste počeli surađivati s njim? Je li to bio prvi put da ste se odlučili snimati udruženi s piscem?

– Radilo se o originalnom scenariju, on se prvi obratio meni, došao je sa scenarijem i napravili smo *My Beautiful Launderette* kao televizijski film. Napravili smo ga vrlo brzo i jeftino i bio je ukraden od kinematografa. Kao što sam rekao, bio je napravljen kao televizijski film, a zatim su došli ljudi iz kina, ugrabili ga i napravili od njega internacionalni hit. Tako se sve događalo. Ideja je bila Kureishijeva, film je zaradio dosta novaca, ja sam dobio nešto novca, a još važnije je to što sam postao uhodani redatelj za kina. Potpuno se promijenio i moj i Hanifov život. Film je stvorio njega, Daniel Day Lewisa i još neke ljude koji su radili na njemu.

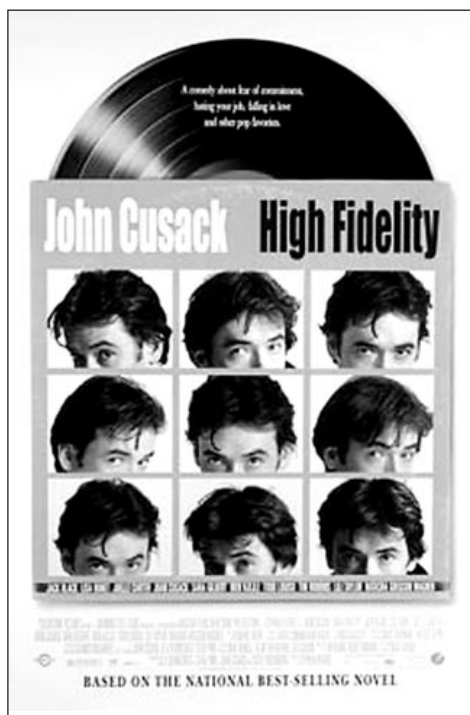
O čemu se radi u filmu My Beautiful Launderette?

– Hanif Kureishi ima oca Pakistanca i majku Engleskinju, išao je u školu u južnom dijelu Londona. Imao je prijatelja bijelca koji je jedan dan došao u školu obrijane glave, naime, postao je fašist. I eto početka priče o prijateljstvu u kojem je postojalo veliko političko neslaganje. Film smo smjestili u osamdesete i zapravo je prvi napad na Margaret Thatcher.

U posljednjem filmu Liam opet ste izabrali temu multikulturalne i multietničke Engleske, odnose katolika, Židova, Iraca. Je li ta tema ocrtaiva i sadašnje stanje u Engleskoj ili se nešto promijenilo s obzirom da je film smješten u razdoblje prije Drugoga svjetskog rata?

– Ovo ljeto smo imali rasne pobune i tuče. To je uvijek prisutno i uvijek je blizu.

Britanija je stvarno carstvo i uvijek je postojala kao carstvo, sada se mijenja. Oba filma imaju vezu s tom promjenom. Nakon My Beautiful Launderette ljudi su shvatili, po prvi put, da postoji velika azijska srednja klasa. Po prvi put Azijati nisu bili tretirani kao žrtve koje je trebalo žaliti

niji gdje je ona manje izražena. Mislite li da je stvaranje filmova na tu temu jedan od načina nadvladavanje razlika ili barem navikavanja na nekakvu toleranciju?

– Mislim da filmovi ne mogu biti toliko ozbiljni ili toliko velikoumni, prave se da bi zabavili ljude. Pokazuju da stvari nisu onakve kakvim ih ljudi zamišljaju. I sljedeći film koji ću snimiti bit će o multikulturalnoj Engleskoj, ali neću ga napraviti kao predavanje publici, napraviti ću ga kao dobru priču.

A o čemu će biti riječ?

– O ilegalnom imigrantu iz Afrike.

Jeste li još surađivali s Kureishijem?

– Na *Sammy and Rosie Get Laid*. To je politički film i opet se radi o multikulturalnom životu u Britaniji, o tome kako je suvremeni život kompliciran.

Što je s biografijom Joea Ortona?

– Joe Orton bio je dramski pisac šezdesetih, koga je ubio njegov ljubavnik. Kad je umro otkrili su se njegovi dnevnik koji su pokazali neobične priče iz tajnog života koji je vodio. *My Beautiful Launderette* također sadrži scene s homoseksualcima, mladićima koji nisu samo prijatelji, već imaju i ljubavnu aferu koja je tretirana više kao razlog za proslavu nego kao tragična bolest. Zapravo, napravio sam dva filma o homoseksualnim odnosima, odnosno novim vrstama odnosa i promjeni lica Engleske. Naravno, to se dogodilo u dugom vremenskom razdoblju. Ovi filmovi odjednom su isplivali na površinu i predstavljaju novu ideju Engleske kao modernije zemlje u kojoj postoji i kraljica.

Opasne veze

Poslije svih tih suvremenih tema odlučili ste se za Hollywood, 18. stoljeće, i Opasne veze koje su postigle ogroman uspjeh. Zašto?

– Scenarij je napisao Christopher Hampton i bio je to izvrstan tekst.

Je li vas on tražio da napravite film?

– On i američki producenti. Bila je to jednostavno predivna priča, fantastična i bio sam sretan što sam dobio izvrsne glumce. Mislim da je to jako dobar film i ponosan sam što sam ga napravio.

Jeste li potrošili mnogo novaca?

– Ne, za američki film to što smo potrošili nije mnogo. Bio je to veliki skok za mene, prvi holivudski projekt, ali ujedno i normalan nastavak mog dotadašnjeg rada. Dogodilo se da je film smješten u 18. stoljeće, ali bez obzira na to bio je subverzivan i na neki način huliganski.

Je li velika razlika između Laclosove i Hamptonove verzije?

– Scenarij koji je Christopher napisao vrlo je vjeran.

High Fidelity opet je holivudski film. Koja je razlika, osim u novcu, između snimanja u Americi i u Engleskoj?

– U Americi se najprije obogatite. Kad radite film u svojoj zemlji, pristupate različito. Napravio sam puno filmova u Americi i to je kao velika avantura. Mislim da su više služili za bježanje od stvarnosti. Lijepo sam se proveo i ljudi su tako talentirani.

Koji je razlog da publika više voli gledati američke filmove?

– Zato što se Hollywood više bavi zabavljanjem ljudi nego snimanjem ozbiljnih filmova, ali i zbog dominacije koju imaju. Na neki način su savladali svijet i ljudi se odgajaju na holivudskim filmovima.

Ali naprave tu i tamo poneki pametan film.

– Da, *High Fidelity* je pametan film.

Koga cijenite od holivudskih redatelja?

– Scorsesea, Paula Thomasa Andersona. *Boogie Nights* je dobar film, *Magnolija* također. Postoje individue koje rade filmove koji su interesantni bilo kome na svijetu.

Što mislite o produžetku vremena trajanja filmova, što je trenutačna tendencija u Hollywoodu?

– *Traffic* je, recimo, interesantan jer tretira stvarni život na dramatičan način. Ali, općenito mislim da je snimanje dugih filmova dosadno i da ima veze s ljudima koji ih rade. Film treba trajati devede-

set minuta. Zapravo duži se filmovi rade i drugdje i to je stvarno jako dosadno. Ponajprije se radi o lijenom razmišljanju. Misle da će biti interesantniji ako su duži, a ja to ne odobravam. Jučer sam gledao dva filma koji su bili predugi, većina je filmova preduga, ako su moji predugi, ispričavam se.

Možete li reći nešto o suradnji s Nickom Hornbyjem?

– Moja suradnja s Hornbyjem sastojala se u tome što sam pročitao njegovu knjigu i koja mi se jako svidjela. John Cusack mi je donio knjigu i pitao me hoću li raditi film. Nick mi je također prijatelj i vrlo je talentiran, interesantan i dosjetljiv pisac. Zapravo, većina mojih prijatelja su pisci, volim ono što pišu i volim Nickov glas.

O kojim je piscima riječ?

– Uglavnom oni s kojima radim. Nick Hornby, Roddy Doyle i Kureishi. I svi imaju smisla za ekonomiju.

Zašto ste se vi i Hornby odlučili smjestiti radnju u Chicago kad se radnja u knjizi odvija u Engleskoj, a i glazba i mali music store karakteristični su za Englesku?

– Puno je bolje što je film smješten u Ameriku. Da smo ga smjestili u Englesku bilo bi mnogo više samopreispitivanja i depresije. Tim što smo ga premjestili u Ameriku samo smo shvatili koliko je univerzalan, koliko pokriva svačiji život. Muzika u filmu nije ista kao i u knjizi, u knjizi je R&B (Rhythm and Blues), u filmu je muzika koju su američki momci voljeli, a to je engleski punk. Voljeli su engleski punk zbog njihovih godišta, uglavnom su mladi od Nicka.

Jeste li potrošili mnogo novaca na autorska prava?

– Dva milijuna dolara. Bruce Springsteen nam je dao snimku, prihvatio je malu cijenu, i kad se on složio svi su to trebali prihvatiti. Zapravo, mogli smo potrošiti mnogo više. Došli smo do svakoga i pitali možemo li koristiti glazbu po niskoj cijeni.

Je li vam ikad palo na pamet da snimate fantaziju ili bajku ili SF?

– Ne bih znao kako.

Koji su filmovi utjecali na vas ili su vam dragi?

– Rastao sam s velikim američkim filmovima, klasičnim američkim kinom, Johnom Fordom. Kad sam imao dvadeset otkrio sam i europsko kino, francuski Novi val, Talijane, sve sam gledao. Znači Ford, Renoir, Truffaut i slično.

Često kada se govori o Hornbyju, Kureishiju, spominje se nekakav alternativni način pisanja. S obzirom da radite s njima, što biste rekli za svoje filmove?

– Mislim da se ne smatraju alternativnim piscima. Oni su apsolutno u centru engleske književnosti. Mogu izgledati kao alternativni pisci, ali zapravo su klasičnici. Oni su odlični pisci. Hanif je klasičist i piše o modernim stvarima jer je moderna osoba, ali zapravo pokušava napraviti fuziju oba elementa. A ista stvar je i s Nickom, on je visokoobrazovan i vrlo inteligentan čovjek i piše o životu iz iskustva, ali bi isto tako čitao književnost iz 19. stoljeća. Zanimljivo je biti suvremen i klasič istovremeno.

Što mislite o spajanju književnosti i filma koje je sve češće i o činjenici da mnogi pisci, pa čak i oni koje nazivate klasicima pišu za potrebe filma, pišu scenarije ili knjige unaprijed razmišljajući kako bi se mogle jednog dana adaptirati za film?

– Najprije – mislim da je vrlo teško napisati knjigu. Razlog zašto su mladi autori pod utjecajem kina jest to da vole filmove onako kako bi ljudi koji snimaju filmove trebali biti zainteresirani za književnost. Ponekad se pitate zašto je ova knjiga ovako dosadna, film bi bio puno interesantniji. Opet dolazi do fuzije, ali to nema veze s komercijalnim impulsima. Ljudima su često filmovi puno uzbudljiviji od knjiga. Kad pišete knjigu htjeli biste da je interesantna i uzbudljiva kao i film. Pogledajte samo koliko energije ljudi dobivaju u kinu, ali sigurno se u nekoj točki zasite i odu čitati knjigu. ☒

razgovor

Jessica Hausner, redateljica

Manjak motivacije

Pisala sam priče kad sam bila mlađa i napravila sam nekoliko video radova sa šesnaest godina. Neke od tih priča učinile su mi se stvarnima i tako sam odlučila pokušati snimati filmove

Sabina Pstrocki / Leo Bašić

Jessica Hausner rođena je 1972. u Beču. Završila je psihologiju, a poslije i filmsku akademiju, i nakon toga snimila nekoliko kratkometražnih filmova. *Flora* je njezino prvo poznatije kratkometražno ostvarenje koje je postiglo uspjeh na nekoliko festivala, a relativno je uspješan bio i film *Interview*. Ove godine na MFF-u i SFF-u prikazan je njezin prvi duži film (79 minuta) *Dražesna Rita*, priča o introvertiranoj djevojčici koja ne podnosi svoju okolinu, bilo da se radi o prijateljima u školi ili o obitelji opterećenoj formalnostima buržoaskog života. Neshvaćena i usamljena Rita traži izlaz u onima koje smatra sličnima sebi, ali su njezini izleti sreće kratkog trajanja. Prilično mračan i tegoban film ironičnog naslova, bio je ove godine i u Cannesu. Evo par riječi o to-

Flora

me kako je nastao.

Koja je bila glavna zamisao kad ste počeli snimati Dražesnu Ritu?

– Prva stvar koja mi je bila na pameti kad sam se odlučila za *Dražesnu Ritu* bila je priča o mladoj djevojci koja počinu ubojstvo. Bila je to općenita zamisao i na početku nije bilo bitno kakvo će ubojstvo počinuti. Zanimala me kontradikcija jer nitko ne očekuje da će mlada djevojka počinuti ubojstvo ili da će biti tako radikalna. Tražila sam nekog tko ne izgleda tako na prvi pogled. Zapravo, uvijek su me zanimale tajne u ljudima, i mislim da se možda do određene točke može objasniti sve što netko učini ili sve što se dogodi.

Postoji jedna Hoffmanova priča u kojoj jednu mladu i vrlo lijepu djevojku jedan mladić prati do kuće i ulazi za njom u mračnu sobu u kojoj ona počinje puzati i ispuštati čudne zvukove. Mladić otkriva kako djevojka zapravo jede živo meso. To je ono o čemu sam razmišljala kada smo radili ovaj film – potpuna kontradikcija. Najprije mislite nešto i zatim otkrijete nešto potpuno drukčije. U *Dražesnoj Riti* postoji veliki manjak motivacije. To je film o samoći i o karakterima. Pitanje nije postoje li obitelji kao Ritina, već je stvar u tome da možeš imati osjećaj da ti je obitelj takva. A obitelj je zapravo mjesto na kojem trebaš iskusiti toplinu i život. Pokušala sam kroz obitelj prikazati jednu od karakteristika društva. Ovo je možda samo nekakva vrsta intelektualnog odgovora na pitanje kakva je zamisao filma, a emocionalni je odgovor prikaz žudnje ove mlade žene, usamljene i teške žudnje za prijateljstvom. Radi se o usamljenosti u kojoj se sreća može pojaviti i zatim opet izgubiti, i to je nešto što drugi likovi u filmu također imaju, njezin otac i majka i dječak i vozač autobusa. Svi oni na neki

način imaju potrebu osjećati toplinu i osjećati da pripadaju nečemu.

Kako ste našli glumce za Dražesnu Ritu? Među ljudima koje poznajete ili među profesionalnim glumcima?

– Svi su neprofesionalni glumci. Nitko

Lovely Rita

od njih nema iskustva, jednostavno sam razgovarala s njima i pitala ih hoće li glumiti. Volim kada u početku sve nije sigurno i kada otkrivamo stvari tijekom snimanja. Htjela sam situaciju u kojoj grupa ljudi nešto radi. Profesionalni glumci su istrenirani i žele biti precizni u onome što rade, ne radi se o tome da će film biti gori ili bolji, već o tome da neprofesionalci meni daju bolji osjećaj i s njima je rad spontaniji. Scenarij dovršim prije filma i glumcima ukratko objasnim što trebaju činiti.

Kako ste počeli snimati film?

– Pisala sam priče kad sam bila mlađa i napravila sam nekoliko video radova sa šesnaest godina. Neke od tih priča učinile su mi se stvarnima i tako sam odlučila pokušati snimati filmove.

Možete li reći nešto o svojim drugim filmovima?

– Interview je bio moj diplomski rad i radi se o mladoj ženi i mladom čovjeku koji vode odvojene živote. U jednom trenutku se sretnu, postanu prijatelji, no ubrzo se posvađaju. *Flora* je priča o djevojci

FILM

Jessica Hausner

u plesnoj školi koja pokušava plesati s najzgodnijim mladićem na satu plesa, i izlazi s njom jedan dan, ali ne želi ju poslije toga vidjeti.

Kako je prihvaćen film Dražesna Rita na festivalima na kojima je bio?

– Bio je na nekoliko festivala i bilo je zanimljivih rasprava o njemu, bio je dobro prihvaćen i primio uglavnom dobre kritike.

Kakvi su vam planovi za budućnost?

– Našla sam produkcijsku kuću u Beču prije dvije godine i *Dražesna Rita* je rađe-

Flora

na tu u koprodukciji s Philippeom Bobe-rom. Razlog zbog kojeg sam je tražila bila je mogućnost da budem nezavisna i da radim svoje filmove. Mislim da ću uvijek raditi nezavisne filmove, eksperimentirati, pokušati naći nešto novo. Ali, ustvari, mislim da ću uvijek ostati nezavisna.

Neki su redatelji bili nezavisni do izvesne točke, ali su se pokazali predobri te su se morali priključiti mainstreamu, što o tome mislite?

– Da, Stephen Frears, na primjer, ali vidjela sam neke njegove filmove koje je napravio ranije i mislim da su puno bolji od onih kasnijih. *Hi-Lo Country* mi je bio grozno dosadan. Ljudi u Njemačkoj potpuno su opterećeni američkim filmovima i tamo je gotovo nemoguće prodati film. Meni su uvijek bili interesantniji filmovi snimljeni u istočnoeuropskim zemljama. ☒

uhvatiti, vjerojatno stoga što nismo htjeli ili nismo mogli, ili zbog toga što su baš svi htjeli s njima razgovarati. Ali smo za-

7. Sarajevo Film Festival

Sabina Pstrocki / Leo Bašić

Od 17. do 25. kolovoza održan je 7. *Sarajevo Film Festival*, najveći filmski festival u regiji, i to unatoč problemima koji su od ranije postojali i još uvijek postoje, a koji se prvenstveno vrte oko financiranja. Prema riječima Mirsada Purivatre, direktora Festivala, ostala su kretanja progresivna. Neki su gosti, poput Howarda Feinsteina, selektora programa *Panorama* i Phillipea Bobera, selektora programa *Novi tokovi* već postali uobičajeni i ovo im nije prvi put da se pojavljuju na Festivalu.

Festival je otvoren filmom Danisa Tanovića *Ničija zemlja*, koji je dobio nagradu u Cannesu za najbolji scenarij, a prikazan je i na *Motovunskom filmskom festivalu*, gdje je, također, dobio nagradu koju je po našem cijenjenom mišljenju i zaslužio. Danisa Tanovića, kao i protagoniste njegova filma Branka Đurića poznatijeg kao Đuru, te Renea Bitorajca i Filipa Šovagovića, nigdje viđenog gosta Festivala, ovom prilikom nismo, kako se kaže u novinarsko-lešinarskom žargonu, uspjeli

to uspjeli, unatoč poteškoćama, ščepati Stephena Frearsa za dvadesetak minuta razgovora. Za razliku od prošlogodišnjeg festivala, ove godine nije bilo mnogo gostiju poznatih široj publici. Najbolji film Festivala možda bi mogao biti *Amores Perros* Alejandra Gonzaleza iz Mexica, prikazanoga u sklopu programa *Panorama*, film koji traje 147 minuta, a od kojih je možda samo zadnjih par suvišno.

U programu *Otvoreno kino* mogli su se još vidjeti noviji holivudski hitovi *Pearl Harbor*, *Bridget Jones's Diary*, *High Fidelity*, *Tomb Raider*, *Hannibal*, *Spy Kids*, *Shrek*, *Moulin Rouge* i *What Women Want*, od kojih su neki već prikazani u kinima, a neki će tek biti. Prikazana su i dva hrvatska filma, u sklopu regionalnog programa: *Polagana predaja* Brune Gamulina (ovogodišnji pobjednik na Puli) i *Tvrđa 1999*. Zvonimira Jurića. Od jugoslaven-skih filmova mogli su se vidjeti *Nataša* Ljubiše Samardžića i *Munje* Radivoja Anđrića. Prikazano je više od 100 filmova različitog trajanja, koje je pogledalo više od 30.000 posjetitelja i više od 200 novinara, što je znatno više nego lani. ☒

Kina

Pisma Oliveru

Uvjeren sam da su ljudi ovdje, a radi se o naciji koja zbog svoje slavne prošlosti i brojnosti ulijeva osjećaj strahopoštovanja, pristali trpjeti komunizam zbog vrućine

Zvonimir Dobrović

Oliver je dječak koji ima 28 godina. Upoznao sam ga u Zagrebu tri tjedna prije svog 'velikog' (dvotjednog) putovanja u Kinu. Putovanja o kojem smo Luka i ja dugo razmišljali i na koje smo još više vremena utrošili planirajući razne rute i etape koje bi vrijedilo vidjeti. Na trenutke se činilo kao da smo tamo već bili, a stvarna je Kina postala nešto nestvarno. Baš kao i taj dječak plavih očiju, koji se poput Wolanda stvorio uz mene, i odmah vratio u moju fantaziju, među sve ostale zablude koje sam upoznao, i koje tek očekujem.

Proveo je sa mnom tri dana, dovoljno duga i dovoljno kratka za otjelovljenje sna. Povratak o kojem govorim značio je zapravo njegov odlazak kući, odakle mi je pisao najljepša pisma na svijetu.

Ove riječi smatram svojim odgovorom. Ovo su moja pisma njemu, *Pisma Oliveru*, zapisi s putovanja koje traje.

I. pismo – Beijing 19. 07.

Natpis nakon ulaska u Kinu: *Be carefull* – prva poruka druge civilizacije. I ti si mi jednom rekao da budem oprezan s tobom, a sad kad ovdje čitam iste riječi shvaćam da je i Kina živo biće kojem se ne smijem prepustiti.

Nakon deset sati leta, izlazak iz aerodromske zgrade trebao je biti nešto osvježavajuće, ali vrućina i sparina bile su nepodnošljive. Pedeset metara koje je trebalo prijeći do taksija bilo je dovoljno da budem potpuno morkar. Vožnja do hotela duga je i zastrašujuća. Nismo točno znali gdje idemo, a četvrti kojima smo prolazili nisu izgledale prijazno. Derutne fasade, blatne ulice i mase izmorenih ljudi.

Ipak, hotelska soba u kojoj smo smješteni sasvim je pristojna, što zapravo znači da je dosadna poput svake hotelske sobe. A ono što te sobe uvijek određuje jest besmislena slika (tratinčice!, nisu čak ni bambusi ili zlatne ribice ili neki od kineskih motiva), koja visi na tapeciranom zidu te relativno čista kupaonica u kojoj kolonije buba vode miran život. Ovo *relativno* uz *čisto* jedino je što je u ovoj sobi bilo zabavno, iako se i to nakon nekoliko dana relativno izgubilo, jer u odnosu na sve ostalo što sam imao prilike vidjeti, kriteriji za poimanje čistoće bitno su se snizili. Tek toliko da ne moram koristiti riječ prljav uz koju se ne bih osjećao ugodno.

No, nešto ipak odaje gdje smo, a to su zamotuljci kaligrafije na kojima su nacrtana naša

imena i opće riječi kao *sreća* ili *uspjeh* oko kojih su stvorene legende i narodne mudrosti, što otkriva kineski smisao za filozofiju ili prodavanje magle. Još nisam siguran za koje bih se od ove dvije mogućnosti odlučio. Kad

truko manje novca. Kasnije smo, naravno, otkrili da je cjenkanje kineski nacionalni sport.

Nedugo nakon ovoga, naletjeli smo na neke studente koji su također imali veliku želju da nam pokažu svoje radove. Krenuli smo vidjeti i to, ali s čvrstom odlukom da ništa ne kupimo jer smo zaključili da je jedna kaligrafija za prvi dan ipak dovoljna. Klinci su razvezali o svakom od

bih slušao kako mi tumače tajne postojanja, osjećao bih da ni oni pojma nemaju o čemu pričaju i da je jedini razlog što mi lupetaju o 'duši' i 'pronalaženju mira' odvratanje pažnje od onoga što se u biti zbiva, a to je čista prodaja po barem dvostruko višoj cijeni. Čitavo me to upakiravanje i mistifikacija neodoljivo podsjetilo na jeftinu filozofiju Paola Coelha.

Prije svega, potrebno je razjasniti kako su se te famozne kaligrafije našle u sobi i tako joj dale kineski štih. U našoj prvoj šetnji gradom, prišla nam je mlada Kineskinja koja je rekla da studira kaligrafiju i crtanje i da ako želimo možemo vidjeti nove radove. Odmah se odnekud pojavio i njezin profesor (majstor kaligrafije) koji je samo govorio: We good friends! i Come see. Uveli su nas u neki dućančić u kojem je bilo stotinjak impresivnih crteža koje su nam nudili po cijeni od 50 do 5000 yuana (1 yuan, 'narodni novac' je otprilike jedna kuna). Ono što nas je zainteresiralo bila je ponuda da naša imena napiše na kineskom. Nešto je čovjek naškrabao, uglavnom, kistom je prošetao po rižinom papiru, udario pečat kojim se dokazuje da je on majstor ili tako nešto, strpao u neakve kutijice i gotovo. 200 yuana za dvije minute. Trenutak koji nam je bacio trunčicu sumnje u našega novog 'dobrog prijatelja' događa se samo stotinjak metara dalje – istu stvar mogli smo obaviti za dvos-

stotina crteža, a mi smo izvaljeni na udobnim stolcima odmarali noge nakon šestosatnog pješaćenja Pekingom. Motivi konja, bambusa, žena i zmajeva bili su identični onima koje smo vidjeli ranije, ali i njihova objašnjenja kao da su naučena iz iste knjige. Bili smo već zasićeni i nerasporeženi da sve čujemo i ubrzo smo otišli, a oni su krenuli u lov na nekog drugog.

Ipak, moram reći da sam shvatio nešto važno u trenutku kad sam plaćao posve bezvrijedan komad papira na kojem je kao pisalo moje ime – shvatio sam svoju ulogu u Kini. U ova dva tjedna nije na meni da umišljam kako otkrivam tajne tisućljeća jednog carstva i života na ovom kraju kontinenta ili da se pretvaram da razumijem kineski život. Jedina uloga koju imam, i koju će mi oni priznati, jest uloga lovine. Kinezi

su trgovci. Nešto moram kupiti, jer oni moraju prodati. Ovo priznanje i saznanje na početku putovanja vrlo je važno, jer to je za sada jedino što znam o sebi u Kini. Ovo nije mjesto u koje se može uklopiti, ovdje sam uvijek stranac. Nema nestajanja u gomili, nema bijega.

To me pomalo ispunjava panikom jer osjećam da su svi svjesni moje prisutnosti. Svi znaju da sam ovdje, ja-bijelac, ja-stranac. Potpuno drukčije od ičega što sam do sada doživio. Šetnja Parizom ili Londonom je smirujuća, tamo se može biti dio nečega, ili se skriti. U Kini toga nema, u Kini su uvijek oni i ja.

Estetski dojmovi: u Pekingu užasno smrdi, zrak je toliko zagađen da se od smoga i prašine ništa jasno ne vidi. Ceste su prljave i ukrašene vrećama smeća koje se ostavljaju na svakom uglu. Uz kišnu sezonu, vrućine i toliko smeća, smrad je sasvim razumljiv. Temperature su ljetne (oko 30 stupnjeva), ali visoka vlažnost zraka onaj je faktor koji život čini nepodnošljivim. U prvoj minuti izvan klimatiziranog prostora, čitavo je tijelo prekriveno znojem tako da je svaka šetnja još dodatno neugodna. Zatim, kao da to nije dovoljno, prelaženje ceste može biti prava avantura jer Kinezi sa svojim starijim japanskim automobilima i biciklima nikada ne staju. Promet uvijek teče, nema zastoja, i nitko ne mari za pješake. Na kineskim cestama (eh, da samo na cestama) vlada zakon jačega.

2. pismo – Beijing 21.7.

Polako, nakon šoka, ulazim u Kinu o kojoj sam razmišljao u Zagrebu, polako pronalazim Kinu s kojom sam i došao. Naime, navikao sam se na nevjerovatnu vrućinu i smrad, te na mase ljudi u neprestanom pokretu koji me u prolazu odmjeravaju. U tim ljudim šetnjama koje su fizički iscrpljujuće na pamet mi padaju razne

bar ili konobarica zaleti prema tom zidu s mrežicom kojom hvata obrok za novog gosta. Očito, mnogo se pažnje posvećuje tomu da hrana bude svježja. Kineska kuhinja izuzetno je vesela i puna boja, na što se posebno pazi pri kombiniranju raznih biljnih priloga. No, volio bih srušiti jedan mit o kineskoj kuhinji, mit koji su mi svi pred put iznova prepričavali. Ljudi imaju neki opći dojam o 'zdravoj kineskoj kuhinji', o laganim jelima, o dijetnim odlikama kuhanja na pari i slično. Sve je to filtrirano za zapadno tržište, sve je to samo trend koji su proširili sami Kinezi. Opet, trgovina, a za prodati nešto 'nemasnom' Zapadu nije na odmet manikirati nacionalnu kuhinju. Ono što se jede u Kini nema nikakve veze s onime što se nudi u kineskim restoranima u Europi. Hrana je u Kini toliko masna i teška da bi prava asocijacija na učinak njezina učestalog konzumiranja bilo suženje krvnih žila, kolesterol i, naravno, srčani udar. Čak i kad se nešto skuha na pari, obično se stavi kao prilog nečemu s čega se mast obilno slijeva, ili se i to ispareno baci u wok (tradicionalna zdjela) s uljem, tek toliko da se dobije bolji okus. O riži također ne treba previše raspravljati, ona se jede umjesto kruha, dakle kao nekakav dodatak svinjetini, piletni ili ribi, a i ta riža je masna. Naravno, to je drukčija riža od one koju jedemo ovdje, njihova se sa štapićima može jesti bez problema jer je ljepljiva i servirana u malim zdjelicama iz kojih se štapićima otkidaju komadi.

Još me jedna stvar zapanjila, a nisam ju nikako mogao predvidjeti prije nego sam krenuo na put, pogotovo ne nakon mnogih stereotipa koje sam kod kuće usvojio. Naime, kada sam se spremao u Kinu jedan od čestih argumenata mnogih koji su me odgovorili od putovanja bila je politička situacija u Kini i neprijateljstvo Kineza. Bez obzira što o njima čuli, Kinezi su vrlo topli i dragi ljudi, željni susreta sa strancima. U očima im se vidi potreba za kontaktom, za saznanjem o bilo čemu što dolazi sa Zapada. Osim trgovaca, koji se kad vide bijelce od sreće potpuno deformiraju, prilazili su nam na cesti i obični prolaznici (uglavnom mlađi koji su nešto kao znali engleskog) i počeli s nama pričati o najbeznačajnijim stvarima, postavljati razna pitanja tek toliko da o nečemu pričamo. Inače, o Hrvatskoj su znali jedino za Šukera, jednom kad bismo konačno razjasnili Hrvatsku kao geografski pojam. Ono što mi se činilo vrlo simpatičnim bilo je vikanje Hello svakih trideset sekundi. I to je često bilo jedino od engleskog što bi znali, a ako bi i krenuli u nekakvu priču, očajnički bi tražili riječi kojima bi postavljali pitanja. Naravno, mnogo puta bi jednostavno stali usred rečenice jer dalje nisu znali i osjećaj nemoći bi im se pretvorio u lagani osmijeh i jedan tužni *Sorry*.

3. pismo – vlak Beijing – Xi'an, 22.7.

Tek sam nekoliko sati izvan Pekinga, ali već mi se po glavi motaju slike njegovih beskrajnih zgrada i ulica koje žive divljom vožnjom autobusa i automobila, jednoličnim okretanjem pedala i ritmom koraka. Peking će mi se još dugo pojavljivati pred očima jer to je ipak moj prvi susret s drugim svijetom, a nisam mogao izabrati svijet više različit od

mog. Drago mi je da su moja vrata Azije bile pekinške ulice kojima sam stupao posve nevažan i nadglasan.

Vožnja vlakom do Xi'ana koji je udaljen oko 1000 kilometara, traje 14 sati. Na tom dugom putu sređujem dojmove. Prisjećam se Kineskog zida po kojem sam se jučer pentrao. Zid toliko ogroman da je groteskan, a vidjeti tisuće turista kako se uspinju vrlo visokim i strmim stepenicama po kiši stvarno je doživljaj. Biti jedan od njih još je veći doživljaj. Zid po kojem danas bezbrižno hodaju američki penzići s Floride u stvari je grobnica milijun ljudi koji su ubijeni gradeći ga. Ovakog grandioznog građevina u današnjem ubrzanom svijetu kratke koncentracije gubi svoju čar. Suvremeni čovjek nema strpljenja i zato je Kineski zid sveden na 45-minutnu turističku zabavu ili agoniju.

4. pismo – Xi'an, 24.7.

Već kad sam krenuo iz Pekin-ga znao sam da će od sada vrijeme brže prolaziti jer u svakom ćemo sljedećem gradu biti po tri dana i nećemo imati vremena sjesti i odmoriti se.

I dalje mi je jedna od najzanimljivijih stvari na ovom putovanju želja Kineza za kontaktima sa strancima. Godine zatvorenosti i izoliranosti zaista su ih učinile gladnim drukčijeg. U toj nestašici promjena kojoj su izloženi, žedno gutaju sve što dolazi sa Zapada. Naravno, s velikom dozom nekritičnosti, koja je u krajnjoj liniji jednako opasna. Kroz sav kineski ponos, koji se manifestira kroz veličanje svega kineskog, osjeti se i pomalo podanički odnos prema zapadnoj kulturi, a radi se zapravo o otpadcima te kulture (fast food, trendy odjeća ili glazba). Kolonijalna prošlost još je uvijek vrlo

primjerice, piletina bez kostiju. A što se, pak, tiče jedenja sa štapićima, nije nam dugo trebalo da se izvježbamo. U restoranima su nas uvijek s drugih stolova promatrali da vide kako ćemo se snaći, ali kad bi vidjeli da čisto pristojno baratamo priborom, uvijek bi se nasmiješili i kimali glavom kao da smo nekakvi sportaši koji su baš nešto osvojili. Ipak, moram reći da baš nije

ke u odnosu na bilo koji zapadnjački grad. Dućani rade do ponoći, gomile ljudi u kupovini, ceste su zakrčene automobilima, sve je živo i u pokretu. Neonske reklame, kao emisari Zapada, bdiju nad korporacijskim dolarima i ispunjavaju svoju zadaću privlačenja ljudi u hramove potrošačkog društva.

Noću na ulicu izmile i mnogi beskućnici kao vampiri koji kao

ma i prijateljima. Ali Suzhou je ipak poseban jer je čitav poput parka.

U vlaku od Suzhoua do Shanghaija upoznali smo jednoga mladog Kineza koji se odmah ponudio da bude naš vodič u Shanghaiju te nas pozvao i kući na večeru. Veselili smo se našem susretu s pravom kineskom kućnom atmosferom. Njegova majka je pripremila dovoljno hrane

ki grad nije bio, od izgleda do izgubljenosti i pozitivne otuđenosti. Mislim da ljudi koji ovdje žive, bez obzira na nepreglednu veličinu grada, nisu žrtve tog beskrajnog betona, nisu u džungli, već su u svom domu. Ovo se ne čini kao Kina kroz koju sam do sada išao, ovo kao da ne pripada nigdje, već je samo za sebe. Shanghai je najveće gradilište u Aziji, ovaj grad je magnet koji sa svojih 13,5 milijuna stanovnika kao da se nalazi na drugoj strani svijeta, izvan Kine. Onog trenutka kad se osjećaj slobode i nehaja, kakav je prisutan u Shanghaiju, bude proširio na cijelu Kinu, ta će zemlja biti najveća sila na svijetu. Sada je samo najveća neiskorištena prilika. Zemlja koja je okovana tradicijom, ali koja se polako budi i otvara. Zemlja koja je dovoljno velika da proguta svakog, ali koja je istovremeno i lak plijen. Kinezi mi se čine kao ljudi bez privatnosti, kao ljudi koji su zaista navikli živjeti jedni s drugima, a to je nešto što se na Zapadu još uči. Upravo to bi mogla biti karta na koju bi trebali zaigrati u sljedećoj partiji, partiji koja možda već počinje.

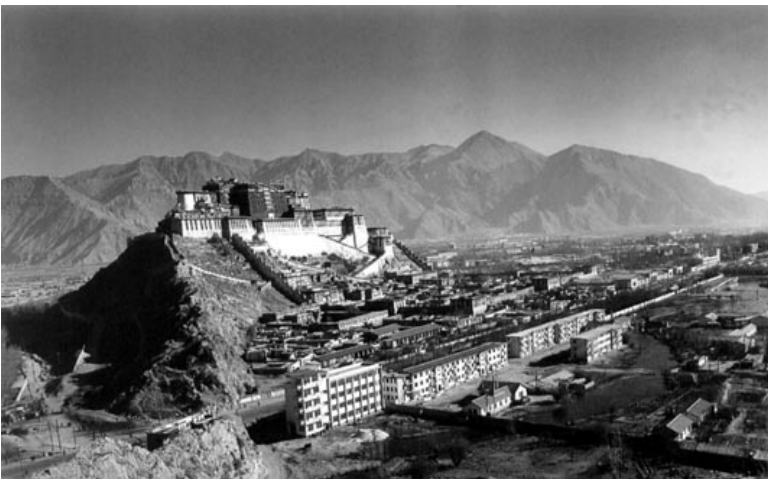
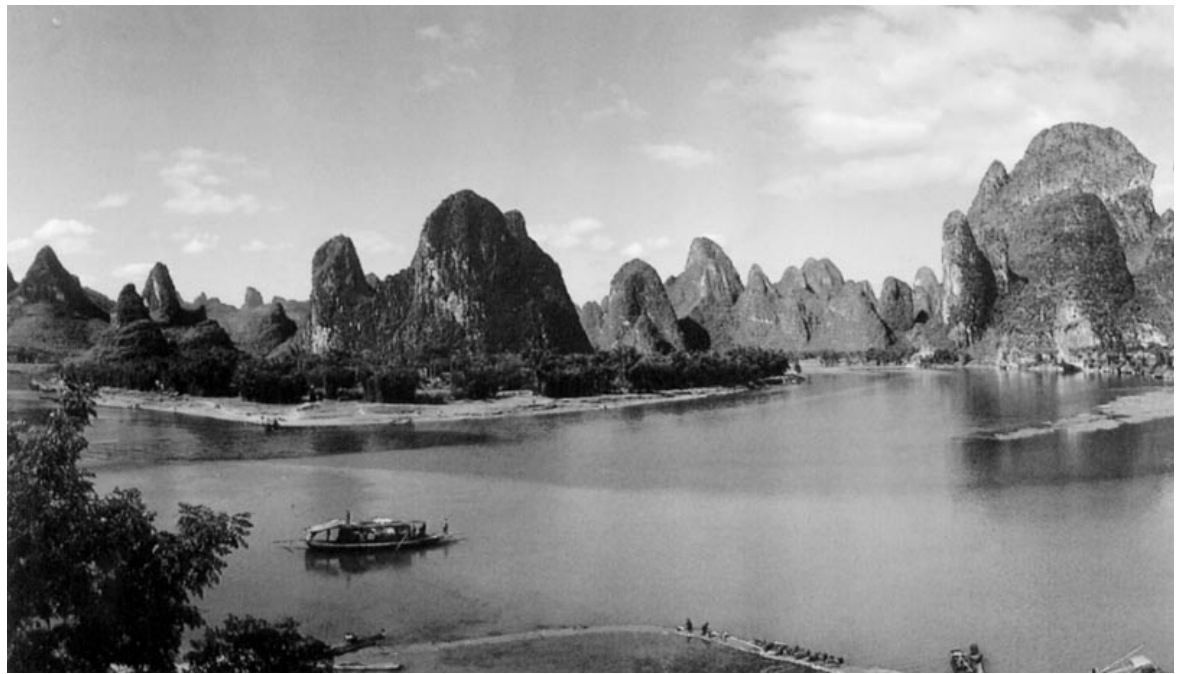
7. pismo – Shanghai 1.8.

Dragi Olivere,
Ovo je posljednje pismo koje

Suvremeni čovjek nema strpljenja i zato je Kineski zid sveden na 45-minutnu turističku zabavu ili agoniju

Prije nego sam krenuo, u putopisu Nade Marinković pročitao sam da u Kini 'svatko nađe ono s čim je u nju i došao'. Tada me prvi put bilo strah krenuti

prisutna, iako se ona danas transformira iz prisilnog u dobrovoljni kolonijalizam kojeg predvodi Amerika. Zapad je postao utopija Kineza.

U toliko velikoj zemlji kao što je Kina, regionalne su razlike izuzetno izražene, čak do razmjera da se 'sjevernjaci' i 'južnjaci' ne razumiju.

Tako je i kuhinja u Xi'anu prilično drukčija, nešto manje masna i laganija. Zanimljivo je naručivanje hrane u restoranima (koji su inače vrlo jeftini, do 100 yuana za bilo što). Naime, nemaju svi restorani menije na engleskom, već vam uredno donesu izbor jela na kineskom i čekaju narudžbu. Dok nismo naučili osnovne izraze kao riža, piletina, riba i slično, morali smo se snalaziti rukama i nogama. Luka je oponašao sve moguće životinje koje se mogu jesti, a ja sam pokušavao nacrtati nešto od priloga. Nakon nekog vremena zaista smo se uhodali pa smo crtežima naručivali i detaljnije stvari kao,

lako uvijek uloviti neki komadić kikirikija ili graška, pogotovo kada plivaju u toliko ulja.

5. pismo – Nanjing 25. 7.

Danas smo avionom stigli u Nanjing i dočekalo nas je sunce. Ovaj grad je dosta južnije (Nanjing znači *južni glavni grad*, a Beiping *sjeverni glavni grad*) od Pekin-ga, nešto više od 1000 kilometara i prvi put u ovih nekoliko dana vidimo čisto nebo i sunce. Inače su nam do sada pogled zaklanjali neka čudna maglica i oblaci. Već na putu od aerodroma do hotela primijetili smo da su ljudi ovdje bogatiji, da se bolje živi nego na sjeveru. Kuće su veće i novijeg datuma, a automobili nešto kasnije proizvodnje. Još jedno ugodno iznenađenje – puno više ljudi govori engleski. Bez obzira na to što smo fizički trenutačno najdalje od Zagreba, ovdje se zaista osjećam najbliže kući.

Večeras sam išao u šetnju gradom i gotovo da nema veće razli-

čnoće more opsjedaju savjest revnih vjernika. Mnogi od njih su ljudi bez nogu koji jednostavno leže na cesti i pužu s limenkom u ruci. I ne radi se o jednom ili dva čovjeka, jer ima ih na svakih dvadesetak metara. Strašan prizor, ali ne možeš ništa osim ne obazirati se previše i paziti da kojeg ne nagaziš.

6. pismo – Shanghai 1.8.

Posljednje jutro u Kini. Putovanje je ispalo tako da to bude šangajsko jutro. U međuvremenu smo bili u Suzhou, gradiću između Nanjinga i Shanghaija, poznatom po svili. Suzhou je miran i iznimno čist i lijepo uređen s mnogo parkova i jezera.

Inače, i u gradovima kao Pekin-g ili Xi'an ima dosta parkova koji su besprijeckorno uređeni, u kojima su često hramovi ili pagode, jezera i brdašca, kao s kakve idilične slike. U parkovima se često uvečer okupe stariji ljudi i vježbaju, puštaju zmajevu ili se jednostavno prošeću sa znanci-

da nahrani deset ljudi, a ne tek nas dvojicu. Žive u skromnom dvosobnom stanu u velikoj zgradi, negdje na periferiji grada. Šangajska periferija izgleda identično zapadnima, mnoštvo zbijenih zgrada koje podsjećaju na Dugave. Nakon večere otišli smo na *American bowling*, što je veliki hit u Shanghaiju, ali i vrlo skup sport u odnosu na bilo što drugo.

U šetnji šangajskim ulicama ponovno sam imao osjećaj da sam negdje u Europi. Mnoge zgrade bile su kao precrtane sa zagrebačkog Gornjeg grada, a na drugoj obali rijeke Yangtze nalazile su se ogromni neboderi, uglavnom banke, koje su na trenutačno podsjetile na panoramu New Yorka, ali svojim čudnim oblicima i arhitekturom bez sumnje su odavali nešto azijsko. Shanghai je zaista čudan spoj svih mogućih kultura i svjetova, komunizma i kapitalizma, i na te dvije rječne obale suprotstavljene su dvije kulture. To je velegrad na način na koji ni jedan dosadašnji kines-

ti iz Kine pišem i prvo koje ću ti poslati. Prije nego sam krenuo, u putopisu Nade Marinković pročitao sam da u Kini 'svatko nađe ono s čim je u nju i došao'. Tada me prvi put bilo strah krenuti. Nisam znao s čime odlazim, što nosim sa sobom. Nisam znao s čime si me ostavio i s čime ćeš mi, kako smo se dogovorili, ponovno doći.

Ako se na putovanja odlazi da se pronađe odgovor na nešto, onda je moje došlo u pravi čas. Dok se polako ispunjavao moj kineski san, imaginacije i slike s kojima sam ovdje i došao, dok sam se polako zaljubljavao u ovu zemlju, strah da ćeš svojim povratkom postati kao Kina i ispuniti sva moja obećanja meni samome, rastao je svakim danom. Kinu je lakše napustiti nego tebe. Tebi se lakše prepuštiti.

Ne poznajem te, ali moraš doći, bez obzira na strahove, moraš doći, makar da razbiješ iluziju!

Tvoj Z. ☐

Optimistička projekcija

Njima se pridružuje jedno šarenog društvo ne manje značajnih ljudi od prakse i respektabilnog

i – u određenom smislu – ambiciozni, ali ima i sažetih. Na pitanje što se može očekivati od umjetničke ustanove u 21. sto-

nosti. Muzeji, državni, regionalni, gradski, privatni ili korporacijski još uvijek su potencijalni motor promjena. Naravno, sve

Habsburgovci osnivali *Kunsthistorisches Museum* u Beču i kada su slikara Davida Teniersa starijeg imenovali kustosom zbirke. Ti modeli i praksa na njima utemeljena, koja se vremenom izrodila u birokratsku i samodovoljnu ustanovu, jednostavno trebaju nestati s radarskog ekrana 21. stoljeća – kaže jedan od anketiranih umjetnika. Oslobođimo se zastarjelih kategorija i prihvatimo otvorenost izazova našeg vremena – kaže u svom odgovoru Jean Hubert Martin, sadašnji direktor *Kunstpalast* kompleksa iz Düsseldorfa.

Prednost manjim ustanovama

Iako i nadalje postoji tendencija stvaranja mega-ustanova poput *Museumsquartiera* u Beču (oko 60.000 kvadratnih metara), *Tate Modern* ili upravo započeta projekta *Santa Maria della Scala* u Sieni (oko 110.000 kvadratnih metara, dakle više od Centra G. Pompidou!), *Guggenheima* u Bilbao i nacrtu novog *Guggenheima* u New Yorku, muzejske euforije u Japanu i čitavom Dalekom Istoku, u odgovorima se jasno govori da takvim megaprojektima nije mjesto u 21. stoljeću. Prednost se daje manjim, lako prilagodljivim ustanovama koje će znati i moći brzo reagirati na izazove apsolutno nepredvidljivih tokova umjetničkog stvaralaštva.

Palača Tokio sagrađena je kao desno krilo slične građevine, obje podignute u funkciji Svjetske izložbe u Parizu 1937. godine. Dijeli ih prostran plato točno nasuprot Eiffelova tornja. Oni koji žele muzej, posjetit će lijevo krilo gdje je danas smješten *Muzej moderne umjetnosti grada Pariza*. Suzanne Pagé, energična ravnateljica tog muzeja, također se odazvala na anketu i u svojem je odgovoru ukazala na komplementarnost novog prostora i muzejske ustanove koju vodi. Pred nama su uzbuđenja novih avantura – piše pozdravljajući tu novu inicijativu.

Uz to i on ukazuje na potrebu fleksibilnosti umjetničke ustanove, David Thorp iz Fondacije Henry Moora u Leedsu dodaje nešto vrlo važno. On govori o multikulturalnosti. To je, inače, vrlo česta riječ kada se govori o budućnosti umjetničkih ustanova. Ustanovama koje su zatvorene u svoje institucionalne, profesionalne, nacionalne i geografske okvire nema više budućnosti. Uostalom one su i tako mrtve već dosta vremena, ali traju. Takve ustanove i ljudi koji ih još vode nemaju se čega plašiti. Nitko im neće ništa. Ono čega se plaše, njihova je vlastita sjena.

Izazovna anketa s neočekivanim odgovorima u osnovi točno govori o realnom stanju stvari. Malo tko išta zna, ali izvjesni parametri postoje. Sve snažnije povjerenje ukazuje se intuiciji i kreativnim izazovima, a na umjetničkim ustanovama je da širom otvore svoja vrata, da ih ostave otvorena do kasno, da svojim posjetiteljima ponude raznovrsnu zabavu i dobru umjetnost (Daniel Birnbaum, Frankfurt), ne previše video-instalacija i jeftini restoran. Mjesto gdje će umjetnici i publika zajedno časkati i gubiti vrijeme (Lars Grambye). Mjesto dijaloza i uzoran društveno relevantan model koji će ohrabriti one koji još kaskaju utabanim stazama prošloga stoljeća. ■

Što se može očekivati od umjetničke ustanove u 21. stoljeću?

Ustanovama koje su zatvorene u svoje institucionalne, profesionalne, nacionalne i geografske okvire nema više budućnosti

Želimir Košćević

Jedna relativno skromna knjižica, koja se u javnosti pojavila ovog ljeta izazvala je nemalo veselje u onim krugovima koji umjetničke ustanove, i muzeje dakako, nastoje sagledati drukčije od ustaljena mišljenja, danas, na žalost, još uvijek prisutnih kustosa i ravnatelja koji su svoju predodžbu o takvoj ustanovi formirali na prošlostoljetnim, a gdje i na još starijim teorijskim, idejnim i praktičnim osnovama. Riječ je o knjizi što su je zamislila dva izuzetno dinamična francuska stručnjaka mlađe generacije: Jerome Sans i Nicolas Bourriaud. Ne tako davno oni su svojom inicijativom pokrenuli revitalizaciju golemog prostora Palače Tokio u Parizu i sada su, neposredno pred otvaranjem toga novog kulturnog centra pokušali potražiti odgovor na pitanje koje im očito nije dalo mira. I sami pred izazovima novog stoljeća, odgovorni za – ako ništa drugo – trogodišnji program rada Palače Tokio postavili su anketno pitanje: Što se može očekivati od umjetničke ustanove u 21. stoljeću? To je pitanje negdje u proljeće elektronskom poštom upućeno nizu stručnjaka, zaposlenih i slobodnih kustosa, umjetnicima i kritičarima širom svijeta. Da je pitanje u zraku i da je u osnovi vrlo aktualno svjedoči i 286 prispjelih odgovora. Potpisnici odgovora nisu osobe bez težine i stručnog kredibiliteta. Ovdje nema smisla navoditi sva imena, ali ako se znade da se među njima nalaze Bart de Baere, novi direktor *Muzeja moderne umjetnosti* u Antwerpenu, Tuula Arkio, do nedavno direktorica KIASME u Helsinkiju, David Elliott, koji ovog časa napušta Stockholm i odlazi u Tokio, Robert Fleck, profesor na akademiji lijepih umjetnosti u Nantesu, Lars Grambye, direktor *Danske fondacije za suvremenu umjetnost*, slobodni kustos Carlos Basualdo, Dan Cameron iz New Yorka, umjetnica Shirin Neshat, Yoko Hasegawa selektorica ovogodišnjeg Biennala u Istanbulu, Maria de Corral, direktorica kolekcije *La Caixa* iz Barcelone, grupa IRWIN, kineski umjetnik Cai, fotograf Araki, Suzanne Landau, glavna kustosica muzeja u Jeruzalemu, švedski kritičar John Peter Nilsson, Suzanne Pagé, direktorica *Muzeja moderne umjetnosti grada Pariza*, Pierre Restany, umjetnik Lawrence Wiener, hrvatski umjetnici Saša Ilić i Ivana Keser i tako dalje, preko iznesenih mišljenja ne bi trebalo proći olako.

Prednost se daje manjim, lako prilagodljivim ustanovama koje će znati i moći brzo reagirati na izazove apsolutno nepredvidljivih tokova umjetničkog stvaralaštva

iskustva na području suvremene umjetnosti: arhitekti, dizajneri, ugledni galeristi, muzejski savjetnici, voditelji izvaninstitucionalnih umjetničkih programa, pa čak – zahvaljujući demokraciji elektronskih medija – i jedan "lutajući revolucionar".

Odgovor na pitanje trebao je biti relativno sažet, svakako ne duži od – kako se po starom kaže – jedne kartice. Organizatori ankete vrlo jasno su naveli da ih zanima otvoreno i eksperimentalno mišljenje, intelektualna avantura po cijenu mogućih kontradikcija i rizika. U potaji su se nadali smjernicama budućeg trogodišnjeg programa ustanove koju vode, iako su po nekim znacima, kao i realizaciji ankete, osnovne smjernice djelovanja palače Tokio u Parizu već zacrtane.

U ponuđenim odgovorima prevladava za 21. stoljeće optimistička projekcija ustanove namijenjene umjetnosti. Svako da se ovdje misli i na muzeje suvremene i moderne umjetnosti, ali i na sve one "prostore" (hale, domove, kuće, dvorce, i "Klovićeve" naravno, ukratko, sve natkrivene prostore) koji udomljuju suvremenu umjetnost. Ima odgovora koji su poduži

premosti jaz između umjetnika i suvremene umjetnosti na jednoj strani i publike što posjećuje umjetničke institucije. Od muzeja i svakog drugog oblika umjetničke institucije traži se znatno aktivnija posrednička uloga u komunikaciji s publikom. To se ne odnosi samo na komunikaciju između suvremene umjetničke produkcije i publike, već i aktivnu posredničku ulogu kada je riječ i o baštini lokalnog i global-

ljeću neki su odgovarali: "neočekivano", "sve", "ne mnogo" (L. Wiener!), "život", "da postane putnička agencija", "kvalitetnu uslugu", "da postoji i nadalje", "jednostavna objašnjenja za jednostavne ljude" i tako dalje, ali već i takvi lapidarni odgovori od ljudi različita strukovna profila pokazuju opći interes za stanje i budućnost umjetničkih ustanova.

Vodeća uloga muzeja

Zanimljivo je da nitko ne osporava vodeću ulogu muzeja u redefiniranju konceptijske osnove ustanova namijenjenih umjet-

nog modernizma (dakle, stalni postavi muzeja).

Zanimljivo je, također, vidjeti da se izvjesni odgovori pozivaju na časne predhodnike iz prošlog stoljeća koji su vodili muzeje, poput *Moderna Museet* u Stockholmu, *Stedelijk* u Amsterdamu, malog ali živog muzeja u Krefeldu, *Tate* galeriju u Londonu ili *Kunsthalle* u Bernu. Kao da prošlo stoljeće još uvijek krije izazove i nedovršena poglavlja. S druge strane, u odgovorima se jasno daje do znanja da su u suvremenoj muzejskoj praksi još uvijek prisutni modeli koji su se do nas dovukli iz vremena kad su

LIKOVNOST

Skupovi

Grad vidljivih Granica

U okvirima ovoga projekta termin se koristi za opis permanentne nestabilnosti uobičajene za posttraumatska i tranzicijska društva

Darko Šimičić

Grah će dana Slavonski Brod ponovno postati scena na kojoj će se odvijati niz kulturnih događanja ujedinijenih projektom GRANICE 2001: SUSPENSE. Organizatori, Galerija umjetnina grada Slavonskog Broda i Institut za suvremenu umjetnost iz Zagreba, time nastavljaju suradnju započetu prošle godine, kada je u rujnu realiziran projekt pod naslovom GRANICE 2000. Inicijalni projekt u praksi je predstavio komunikativne mogućnosti suvremenog umjetničkog djelovanja u specifičnoj urbanoj sredini. Zadani okviri ("granice") određeni su tada socijalnim, političkim, povijesnim i kulturnim parametrima vezanim uz mjesto događanja.

Kontekst

Povijest grada Slavonskog Broda neizbrisivo je obilježena geo-političkim okvirom: smješten na obali Save bio je uvijek pogranični grad, nekad na granici između Austro-Ugarske i Otomanskog carstva, a danas između Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Taj okvir odredio je i urbanu strukturu: u centru grada nalazi se tvrđava sagrađena početkom 18. stoljeća, raspored ulica podređen je onovremenim vojnim propisima, a lako su uočljive praznine koje su posljedice teških razaranja u nedavnim ratovima. Tvrđava je, premda zauzima centar grada, do prije nekoliko godina bila u funkciji vojnog objekta, a time i nedostupna javnosti: Roland Barthes opisuje Tokio kao grad bez centra jer se u središtu nalazi carska palača. Društvena svakodnevica grada u velikoj mjeri slijedi matricu socijalne situacije u državi: ratne i poratne migracije stanovništva, devastirana lokalna ekonomija i velika nezaposlenost. Sve ove činjenice su kontekst u kojem je koncipiran projekt GRANICE.

Što je granica?

Prošlogodišnja manifestacija (izložba, događanja, okrugli stol, promocija knjige) na kojoj se okupio veći broj umjetnika, kritičara i povjesničara umjetnosti bio je fokusiran na propitivanje značenja termina "granice" u društvenim i umjetničkim

aspektima. Izložba je prezentirala niz neočekivanih i intrigantnih radova. U kritici izložbe Miško Šuvaković bilježi: "Dok se o pojmu granice i o odnosu margina-centra u poststrukturalističkim teorijama postsocijalizma danas već detaljno i sasvim akademski raspravlja, u Brodu se ti odnosi vide na samoj ulici, na trgu, i na mostu preko Save. To otjelotvorenje postsocijalistič-

Nema nikakvog razloga da u umjetnosti, iako nam je ponekad u izvjesnom smislu teško, stvaramo elemente pesimizma, jer je perspektiva naša jasna i optimistička.

P.A.R.A.S.I.T.E. Museum

kog 'kôda' očigledno je pokazano i sasvim tjelesno. "Umjetnička djela" na izložbi istovremeno su umjetnička djela kao izuzetni autonomni komadi ili instalacije i, svakako, nekakvi neposredni dokumenti, intervencije ili ready-made djela unutar konkretne urbane kulture."

Ovogodišnje izdanje GRANICA je pred nama. Zadržat ćemo se na osnovnim pretpostavkama, planovima i namjerama. Temeljne ideje i dalje su na snazi, a zamjetno je da se ove godine značajno povećao broj sudionika i opseg programa. Razlog tome su sigurno i značajnija financijska sredstva Ministarstva kulture RH, ali i pozitivan feed-back prošlogodišnjeg projekta i, što je najvažnije, snažan odjek što su ga GRANICE 2000 ostavile u gradu.

Suspense

Glavna tema (ili "ključna riječ") ove je godine *suspense*, engleska riječ koja označava stanje mentalne nesigurnosti, iščekivanje odluke, napetost, iznenađenje, neizvjesnost, uvijek povezano sa strahom ili nemirom. Ovaj termin se ustalio u filmskoj kritici i teoriji i najčešće se povezuje s filmovima Alfreda Hitchcocka. U ovom projektu termin se koristi za opis permanentne nestabilnosti uobičajene za posttraumatska i tranzicijska društva. Sudionicima projekta je sugerirano da taj nestabilni faktor te lokalnu socijalnu i urbanu situaciju, prošlu i sadašnju, uključe u svoje projekte. Niz ponuđenih projekata

nudi intrigantnu korespodenciju s temom, ali prepustit ćemo publici i kritici finalne interpretacije i procjene.

Zanimljivo je primijetiti da GRANICE 2001 koincidiraju s nizom manjih ili većih umjetničkih manifestacija održanih u posljednjih nekoliko mjeseci u nizu hrvatskih gradova (Osijek, Zadar, Split, Varaždin, Labin, da nabrojimo samo neke) što je odličan pokazatelj novih lokalnih inicijativa bez kojih je svaka ideja decentralizacije samo isprazna floskula. Institut za suvremenu umjetnost je vlastiti "know-how" i iskustvo u međunarodnim kontaktima ponudio Galeriji umjetnina grada Slavonskog Broda, ustanovi koja se dokazala višegodišnjim visokoprofesionalnim radom (čuvanje i prezentacija donacije Branka Ružića, kolonije slikara akvarela, izložbe) projekt GRANICE kao otvoreni model partnerske suradnje.

Krištof Kintera, *It won't be Better*, 2001.

Simon B. Narath, *Bardo Thodol*

Vlasta Delimar, *Lady Godiva*, 2001.

Drukčiji kulturni model

Prošlogodišnji projekt donio je pozitivno iskustvo, pa nemamo razloga sumnjati u kontinuitet te suradnje. Analiziramo li (pseudo)reprezentativne manifestacije turističko-glamurnog bastarda kulture kojim su nam agresivno i histerično medijski prezentirani, nije teško dokučiti da se radi o drukčijem kulturnom modelu koji ne mislim imenovati

"alternativnim" (zbog česte i nesuvisle zloupotrebe tog termina). Riječ je jednostavno o suvremenom i profesionalnom pristupu umjetnosti i kulturi. GRANICE su, kao i brojne druge aktualne akcije, međunarodnog karaktera, okupljaju umjetnike i aktiviste iz srednjoeuropske regije. Ako ojača umrežavanje decentraliziranih inicijativa unutar Hrvatske, a regionalna suradnja postane uzvratna, biti će to najznačajniji rezultat. ▣

GRANICE 2001: Suspense Slavonski Brod

PROGRAM

VIDEO PROGRAM

Izložbeni salon "Vladimir Becić", Trg Ivane Brlić Mažuranić, svaki dan u 19.00 sati

Ponedjeljak, 17. 9. 2001.

Ivan Faktor, Osijek

Utorak, 18. 9. 2001.

Video radovi studenata Umjetničke akademije Split
odjel za dizajn vizualnih komunikacija (prof. Vlado Zrnić)

Srijeda, 19. 9. 2001.

Leo Vukelić, Zagreb / Düsseldorf

Četvrtak, 20. 9. 2001.

Reference to difference (I. Kuduz, V. Knežević, S.B. Narath, D. Mezak, M. Bukovac, FX Interzone)

Petak, 21. 9. 2001.

Simon Bogojević - Narath, Zagreb
Selektor: Janka Vukmir

OKRUGLI STOL

Izložbeni salon "Vladimir Becić", Trg Ivane Brlić Mažuranić

petak, 21. 9. 2001. 15.00 - 18.30 sati

U razgovorima na temu "Gastarbeit" sudjeluju kritičari, povjesničari umjetnosti, galeristi i umjetnici iz Češke, Mađarske, Slovenije i Hrvatske.
Moderator: Branko Franceschi

RADIONICA

Seminar dramske pedagogije "Osvješteno kretanje i imaginacija po metodi M. Chekhova" organiziran je u suradnji s Teatrom EXIT iz Zagreba.

Voditeljica: Simona Dimitrov - Palatinuš

IZLOŽBA

Subota, 22.9.2001.

Cjelodnevni program događanja (Izložba, performancei i akcije) odvijat će se na više mjesta: Izložbeni salon "Vladimir Becić", Trg Ivane Brlić Mažuranić; Atrij, Starčevićeva 8, Galerija Balen, Starčevićeva 40, Tvrđava i na javnim gradskim prostorima. Obilazak svih izložbenih lokacija započinje u 17.00 sati u Tvrđavi. Otvorenje je u 19.30 u Izložbenom salonu "Vladimir Becić". Izložba je otvorena do 20.10.2001.

Gordana Anđelić Galić, Sarajevo; Ivamatiya Bitanga, Zagreb / Karlsruhe; Balázs Beöthy, Budapest; Simon Bogojević - Narath, Zagreb; Vlasta Delimar, Zagreb; Ivan Faktor, Osijek; Vladimir Frellich, Osijek / Düsseldorf; Stefan Haus, Svetvincenat / Split; Antun Maračić, Zagreb / Dubrovnik; Vlado Martek, Zagreb; Krištof Kintera, Praha; Zdena Kolečková, Ústí nad Labem; Ivica Kurtz, Slavonski Brod; Roman Ondak, Bratislava; Tadej Pogačar, Ljubljana; Renata Poljak, Split / Nizza; Tomo Savić-Gecan, Zagreb / Amsterdam; Alma Suljević, Sarajevo; Ivan Šeremet, Slavonski Brod; Boris Šincek, Osijek; Slaven Tolj, Dubrovnik; Gyula Várnai, Dunaújváros; Leo Vukelić, Zagreb / Düsseldorf

Kustos: Darko Šimičić

Organizatori

Institut za suvremenu umjetnost Berislavićeva 20, 10000 Zagreb, tel/fax (01) 48 72 111; 48 72 112; e-mail scca-zg@iod.tel.hr
Galerija umjetnina grada Slavonskog Broda
Starčevićeva 8, 35000 Slavonski Brod, tel/fax: (035) 44 76 80

Projekt GRANICE 2001: Suspense financijski su potpomogli Ministarstvo kulture RH, Gradsko poglavarstvo Slavonski Brod, KulturKontakt Austria i Arts & Culture Network Program - Open Society Institute. ▣

kazalište

Festivali

Svijet izvan tračnica

Uz Međunarodni festival plesa i kazališta "Mladi lavovi", Ljubljana, 16.–18. kolovoza 2001.

Mojca Rapo

Na više različitih i neobičnih lokacija, u vrućoj ali kulturno živahnoj Ljubljani, odvijao se i Festival plesa i kazališta "Mladi lavovi", koji je uz medijsku pozornost zasigurno probudio zanimanje i šire slovenske javnosti. Šarolik i žanrovski raznolik program Festivala u organizaciji *Bunkera* (Zavoda za organizaciju i izvedbu kulturnih priredbi), obuhvaćao je predstave u rasponu od suvremenog body-arta, plesa i kazališta, preko videa, žive glazbe, cirkusa, performansa i instalacija, a bio je popraćen i okruglim stolom, razgovorima, festivalskim mrežnim susretima i radionicama. Domaće predstave i gosti iz Francuske, Norveške, Rumunjske, Španjolske i Velike Britanije, Rusije, Portugala, Alžira, Belgije i Francuske, Italije i Danske mogli smo susresti u najrazličitijim prostorima: Željezničkom muzeju, Kazalištu Glej, Plesnom teatru Ljubljana, Minimal Caffeu. Uz ne mali broj onih koji su Festival omogućili (npr. Ministarstvo za kulturu Republike Slovenije, Gradska općina Ljubljana, Ured gradonačelnice, Francuski institut Charles Nodier, britansko Veleposlanstvo, Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine Norveške, Pro Helvetia, Teatar Radet, Fondacija Roberto Cimetta, i Slovenske željeznice) te uz brojne sponzore, posebne zahvale bile su upućene različitim istaknutim pojedincima kao i festivalskim partnerima, u koje pripadaju časopis *Maska*, Slovensko mladinsko gledališće, Ljubljanski regionalni zavod za očuvanje prirodne i kulturne baštine, zatim Cankarjev dom, Društvo za suvremeni ples i Vladin ured za informiranje.

Okrugli stol

U sklopu festivala posebno je bio zanimljiv i okrugli stol, suorganiziran s časopisom *Maska* te pod vodstvom Emila Hrvatina, gdje su "neovisni" kazališni umjetnici i producenti kako iz Slovenije, tako i iz različitih europskih država, govorili o svom položaju, uvjetima rada, željama, potrebama, uključivanju u međunarodne koprodukcije te s tim u vezi, o mogućnosti i/li nužnosti povezivanja i međunarodnog sudjelovanja. Tako je između, ostalog bilo, rečeno da se prepoznaju tri modela ili načina koji omogućavaju nesmetan razvoj suvremenog plesa i kazališta. Kao prvo, produkcija subvencionirana od države u kojoj sudjeluju stručnjaci, koji umiju i znaju primjereno vrednovati i projekte koji to zaslužuju, ali i neinstitucionalna ostvarenja, koja u estetskom ili nekom drugom smislu nadilaze okvire niskopračunske produkcije. Govorilo se i o potrebi međunarodnih koprodukcijskih odnosa, koji su nužno-

st i preduvjet nastajanja neke produkcije uopće. Zatim o najrazličitijim festivalima koji nude mogućnosti suočavanja najrazličitijih praksi, izmjene kreativnih ideja, a po logici svog koprodukcijskog

sudbine, želje i znanja, koja bi se bar na trenutak mogla međusobno prepoznati kao saveznici ili suputnici te se osjetiti manje usamljeno u beskrajnom kaosu jurećih vlakova podivljale civilizacije. Ta-

Predstava govori o lađama, podmornicama, oružju i ratovanju kao spletovima muških zanimanja, o junacima koji ginu daleko od svojih domova, o ratnim brodovima i krstaricama, o knjigama koje opisuju velike ratove, a za koje žene ne pokazuju nikakav interes

odnosa često mijenjaju svoje programe te na taj način i omogućuju različite tehnološke pristupe kao i širenje obzora. Posljednji, ali ne i najmanje važan, je sponzorski model u kojem netko producira neki projekt zbog "prestiža". Tu smo stigli i do problema infrastrukture, jer suvremena umjetnost zahtijeva odgovarajuće opremljene prostore, čije pomanjkanje uzrokuje odlazak umjetnika i osiromašenje kreativnog prostora, koji bi se pak mogli riješiti pomoću razmjereno malene financijske potpore. Prema riječima umjetničke direktorice Festivala, Nevenke Koprivšek, cilj ovog festivala glasio je: "Neka umjetnost ponovno bude praznik."

Susreti izvan kolosijeka

Bilo nam je poznato i njegovo geslo: *Vozi me vlak u daljine ili svijet je izvan kolosijeka*, zbog čega je Festival otvoren u prepunoj i neobičnoj atmosferi Željezničkog muzeja. Ozračje kolodvora, starih lokomotiva, pruga, tračnica, uznemirujućeg čekanja općenito je potaknulo i očekivanja da će se na njemu, kao na raskršnici puteva sresti i/li zaustaviti i ne samo oni koji se osjećaju mlado, prepuno energije, poletno i odvažno, već i različite poetike traganja, različite

gibanje, koreografa Laurencea Levassuera i skladatelja Steva Shehana, koji je, primjerice, surađivao i s Paulom Simonom, Leonardom Bernsteinom i Kim Wild. Odličnu plesnu izvedbu uprizorio je slovenski plesač Siniša Bukinac, kroz priču inspiriranu djelom Thierryja Metza *Le Journal d'un manoeuvre* – istinsku pohvalu ljudskom biću. Na ogoljenoj sceni, na koju se prosipa fluorescentno plavi krug pijeska, do izražaja je došla umješnost hip-hop plesača. Njegovi skladni pokreti djelovali su istovremeno nježno i odlučno, milo i borbeno. Ovim trima uspješnim i zanimljivim plesnim predstavama svakako treba pridružiti i predstavu *Podmornica za dubine*, ruskog pisca, glumca i dramaturga Evgenija Griškova. Posebno treba istaknuti da je ovaj autor svojim monodramama oduševio publiku i na prošlogodišnjem festivalu, a ove godine je predstavio i radio-nicu za pisce, scenariste i dramaturge. Predstava govori o lađama, podmornicama, oružju i ratovanju kao spletovima muških zanimanja, o junacima koji ginu daleko od svojih domova, o ratnim brodovima i krstaricama, o knjigama koje opisuju velike ratove, a za koje žene ne pokazuju nikakav interes. U takav okvir Griškovec upliće jednostavna promišljanja o svakodnevnom stvarima. Predstava je uobličena kroz jednostavnu priču muškarca uz čašu vina, pogođenog Amorovom strelicom. Pritom jedno od pitanja, koje muči pripovjedača na sceni, na kojoj uz prostr stol i posuda u kojoj plivaju papirnate lađice, može glasiti i ovako: *Kakvo je i koje je to strateški skriveno vojno pismo za osjećaje?*

Posteljina i ispovijedi

Iz Rusije je došla i predstava *Postelja kao kuća* koreografa i plesača Gennadija Abramova. Abramov je šezdesetih godina plesao glavne i brojne uloge u operi i baletu te radio kao koreograf u više od stotinjak predstava. Prije jedanaest godina osnovao je *Klasu ekspresivnog tjelesnog gibanja*, koja je djelovala kao dio programa Škole za dramsku umjetnost u Moskvi, pretvorivši se prije dvije godine u neovisnu kazališnu skupinu s više od dvadeset izvođača. Predstava *Postelja kao kuća* fizičko je kazalište u pravom smislu te riječi. Još jedno lijepo iznenađenje ovogodišnjeg festivala bila je i predstava iz Norveške, čiji koncept, ali i interpretaciju, treba zahvaliti Ellen Johannesen: *Kapelica za ispovijedi*. Ova plesačica i koreografkinja inspiraciju za svoje predstave nalazi u spiritualnosti i cabaretu, kao suprotnosti komercijaliziranom svijetu. *Kapelica* je njezina prva instalacija, koju je stvorila za Muzej moderne umjetnosti u Oslu. Nadahnucé za nju navodno je dobila u sobama za molitvu/kapelicama na aerodromima te nam ponudila vrlo neobično i originalno iskustvo, koje se može doživjeti i kao "spiritualna naslada". Pritom je neobično da neke naizgled jednostavne ideje iz ove predstave, na sceni na kojoj uz buket bijelih ruža, gore dvije svijeće, stvaraju zaneseno, gotovo numinozno ozračje, na taj način paradoksalno i unatoč statičnosti, pobuđuju mogućnost vrlo intenzivnog doživljavanja.

Ženska neudomaćenost

Potpuno drukčiju atmosferu stvorila je predstava iz Danske koreografkinje i režiserke Kami-

lie Wargo Breaking, koja je ovdašnjoj publici znana i s prethodna tri festivala. U njoj pet žena započinje odigravanje humoriističnim monolozima na temu "divlje prirode", različitim jezicima govoreći o svojoj neudomaćenosti. Njihova interpretacija oduševljava i ne samo poliglotske gledatelje, posebno u točkama koje graniče s potpunim apsurdom: kao npr. kokodakanjem, fućkanjem, rzanjem, i oponašanjem zvukova iz prirode, koje u opuštenoj atmosferi završavaju zajedničkom pjesmom. Italija je također bila zastupljena dvjema predstavama. Prvu, *Dnevnike neba*, izvela je mlada talijanska skupina "Almescabre" iz Milana. Izvođači isprepliću različite medije – od kazališta, videa i plesa sve do glazbe. Režiju potpisuju Francesco Maroni i Diego Roveroni, a u predstavi pet različitih pripovjedača, u pet različitih slika, govori o svojim željama, intimnim pričama, snovima, ljubavima i strastima, čije geste i udaljene riječi postaju suvremene ikone, prepune dodira i pogleda. Drugu predstavu izvela je Rebecca Murgi, stvaralački povezana i sa slovenskim prostorom. Njezin plesni solo također je kombinacija različitih igara i smiješnih pjesama, koje bi nas trebale vratiti u sjećanje na djetinjstvo i smijeh. Belgija i Francuska bile su zastupljene solo predstavom i dokumentarno-biografskim filmom, tj. performansom, koji izvodi i povezuje Ernesto Cortes, mladi francuski hip-hop plesač, podrijetlom iz Čilea, s adresom u predgrađu Toulousa. On pleše na zvukove *hard beata*, premda voli i klasičnu glazbu, pa za svoju solo dionicu izabire *La jeune fille et la mort* Franza Schuberta. Ovaj filmsko-plesni solo oblikovan je kroz duhovitu priču o životu urbanog plesača koji svoju glad utažuje *big macom*. Prikazana je i rumunjska predstava *Pozornost pogleda* u interpretaciji Eduarda Gabia, režiji i koreografiji Manuela Pelmusu. U njoj muškarac na sceni, ulovljen u žicu, koja kao da raste iz njegove glave, ponavlja iste kretnje te skoro ritualno u središte pažnje dovodi tijelo, njegove mogućnosti i granice, nastojeći pomoću repeticije odvesti i gledatelje u meditativno stanje. Stoga ova predstava istovremeno obitava u dva žanra: performansu i body artu.

Ambivalencije

O *različitosti* predstava španjolske umjetnice La Ribot, koja trenutačno djeluje u Engleskoj, kritičari kažu da su prava slavlja kazališta. La Ribot, u Europi znana po zanimljivosti i neobičnosti svojih performansa, na ovogodišnjem festivalu izvela je predstavu *Olympia na sceni*. Alžirska predstava *Žar volje* inspirirana je mišlju njezine koreografkinje i interpretatorice Nacere Bareza o ambivalentnoj prirodi plesa, kojeg u isto vrijeme voli i mrzi. Mrzi ga jer joj se ponekad čini neprirodan, a voli ga jer može doprijeti do srži ljudskog bića i utjeloviti se u njegovu tijelu i disanju. Tako ona kaže: *Ponekad mi se čini da ples, kao i čovjeka koji mi je blizak, mogu izdati svojevrsnom smjesom proračunanosti i straha*. Oko ljubljanskog festivala možemo biti manje ambivalentni – i ove se godine selekcija pokazala vrijednom i uspješnom. ▣

Plavo gibanje, podmornica za dubine

Neskriveno oduševljenje publike, ali i kritike, zaslužila je i završna francuska predstava *Plavo*

kazalište

Festivali

Četiri boje postkolonijalnog plesa

Uz gostovanje Alvara Restrepa na Dubrovačkim ljetnim igrama

Gordana Podvezanec

Čuveni kolumbijski koreograf i plesač Alvaro Restrepo odabrao je dubrovačke Lazarete za praizvedbu svoje fascinantne plesno/glazbene/dramske instalacije *Noć mrava* (prvobitno nazvana *Teatrologija*) u izvedbi vlastite kazališne trupe «At-hanor Danza». Ovaj je Kolumbijac jedan od najznačajnijih umjetnika Južne Amerike; utemeljitelj je i krčitelj avangardne scene već dvadeset godina. Njegova ideja plesa je sirova, direktna i puna prizora koji odražavaju izuzetnu kontrolu tjelesnih i duhovnih energija plesača, uz nevjerojatan talent za vizualno. Restrepov stil nije stran europskom oku, no njegovi su korijeni duboko u kolumbijskoj kulturi i povijesti. Restrepo nas vodi u svoju domovinu kako bi odao posvetu stvaranju i preobrazbi plesnim ritualom.

Klasifikacija?

Kompleksnost ove predstave najavljena je samom programskom knjižicom – svrstana je u *glazbeni* program iako je već i po svojoj formi mnogo više od *jedne vrste* izvedbe. Predstava je igrana kao sastavni dio Dubrovačkih ljetnih igara, no tako da se druga izvedba (od ukupno dvije) odvijala još dugo poslije službenog završetka Igara i spuštanja festivalske zastave. Manjak informacija o posebnoj izvedbi ove predstave smatram organizacijskim propustom, jer je dio publike na drugoj izvedbi ipak otišao na završnu svečanost. Osim toga, *Noć mrava* podijeljena je na četiri za-

sebna dijela, igrana na četiri zasebne dubrovačke pozornice, na svakoj sa po jednim glumcem. Radi se o nastavku Restrepove predstave iz 1996. godine, postavljene u hamburškom Kampnagelu

svijeća, raznobojne zemlje (praha boje *chilli* paprike) te sitnih ljudskih glava koje asociraju na amazonske *jivarose* – na kanibalizam, noć, mrak. Mit objašnjava indijansku “knjigu postanka”. Ni jed-

stvarnost u civilizaciju izrasla na dubokoj povezanosti s prirodom, svemirom i silama duboko usađenim u čovjeka te strah pred novim božanskim stvoriteljem. Majka Crkva strašna je majka, koja na

sjeća na voodoo ritual tijelo se pretvara u osakaćenu lutku na koncu, na lice se stavlja «afrička maska» kojoj se iskopaju oči i slomi duh, plesač svoje tamnoputo tijelo premazuje nanosom crnog blata pretvarajući se tako u «srce tame» – tijelo na prodaju, bez duše. Pozornicom prevladava afrička glazba, pijesak, crnilo i noć. Ujedno i boja *kolumbijske kave* za koju su robovi kupovani.

Četiri boje – bijelo

U posljednjem dijelu ovog četverosatnog spektakla pod nazivom *Zrak/Summa*, predstavlja nam se i sam autor: Alvaro Restrepo u plesačkoj poziciji. Igrajući ulomak iz slavnog romana najboljubljenijeg kolumbijskog pisca magičnog realizma Gabriela Garcije Marqueza, koreograf tematizira *nesanicu*: Kolumbiju razrovanu silovanjem identiteta, gubitkom dostojanstva i cilja, ne-realnošću svakidašnjice. Alvaro pati od nesаницe i nejasnih uspomena iz djetinjstva u kojem se skriva raj. Bijela mjesečeva noć u kojoj nitko ne može zaspati u Macodnu (gradu iz romana *Sto godina samoće*) boja je također i bijelog praha toliko karakterističnog za Kolumbiju danas – kokaina. Bijelo je i boja zaborava. Amnezije u koju se lako uvući kad nema spasa pred svakodnevnim patnjom življenja. Luna kojom se koreograf/plesač igra na pozornici istkana je od vunenih niti u mrežu, ili tapiseriju i instalaciju, koja se polako pretvara, kao i većina scenografije, čas u tepih, pod kojim plesač puzi, čas u plašt, čas u pokrov.

Zanimljivo je i vrlo pohvalno (a nimalo u svrhu podilaženja publici) što Alvaro Restrepo govori svoj autobiografski dio teksta na hrvatskom jeziku vrlo vješto i korektno. Visoki prozor susjedne palače također je prizorište zadnjeg čina – dubrovački glumac Niko Kovač čita i izvodi Marquezov tekst u maniri Velikog Brata ili sveznajućeg čarobnjaka iz Oza – dajući svojom previsokom pozicijom još jednu točku ili još jedan ubod u bezizlaznost, ali ne i defetizam Kolumbije – zemlje sljepih i poniženih. ☒

te naslovljene *Zemlja sljepih* po tekstu H. C. Wellesa. Prema Restrepu je kolumbijska višegodišnja politička, duhovna i moralna kriza de facto vanjski odraz unutarnjeg sljepila Kolumbijaca. Dorađivši tu predstavu u četiri bitne osi koje određuju njegovo viđenje *današnje* Kolumbije, napravio je *Teatrologiju – Noć Mrava*.

Četiri boje : crno

Prvi dio predstave *Voda: čamac-zmija*, u izvedbi Marie France Delieuvina, bavi se pretkolumbijskim mitom o stvaranju svijeta. Scenografija, koreografija i kostimografija jednako su važni čimbenici kao i glazba, gluma, ples. Glumica/plesačica uvodi nas u mitologiju dalekog kontinenta smirenim gestama, bez riječi. Na pozornicu ulazi s prozora okrenutog moru noseći na glavi šešir koji se pretvara u glazbalo, u zavjesu, u pokrov, u zvono... Stolica po istom modelu postaje i oltar i šešir. Njezin kostim samim skidanjem, vezivanjem i preokretanjem mnoštva slojeva fine tkanine uvlači nas u mit o stvaranju svemira i šamansku mitologiju Indijanaca. Čitavom pozornicom proteže se "zmija" napravljena od

na riječ nije izgovorena (osim glasa u *offu* Doris Šarić Kukuljice, koji objašnjava mit o postanku kolumbijskih Indijanaca). Tekst je svojevrsan kontrapunkt mita o Kuli babilonskoj, budući da govori o sedamdeset indoameričkih jezika kojima prijeti izumiranje. Njihova raznolikost u današnjoj Kolumbiji tek je buka i kakofonija, a ne snaga *baštine*.

Četiri boje: crveno

Drugi dio, *Vatra/Stabat Mater*, odvija se na novoj pozornici. Objašnjava Kolumbovo poduhvat onako kako su ga vidjeli pokoreni Izvršio Rosario Jaramillo igra Bogorodicu crvene katoličke Španjolske; rekonkviste obojene krvlju Indijanaca. Glumica odjevena u neobičnu crvenu halju obojenu krvlju već pri porodu *Krista na raspelu* ubija i zagušuje indijanski bit, njihova božanstva i mitologiju simbolički, zabijajući igle u *veliki jastučić za igle* smješten na vrh njezine glave. Nesmiljena u svojem cilju, ne mareći za žrtve koje nosi (simbolično prikazane fotografijama), ona provodi svojevrsni križarski rat na južnoameričkom kontinentu. Europska osvajanja donijela su zbunjujuću

sceni ubija svoju novostečenu djecu. Ona je i poseban majčinski surogat: Katolička crkva prirodu zamjenjuje politikom, a kao mjeru svih stvari uvodi zlato, novac i trgovinu.

Četiri boje – smeđe

Tragediju prekranju globusa po mjeri Europe, tragediju koju je Kolumbo započeo, a nastavila rekonkvista, nadopunjava sramna

Bijela mjesečeva noć u kojoj nitko ne može zaspati u Macondu (gradu iz romana Sto godina samoće) boja je također i bijelog praha toliko karakterističnog za Kolumbiju danas – kokaina

mlrja trgovine crnim robljem iz Afrike iz koje je niknulo crnačko stanovništvo Kolumbije. Plesač i koreograf Jhair Cambindo pročišćenom plesačkom tehnikom izvodi treći dio predstave pod nazivom *Zemlja/Palennque*. Pzornica je pretvorena u arhetip Afričkog kontinenta, boje su zemljane, masne i tamne, svjetlo prigušeno. Snažnom mimikom ritualno se naglašava gubitak identiteta i dostojanstva crnog čovjeka, crnog kontinenta Afrike i novorođenog tla Kolumbije. Koreografskom patnjom koja pod-

festivali

troverzniji Hamlet na prijelazu stoljeća", privukao je stotinjak gledatelja u vrlo lijepi prostor preuređene hvarske

da je predstava izvođena na talijanskom jeziku bez prijevoda. Arlechino i Pantalone u maniri cirkuskih zabav-

ljubljenju djevojku pomućena uma. Horacije je žena, i to debela dadilja, a Elsinorom luta potpuno izmiješani,

"Shakespeareov festival" bez koncepta i bez Shakespearea

Uz 2. MEDITERRANEAN SHAKESPEAREAN FESTIVAL i talijansku predstavu *Amleto*

Gordana Podvezanec

U Hvaru na Hvaru, u sklopu festivala ambiciozno nazvanog MEDITERRANEAN SHAKESPEAREAN FESTIVAL, mogli smo ove godine pogledati JEDNU JEDINU Shakespeareovu predstavu: *Hamleta* u izvedbi Venecijanskog "Teatroimmagine". Organizator cijelog festivala (ili farse od festivala), Igor Srdar, toliko se potrudio oko usklađivanja *naziva* i *sadržaja* svoje priredbe, da nije tražio dalje od ključnog Shakespeareova djela, *Hamleta*, doduše "pre-rađenog" i drastično skraćenog u *farsu od dva čina*. Ovaj Hamlet (na talijanskom *Amleto*) najavljen je potpuno nezasluženo i netočno kao "najkon-

palače s gledalištem na otvorenom. Zanimljivo zamišljena kao preinaka originala u komediju dell'arte, ova predstava, na žalost, ne ispunjava očekivanja najavljivana u elegantno oblikovanom pratećem materijalu. Gledajući *Amleta*, postavila sam si već standardno pitanje koje nose ovakve promašene pretumbacije u dramskom tkivu: *Zar doista samo Englezi umiju (pa onda i smiju) igrati Shakespearea...*

Amleto Omleto

Tragedija je, dakle, pretvorena u farsu, uneseni su likovi komedije dell'arte: Arlechino i Pantalone kao Laert i Polonije. Njih su dvojica nositelji humornog dijela predstave, koja unatoč prikladnim kostimima Antonie Munaretti te prenaplašenoj cirkusantskoj glumi (a là commedia dell'arte), te adekvatnoj glazbi – ne uspijeva u svojoj temeljnoj namjeri: nitko se ne smije (o najavljenom grcanju od smijeha nije bilo ni govora). Nije tome razlog jedino jezična barijera, budući

ljača razgovaraju s publikom, sjedaju u krilo dami u prvome redu, optičavaju gledalište – no od njih se to donekle i očekuje. No, ostali likovi više su nego problematični. Hamlet je uzrujani mladić, sumnjičav u svoju muškost, koja je parodirana na više nego politički nekorektan način, vrlo staromodno i bezidejno. Ofelija je nesuvisla parodija Colombine, razmažena djevojčica koja zbog njegove «krize identiteta» više sliči na pomahnitalu mesaricu koja vitla nožem nego na za-

bizarni svijet s otužnim smislom za humor zabavnih emisija iz produkcije Hrvatske televizije.

Krivo srastanje

Spoj komedije dell'arte i Shakespearea nije uspio. Najuočljivije je to vidljivo u poznatom kao "Essere o non essere", koji je Hamlet izgovorio s Ofelijinim naušnicama kao ne-prikrivenu aluziju na konfuziju vlastitoga spolnog identiteta. Treba još napomenuti da je kraljica Gertruda igrana u maniri Velike vještice sa sjevera. No, što reći kad se uz niz jeftinih vodviljskih rješenja i podilaženja publici predstava završava sveopćim poznatim pokoljem nakon kojega na scenu stupa Hamletov otac, onaj isti kralj ubijen otrovom na početku drame, koji je, kako se saznaje, tek «odglumio» svog duha, a sad kad je prijestolje slobodno te dvor očišćen, može se slobodno oženiti pravom odabranicom srca svoga: s Lady Macbeth! *No comment.* ☒

kazalište

Festivali

Frontalna lobotomija stvorenog poretka Grada

Nameće se pitanje kako odijeliti realnost od virtualnosti i može li virtualnost egzistirati bez istovremenog potvrđivanja u realnosti

Uz Zagrebački urbani festival 2001.

Ivana Slunjski

Pojam urbanizacije kao primarni proces organizacije prostora veže se još uz političku centralizaciju prvobitnih država. Od Sumerana i Egipćana pa sve do pojave urbanih aglomerata integracija prostora izraz je određenih društvenih fluktuacija. Industrijska revolucija uz sveopći obrat u gospodarstvu donosi naglu migraciju stanovništva iz seoskih u prigradska i gradska naselja, a formiranje četvrti u želji za što boljom prokrvljenošću gradskoga tkiva prati ubrzana izgradnja prometne infrastrukture. Industrijalizacija zahuktava već postojeću socijalnu diferencijaciju i neprestano sukobljujući važnost stanovanja i industrije povlači pitanja *kakvoće* življenja. Nekadašnje središte društvenog života potisnuto je nicanjem megalomanskih trgovačkih kompleksa i poslovnih objekata. Vizija zajedništva se rastače, a međuljudski odnosi marginaliziraju i banaliziraju na egzistencijalnu komunikaciju proizvođača i potrošača. Pomisao da se dehumanizacija sve više otima kontroli nije toliko zastrašujuća koliko činjenica da svi sudjelujemo u pokretanju tog mehanizma propasti. Urbani prostori sada se sagledavaju iz novog aspekta.

Neurološka topografija

Pješačke zone zatrpavaju parkirališta, a ulice postaju tek označnice razgraničenja među otuđenim kvartovima. Rutinizirani događaji nižu se vrtoglavom brzinom. Kako se brzina povećava, pogled nas vodi iza uglova objekata koji promiču usput. Iako se krećemo naprijed, u vidokrugu bilježimo stvari iz neposredne prošlosti. Ako naše gibanje imaginarno približimo brzini svjetlosti, fokus nam se usmjerava na vrlo skućeni prizor zbivanja u slijedu. Prava kretanja sabija nas u jednu točku. Vrijeme gibanja naoko se usporava upadajući u međuvremenske rascijepa i odjednom ulazimo u područje dilatacije. Prostor postaje neobvezujući, sasvim indiferentan i spreman na procese odznačavanja i prekodiranja. Frontalna lobotomija stvorenog poretka rezultira izmještanjem materijalnog tijela iz dosadašnjeg okoliša zadiranjem u konceptualna prostranstva mašte. Potaknuta tehnologizacijom mašta preskače barijeru ljudske danosti. Razvoj suvremenih in-

formacijskih i komunikacijskih tehnologija preslik je topografske organizacije unutar neuronskih sklopova mozga. Širenje impulsa aferentnim i eferentnim vlaknima kao i prijenos odgovora na percepciju bioloških pod-

uvijek održava granice tjelesnosti, ali kao *produžetak* reagira s drugim interaktivnim sustavom, kiberprostorom. Kretanje kiberprostorom omogućeno je posredovanjem energije potencijalno prisutne u informaciji.

nje informacije, ali i nedovoljno za utiskivanje neke njezine trajne vrijednosti. Signifikacija informacije tako je samo virtualna i neprestano podložna promjeni i slučaju. Drukčijim oblikom interaktivnosti predstavio se švicarski umjetnik Andreas Gysin.

Surogati zajedništva

Njegov projekt u osnovi je zamišljen kao jednomjesečna instalacija postavljena na displejima javnoga gradskog prijevoza Ticina. Andreas Gysin pokušava pronaći rješenje sve dominantnijeg otuđenja koje također proizlazi iz učestale upotrebe novih medija. Instaliranje projekta na loše odabranu lokaciju (pročelje Europskog doma) zasigurno nije urodilo željenim odazivom ionako pasivnih stanovnika Zagreba. Gysin poziva prolaznike na intervenciju odašiljanjem SMS poruka sa svojih mobilnih telefona dajući im priliku da autorski kreiraju hipertekst. Navedeni hipertekst trebao bi zbližiti svoje vremenski udaljene tvorce, ujedno i same njegove korisnike. Ali on je produkt forsiranog spajanja u simuliranu zajednicu kojoj je jedini cilj realizacija hiperteksta. Nepostojanje idejnog motiva koji bi aktere stimulirao otvarajući polje razmjene i preformiranja hiperteksta djeluje porazno. Interaktivnost ovakvih sustava razara konvencije onoga gledanog i onog što se gleda. Identitet pojedinca se, čak ne više tijela već svijesti, razgrađuje da bi se kao strogo strukturna jedinica uklopio u gradnju

ražaja u skladu je s prolaskom tehnološke informacije umreženim sustavom virtualnog prostora. Vrijednost informacije u kiberprostoru sadržana je u brzini njezine replikacije. Eskapizmom u kiberprostor čovjek se konačno odvaja od svoje tjelesnosti približavajući se davnoj utopiji telepatske komunikacije i duhovnog prožimanja.

Artificijelnost i energija

Utopistički bijeg u nove *društvene* predjele koji se temelji na spoju stroja i čovjeka isključuje soluciju prevladavanja hibridne inteligencije nad ljudskom. Umjetno stvoreni intelekt opskrbljen je ustrojem hermafroditizma koji svojim samokopuliranjem bezgranično asimilira nadolazeće informacije proizvođači neku vrstu sveprisutnog apsoluta. Takav entitet koji se istovremeno ostvaruje na slučaju, dakle trenutačnom realizacijom informacije na ekranu računala ili putem nekog drugog medija virtualne realnosti i kiberprostora, ne priznaje grešku kao mogućnost slučajnosti. Utopistička paradigma neke skorije budućnosti time je zapravo bliža antiutopističkom pogledu raspadanja ljudske civilizacije. Jedna od poveznica umjetničkog preispitivanja kibernetičkog prostora i njihova preklapanja je energija. Ljudsko je tijelo interaktivni sustav limitiran određenom količinom energije koju da bi osiguralo vlastito postojanje troši na svladavanje entropije. Smanjenje lokalne entropije dovodi do povećanja ukupne entropije svemira i vodi rasapu. Energija koju tijelo isijava u vidu kinetičke energije na psihološkoj razini djeluje kao *produžetak* aktivne misli. Energija još

Oslo-Zagreb i natrag

Prezentaciju rada umjetničke mreže *Motherboard* u Zagrebu su u sklopu prvoga *Urbanog festivala* predstavili Amanda Steggell i Per Platou. Medijatori ulaza u kiberprostor bile su video kamere smještene u Oslu i Zagrebu (u pasazu nebodera na Trgu bana Jelačića). Kamere su direktnom videovezom prenosile javna događanja, zvukove i sliku iz obaju gradova, a njihovom simultanom projekcijom mapirali su se isječi dviju urbanih sredina na istom ekranu. Signali su se prenosili Internetom što je između pojedinih kadrova stvaralo vremenski odmak od dvadeset sekunda. To kašnjenje uspostavljalo je prostor komunikacije. Mapiranje dvaju gradova povezivalo se prijenosom informacije. Informacija koja je u video umjetnosti obično propusna samo u jednome smjeru izbjegnuta je postavljanjem druge kamere na mjestu recipijentata. Video slika uslojavanjem kadra unutar kadra postigla je svoju prividnu dubinu. Kašnjenje od dvadeset sekunda bilo je dovoljno za očita-

Signali su se prenosili Internetom, što je između pojedinih kadrova stvaralo vremenski odmak od dvadeset sekunda i to kašnjenje uspostavljalo je prostor komunikacije

autonomne umrežene svijesti. Transformacija izlaže pogledu nutrinu tih jedinica, njihov presjek i morfologiju. Ulaskom u umreženu virtualnu svijest svaki promatrač postaje tvorbenom jedinicom i ujedno biva promatran očima drugih promatrača, ali i očima kolektivne virtualne svijesti. Na taj način podaci pojedinca dostupni su svima koji su u tom trenutku

umreženi što podilazi orwelovskoj koncepciji kontrole. Kako želia promatrača za otkrivanjem novog raste, tako se njemu pripadajuća svojstvenost prazni i nadopunjuje tkivom virtualnog bića. Odgovornost promatrača o prekidu tijeka informacija sve manje leži u njemu samome. Sve teže se uspijeva otrgnuti s površine memorijske matrice jer u njemu više nema ničeg što bi pružilo otpor.

Realnovirtualno, virtualnorealno

Nameće se pitanje kako odijeliti realnost od virtualnosti i može li virtualnost egzistirati bez istovremenog potvrđivanja u realnosti. Genetski inženjering i biotehnologija, koristeći spoznaju da stanice živih organizama uspješno dešifriraju informacije pohranjene u tuđem genu, svesrdno se upliću u prokreiranje novoga humanog naraštaja. Velikim je dijelom njihov cilj plemenit, no dokle može teći to klonsko nadomještanje starih stanica novim stanicama, starih tkiva novim tkivima, starih organa novim organima? Gdje su granice naše konačnosti, ako ih je uopće moguće dosegnuti? I ako se mogu dosegnuti, što se nalazi iza te konačnosti? ☒

Donna J. Haraway, izbor iz CYBORG MANIFESTA (1984)

(...) Na kraju dvadesetog stoljeća, u našem vremenu, mit-skom vremenu, svi smo mi himere, teoretizirani i fabricirani hibridi strojeva i organizama. Ukratko: kiborzi. Kiborg je podjednako naša ontologija kao i naša politika. Kiborg je kondenzirana slika naše mašte, koliko i naše materijalne stvarnosti – obaju udruženih centara za strukturiranje sviju povijesnih transformacija. U tradiciji "zapadne" znanosti i politike, dakle u tradiciji razizma, patrijarhalno vođenog kapitalizma, u tradiciji koja se služi retorikom Napretka, u tradiciji iskorištavanja prirode kao izvora za proizvodnju kulture, u tradiciji proizvodnje jastva iz refleksije drugosti, u istoj su toj tradiciji odnosi organizma i mašine trajno ratovali oko granica. Ratovalo se oko granica produkcije, reprodukcije i imaginacije. Ja se pak zalažem za argument *užitka* pri miješanju granica, kao i za argument *odgovornosti* prilikom njihove konstrukcije. Zalažem se i za socijalističkofeminističku kulturu i teoriju, držeći se postmodernističkog, antinaturalističkog i utopijskog načina zamišljanja svijeta bez rodova, možda samim time i bez podrijetla, ali vjerojatno i bez završetka. Inkarnacija kiborga nalazi se izvan Povijesti Spasa. Ona nema edipalni karakter i ne namjerava izliječiti strašni ras-kol rodova kroz usmenosimboliističke utopije psihoanalize niti najavu opće postedipalne apokalipse. Kako tvrdi Zoe Sofoulis u neobjavljenom rukopisu posvećenom Jacquesu Lacanu, Melanie Klein i nuklearnoj kulturi, tekstu nazvanom *Lacklein*, najužasnija i najdivnija čudovišta u svijetu kiborga utjelovljena su u needipovskim naracijama, s drukčijom logikom represije, koju moramo razumjeti ako kanimmo opstati. ☒

*S engleskoga prevela
Nataša Govedić*

KRITIKA

Nepodnošljiva lakoća fabuliranja

Orhel je ostvario roman zanimljive i vješto koncipirane fabule, ali i roman upitne etičnosti

Neven Orhel: *Ponoćna pjesma*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2001

Ljiljana Ina Gjurgjan

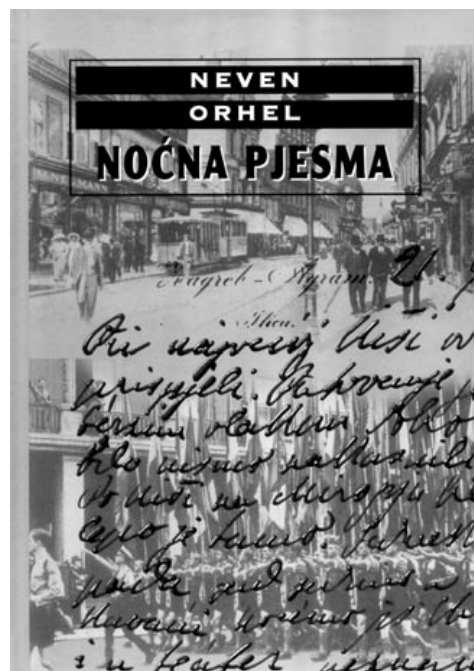
Neven Orhel već je prvim svojim romanom, *Uzbuna na odjelu za rak*, utemeljio u hrvatskoj književnosti novi podžanr trilera u kojem se spajaju roman akcije i znanstveno-fantastična tematika iz područja medicine. Sretni spoj pripovjedačkog talenta i medicinske naobrazbe ovog autora iskristalizirao se u roman koji je istovremeno napet, poučan i etički poticajan. U istom podžanru potom slijede podjednako uspješni romani *Ponoćni susret* i *Ostavština*, da bi se, nakon pet godina šutnje, autor oglasio političkim trilerom *Noćna pjesma*. Ne više sasvim na svom terenu, Orhel je ipak ostvario roman zanimljive i vješto koncipirane fabule, ali i roman upitne etičnosti. Radnja romana odvija se u kasno ljeto i ranu jesen 1932. godine, malo prije Hitlerova dolaska na vlast. Metapovijesna potka romana zasniva se na opisu pokušaja atentata na Hitlera već u razdoblju njegova uspona. Mozak te akcije bio je sedamdesetogodišnji Aron Blonfeld, šef "Hagane", političke organizacije čiji je cilj bilo stvaranje židovske države u Palestini. Spoznavši rano opasnost koju je predstavljao Hitler za Židove, ovaj će vođa pokušati spriječiti njegov politički uspon, no ni jedan od tri pokušaja atentata neće uspjeti. Prvi zbog čiste igre slučaja, jer je bomba, koja je trebala eksplodirati, jednostavno zatajila, drugi zbog djelatnosti policije koja je štitila Hitlera, treći zbog subverzije u redovima samih atentatora. "Povijest se o tome", reći će pripovjedač u Uvodu, rušeći tako zid između istine i fikcije, "nije očitovala, no dramatičnost tih događaja bila je stvarnija od mnogih drugih o kojima postoje gomile dokumentiranih zapisa."

Aron Blonfeld

Ovakav meta-povijesni okvir podloga je Orhelovoj analizi sprege ili sukoba interesa koji će utjecati na odnose snaga u samoj židovskoj organizaciji, ali i na odnose između Židova i Palestinaca. Naime, pokušaji Arona Blonfelda da ukloni Hitlera s političke scene naići će na podršku i suradnju Palestinaca, unatoč Hitlerovoj potpori koju uživaju, jer njihov vođa shvaća da progon Židova u Europi znači njihovo iseljavanje u Ameriku i Palestinu, a time i jačanje same židovske države. Iz tog istog razloga, cionisti će potajno podržavati Hitlera, jer im odgovara stanje nesigurnosti koje će navesti Židove da se zauzmu za stvaranje vlastite domovine. Tim će se sudom rukovoditi Ašor Levin, Blonfeldov nasljednik, ali i idejni protivnik u pogledu atentata na Hitlera, kada će osujetiti treći pokušaj atentata. Naime, rezultat tog atentata bio je sasvim izvjestan, jer je cijev oružja ugrađenog u glazbeni instrument iz koje je trebao doći ubojiti metka ispaljen u Hitlera na završnici premijerne glazbenoscenske izvedbe *Kralja Edipa* već bila uperena u njega. Ipak je propao stoga jer je Ašon Levin prije toga izvadio jedini metak

iz cijevi i tako zaštitio Hitlera, vjerujući u korisnost njegove politike za cionističke ciljeve. Pucanj u Hitlera pretvorio se tako u pucanj u prazno.

jemci, priželjkujući doživjeti mučenje i smrt kao kaznu za grijeh što ga je nesvjesno počinila zaljubivši se u svog oca. No, kako je Ašor Levin uklonio metak iz ubo-

S ovom fabularnom niti isprepliće se još jedna priča, koju pripovjedač naziva borbom za komadić hrvatske zemlje. Borba je to za jednu kuću i zemlju oko nje na Tuškancu. U vrijeme događanja radnje zemlja se nalazi u posjedu židovske obitelji krvno vezana uz Arona Blonfelda. Nekoć je pripadala hrvatskom ogranku obitelj Rudmanovih i Viktorija, živeći u maloj kući pri dnu imanja, toj zemlji još uvijek posvećuje svu svoju ljubav i energiju. Blonfeldova bivša službenica, a prema općem uvjerenju, iako ne i njezinu svjedočenju, i njegova ljubavnica, sada nastoji od njega otkupiti tu kuću kao što joj je on svojevremeno obećao, ali se Sara, njegova kćer, tome protivi. Da bi pomogao majci Viktoriji, njezin sin, Herman, inače uspješni redatelj i jedan od glavnih protagonista romana, ženi se Sarinom kćeri. Nedugo zatim ona pogiba, povrijedivši glavu pri padu s bicikla i time se stvar s prodajom kuće još više komplicira. No, zemlja nije jedino što vezuje sudbine tih dviju obitelji. U središtu zapleta je i požar u kojem pogibaju Hermanova žena Ivančica i njihova malena kćer te roditelji Sarine nećakinje Aure. Tek na kraju romana otkrit će se zamjena beba, pa će ispasti da je Aura, koja je u Hermana zaljubljena silinom prve, mladenačke, strasti zapravo njegova kćer.

Mit o Edipu

Uvodi nas to u treći provodni motiv ovog romana – mit o kralju Edipu. Polazeći od Nietzscheova shvaćanja da je starogrčka tragedija ponikla iz duha glazbe, Herman paralelno u Zagrebu i Berlinu postavlja na scenu glazbeno uobličenje Sofokolove tragedije. Istovremeno, njegova osobna drama u velikoj je mjeri u znaku edipovskog kompleksa. Za tragediju u kojoj je izgubio ženu i kćer smatra se sam odgovornim. U pijanstvu u kojem je, vjeruje, izazvao požar i onemogućio spasavanje ukućana, on se zapravo razračunavao s egzistencijalnom tamnicom koju je za njega predstavljala dominantna ličnost njegove majke. Edipovsku situaciju u izvrnutom obliku prolazi i Aura. Zaljubljena u muškarca za kojeg ne zna da joj je otac, njezin se svijet u trenutku kada spoznaje tu strašnu istinu, ruši. Očajna, ona zauzima mjesto muslimanskog atentatora-samoubojice, kojeg su uhitili Ni-

jitog instrumenta, ovaj dramatični akcioni krešendo završava antiklimaksom. Hitler ostaje živ, pokušaj atentata nije ni registriran, Herman pri organiziranom bijegu pogiba u automobilskoj nesreći, a Aura se, nakon duge bolesti, vraća na Tuškanac. Tu zateče bolom shrvanu Viktoriju. U međuvremenu je umrla i Sara, pa su kuća i zemlja pripale Auri. Kraj romana lirski je intoniran – dvije žene osluškuju noću pjesmu zemlje, svoje hrvatske zemlje, kako će to naglasiti pripovjedač.

Sugestivno realiziran lik Aure, prema kojoj je nemoguće ne osjetiti simpatiju i sućut, dinamika radnje, pogotovo u bitno bolje pisanom završnom dijelu romana, akciona fabula – sve će to zaokupiti našu pozornost u dovoljnoj mjeri da ne osjetimo nevjericu zbog niza fantastičnih koincidencija i zabuna. Uostalom, to je i svrha

Orhel na želi da njegov čitatelj razmišlja. On mu u skladu s općim trendom komercijalizacije u ovom našem konzumerističkom svijetu, prodaje rasonodu

dobrog fabularnog zapleta od Agathe Christie naovamo – zaokupiti pažnju čitatelja, povesti ga i zavesti da bude instrument piščeve uobrazilje, a ne racionalni promatrač. Ne uvodi li, uostalom, otprilike u tom istom razdoblju kada se događa radnja ovog romana, Bertold Brecht koncept V-efekta, baš zato da bi naveo gledatelja da se odvoji od radnje i da kritički razmišlja o viđenom. Orhel na želi da njegov čitatelj razmišlja. On mu u skladu s općim trendom komercijalizacije u ovom našem konzumerističkom svijetu, prodaje rasonodu. No, ozbiljnije i opasnije, prodaje mu ili poklanja ta knjiga još nešto karakteristično za duhovnu klimu postmoderne. Revizionistički odnos u kojem se sve relativizira, i povijest sama i odnos krvnika i žrtve na povijesnoj sceni.

Okriviti žrtvu?

Prvo što ovaj roman stavlja pod znak pitanja koncept je povijesne danosti. Nije li ona zabluda, dok je tijek povijest zapravo samo niz slučajnosti, poput onog prvog pokušaja atentata, kad bomba iz nepoznatih razloga jednostavno ne eksplodira. A da je eksplodirala, povijest bi možda doista krenula drugim tokom. Ili, kako nam sugerira slučaj trećeg atentata, nije li povijest tek slučajni splet niza osobnih odluka temeljenih na subjektivnim procjenama, vidovitima ili pogrešnima, ali i na želji za vlastitim probitkom i ostvarenjem vlastitih ambicija, pri čemu se tradicionalne vrijednosti kao što je moralni integri-

tet, domoljublje, pravednost gube iz vida, a motivirajućim faktorom postaju osobni interesi i ambicije.

No, ovaj roman otvara i konkretnija povijesna pitanja, posebice ona o odgovornosti Židova za vlastitu sudbinu. Naime, kako treći atentat na Hitlera nije uspio zbog intervencije vodećeg cioniste, koji nije želio Hitlerovu smrt, jer je vjerovao da njegova politika može koristiti jačanju cionizma, možemo se upitati koja je onda bila uloga Židova u jačanju Hitlerove ideologije. Pretjerano, ali na temelju onog što nam roman sugerira i ne sasvim neutemeljeno, bilo bi zaključiti da su u krajnjoj liniji Židovi za sve što im se kasnije događalo sami krivi, jer nisu spriječili Hitlera na vrijeme. Uostalom, okriviti žrtvu nije ništa novo. To je stalna diskurzivna praksa u raspravaama o krivnji žena, žrtava nasilja i silovanja ili pak o represijama nad pojedinim etničkim skupinama, radilo se o emigracijskim kvotama ili o nekim drastičnijim vidovima ugnjetavanja na temelju boje kože ili oblika nosa. Nevinna žrtva i nasilje nad njom bolna su rana svakom društvu koje drži do svoje moralnosti, a ljudska sposobnost za samilost i suosjećanje nije beskonačna. Ugodno je stoga prebaciti krivnju, okriviti žrtvu, ma kakva zbilja uistinu bila.

Takva podsvjesna težnja stvorit će onda i određenu mržnju prema žrtvi, mržnju koja će svoje ideološko uporište naći upravo u onim vrijednosnim sudovima koji su i doveli do toga da žrtva postane žrtvom. U slučaju Orhelova romana to se događa na razini fabule koja sugerira nadmoć nacionalne autohtonosti nad doseljeništvom. Naime, borba oko komadića zemlje na Tuškancu nije bez ideološkog predznaka. Obitelj koja se borila za zemlju i na kraju je zbog siromaštva izgubila, hrvatska je obitelj i njezina ljubav za slobodnu, čistu i neomeđenu hrvatsku zemlju jedno je od dojmljivijih mjesta u romanu. Tu su kosti njihovih predaka, tu je njihova noćna pjesma. Tu zemlju koju su morali prodati otkupila je od njih židovska obitelj. No, i tada, Viktorija je bila ta koja je zemlju njegovala i obrađivala, brinula se za nju, voljela je. Blonfeldovi su na njoj samo živjeli. Stoga, kada na kraju Aura i Viktorija (u svoj simbolici svojih imena) ostanu vladarice na toj zemlji, osjećaj ispunjenja poetske pravde ganut će svakog čitatelja. Ali, ona će i implicirati opasan nacionalistički ideologem – da je zemlja nešto što se ne posjeduje legalistički, već metafizički. Ona pripada onima koji tu zemlju ljube, ne onima koji su je legalnim pravom stekli. U tom svjetlu i ubojstvo što ga je počinio djed poradi zemlje, i Viktorijini pucnjevi u obrani svog posjeda, postaju opravdani. Nasilje trijumfira tako nad legislativom, a zločin dobiva pozitivni predznak. No, nije to isti ideologem kao u pričama o slugi Jerneju ili velom Joži, pričama koje svjedoče o sukobu oko zemlje između nepismenih seljaka koji tu zemlju stvarno posjeduju jer ju obrađuju, i gospodara koji njihov rad izrabljuju. Naglasak je ovdje na činjenici da se radi o hrvatskoj zemlji koja je u posjedu tuđina. Što, implicira ova priča, nije ni za zemlju ni za tuđina dobro. Svatko može biti sretan samo na svome.

U intervjuu danom u emisiji "Pola ure kulture" u povodu izlaska ovog romana, Orhel je istaknuo upravo objektivnost u prosudbi događaja kao svoju temeljnu intenciju i nemamo razloga u to ne povjerovati. No, time je samo još jednom potvrdio da je objektivnost nemoguća, jer jezik je poput palimpsesta. Prepun zamki i prikriivenih značenja, on priča svoju priču i zavodi u nekom svom smjeru. Smjeru kojim autor možda nije želio poći, ali ga nije niti znao izbjeći.

KRITIKA

Zasluge i usluge

Sjećanja i svjedočenja o čovjeku koji, ako nije bio realniji od nekih drugih iz svoje okoline, bio je časni

Martin Špegelj: Sjećanja vojnika, Uredio: Ivo Žanić, Znanje, Zagreb, 2001. ISBN 953-195-190-X

Grozdana Cvitan

Tvrdnja kojom je moguće početi i završiti razgovor o knjizi Martina Špegelja *Sjećanja vojnika* ona je koja bi se odnosila na njezinu iskrenost: to je jedna od najiskrenijih relevantnih memoarskih knjiga o ratu. Iako je sve s predznakom *naj* itekako nezahvalno, nije neuputno, jer ipak to u ovom slučaju malošto unaprijed govori o samoj knjizi. Naravno, iskrenost je posebice teška ili značajna kad je riječ o knjigama onih autora čije zapise po prirodi funkcija koje su u ratu obnašali, javnost očekuje s uzbuđenjem ne bi li nekako složila mozaik rata kojeg nije bilo službeno i mira kojeg nije bilo stvarno. A Martin Špegelj bio je ministar obrane, zapovjednik Zbora narodne garde i glavni inspektor Hrvatske vojske u vrijeme u kojem ga je zapovjednik te vojske proglašavao ministrom rata. Ne odričući se usluga takvog ministra u vrijeme dok se proglašavao mirotvorcem, i radeći o glavi čovjeku kojemu je povjeravao itekako bitne funkcije u zemlji kojom je želio vladati dugo i sretno (barem jedno mu je uspjelo). Možda je samo vezivao još jedno ime uz "svoju stranu". Ili i jedno i drugo prema potrebi.

Duh tajnih pregovora

Ratovi Martina Špegelja počeli su davno prije 1991. godine pa se on u svojoj knjizi sjeća ne samo Domovinskog, nego i rata iz svojih mladih godina, rata od 1941. do 45., sjeća se onog dijela života iz kojeg će formirati mnoge pogleda na bitna pitanja života, ali i općih događanja. Jer, taj njegov prvi rat iskustvo je iz kojeg on pola stoljeća kasnije u razgovoru s Gojkom Šuškom na primjedbu o žrtvama Bleiburga odgovara podatkom da se Bleiburg dogodio nakon Jasenovca.

Sljedeće bitno Špegeljevo osjećanje možda je ono koje pripada povjerenju i iskrenosti. S njima se u Domovinskom ratu proveo loše iako mu je život i o jednom i o drugom već ponešto poručio kroz desetljeća međuratne vojne službe u JNA. A upravo je JNA tema kojoj će general Špegelj obratiti najveću pažnju ne bi li odgovorio na mnoga opća, ali i osobna pitanja. Jer, vojska u kojoj je godinama služio, u kojoj je napravio karijeru i stekao mirovinu, raspadala se u vrijeme dok joj je on u novim okolnostima stajao nasuprot i stvarao plan kojim je taj raspad nastojao ostvariti što brže i efikasnije. Je li u tome bio spriječen, razgovor je koji on i danas intimno vodi s mrtvim Vrhovnikom i još ponekim vrlo odgovornim mrtvim i živim akterima Do-

movinskog rata. Iako su to lica ponajprije s hrvatske strane, iako u svojim razmišljanjima i zapisima ne zanemaruje ni literaturu, ni

razgovore, ni poznanstva niti razmišljanja, Martin Špegelj referira se i na one koji su mu se našli na neprijateljskoj strani, a s kojima je dijelio mnoge godine poznanstva, pa i ideologije. Takvu knjigu zacijelo nije lako pisati, kao što ni takav život nije bilo lako živjeti. Rezultat je svojevrсна zatvorenost u određen broj tema, pa i opsesija kojom je general Špegelj godinama prije knjige govorio o planu čiju praktičnu vrijednost više nije bilo moguće provjeriti: vrijeme je potrošeno u nekim daleko skrivenim planovima i potezima. Koliko su oni bili bolji ili gori, koliko je zaista riječ o planovima ili i o konfuziji ostat će tema još mnogih razgovora. A nad njima će lebdjeti duh tajnih pregovora. U njima će možda biti manje strasti, ali zbog njih bi nam i u budućnosti možda mogli trnuti zubi.

Špegelj - JNA: prekid utakmice

Kakvu je i koliku silu imao pred sobom Martin Špegelj, ali i Hrvatska i Slovenija u vrijeme dok su njihovi ministri obrane dogovarali sporazum o obrani? Za Franju Tuđmana to je bila i ostala treća ili četvrta sila u Europi. Tvrdio je to još godinama. Za Martina Špegelja ona je to, ako je nekad i bila, davno prestala biti. A na unutarnjopolitičkom planu nije bila nikad jer je stvorena za obranu od vanjskog neprijatelja. Zato je plan osvajanja vojarni i naoružavanje oružjem iz njih smatrao realnim. U prilog mu ide većina akcija u kojima je osvajanje vojarni uspjelo kao i količine oružja koje je pritom dobila Hrvatska vojska. Pa, ipak, JNA iz siječnja 1991. nije ona ista iz studenog te godine kad za iseljenje vojarni iz Zagreba traži i vozila i vozače (i dobiva) kako bi iz krajske zavjetrine trošila granate i radila na preustroju. To da im hrvatska vlast tada daje i vozače i vozila ipak govori o činjenici da je invalid dobio štake ne bi li prohodao na rehabilitacijskom mjestu koje je sam izabrao.

Mnogi građani Hrvatske i onda i danas (teško je reći kada više) vjerovali su u Špegeljev plan i bili su voljni sudjelovati u njemu. Međutim, činilo se da se Špegelja čulo u trenutcima kad drugog izlaza nije bilo. Knjiga ne popravlja taj dojam. Štoviše, osvjetljavajući neke postupke vrhovništva u odnosu na svoj plan, na naoružavanje Hrvatske općenito, na pregovore s neprijateljem i konce u rukama,

ili tek nekoliko njih, Martin Špegelj priznaje i svjedoči ono što je itekako poznato: s pravom ili ne mnogi su časni ljudi, domoljubi, ali i funkcionari po prilježnosti uz moć i slavu bili samo dio lutkarske predstave. Zato ponekad nije sasvim luda misao da su oni koji su znali mnogo manje bili daleko uvjerljiviji u svojim ulogama. A to su ponajprije oni koji su u tom ratu ginuli uvjereni kako iz vlastitog idealizma i žrtve pridonose daleko jasnijoj i jednostavnijoj borbi dobra i zla, borbi u kojoj su se interes, kriminal, lažirana stvarnost događali u paralelnom svijetu. Danas je teško reći da je taj paralelni rat bio manje tragičan jer žrtve te vrste rata nikad neće biti prebrojane. Reihl-Kir ili Šaban samo su neki od simbola tog paralelizma.

No, bez obzira na mjesto JNA kao sile u nekim drugim vremenima i prilikama, reći će Špegelj (i ne uzalud), u njoj je bilo mnogo Hrvata časnika i vojnika, bilo je i drugih na čiju se lojalnost u toj vojsci nije moglo računati (Slovenci, Albanci itd.). Za razliku od te vojske koju on vidi kao raspadajuću, velike nade i planove imao je ustrojem Teritorijalne obrane kao republičke vojske. Navodeći kao primjer Sloveniju (u kojoj otkazivanje poslušnosti vrha TO-a nije ništa poremetilo, a čemu se Špegelj nadao i u Hrvatskoj) Martin Špegelj odstupanje od koncepta TO-a vidi kao drugi bitan problem obrane kojoj je vrh vlasti sve napravio da je pretvori u njezinu dezorganiziranu, bezvoljnu suprotnost. Hrvatske časnike u jednoj i drugoj varijanti (JNA i TO) mahom vidi kao hrvatske domoljube koji su bili spremni služiti domovini i napraviti sve što se od njih planom osvajanja vojarni očekivalo. Kako ta utakmica nije završena do kraja, a i ono što je napravljeno rađeno je sa zakašnjenjem (optimalnim vremenom) Špegelj smatra rat u Sloveniji to

su mnogi časnici već bili izvan JNA ili više nisu mogli bitno pomoći obrani Hrvatske.

Časnici i starješine

Ali, bilo je i onih koji nisu htjeli. O onima koji nisu htjeli Martin Špegelj ne daje neku analizu iz koje bi bilo moguće vidjeti kako je u toj vojsci bilo i Jugoslavena, ljudi zabrinutih za mirovinu više nego za domovinu, onih koji su kao i Tuđman mislili da je JNA mnogo veća sila, pa su joj i rezultati izgledniji itd. A jednog će dana i o tome trebati napraviti analize posebice u kontekstu položaja onih časnika koji su napustili JNA i stavili se na raspolaganje HV-u. Sam Martin Špegelj nekima se od njih okružio na poslovima koje je obavljao 1991. i 1992. dok su drugi bili raspoređeni u jedinice čije je osnivanje planirano prema potrebama obrane. Mnogi od tih ljudi udaljeni su kasnije sa zapovjednih dužnosti, ali ne na račun zapovjednika izraslih u ratu nego mahom na račun onih koji su odjenuli odoru, a izrasli su iz HDZ-a. U tom kontekstu nije moguće jednostavno reći kako su stručne zamijenili nestručni. Zamijenili su ih podobni, a našlo se među njima i stručnih.

Jer, stvari nisu tako jednostavne kako se danas mogu učiniti. Ljudi koji su došli iz JNA imali su itekako problema i mladići koji su pristupili u ZNG odnosno HV to su nepovjerenje itekako demonstriali. U toj analizi trebaju se smjestiti i oni što su izašli iz JNA, a onda kao feniksi izrastali iz HDZ-a. Božje je blago mnogo brojnije od cjeline samo jedne knjige ma koji je pridjevi resili.

Koja je bila uloga pojedinih starješina, odnosno časnika u nekim čudnim padanjima položaja, pa i mjesta gdje se obrana dobro držala, a onda je sve srušila panika? Bilo je ljudi od vlade do funkcionara TO-a i kriznih štabova koji su itekako sudjelovali u reali-

zaciji dogovora koje su Tuđman i Milošević morali realizirati na terenu. Da bi njihova igra bila uvjerljiva. Uostalom, oni nisu viđeni tamo gdje se kreirala bojišnica. A prigodom te kreacije znalo se dogoditi da su neki gradovi ostali spašeni jer paničari po službenoj dužnosti nisu uspjeli – te slučajeve zasad ne analizira nitko pa ni general Špegelj, osim onog najdrastičnijeg u Bosanskoj Posavini. S druge strane, razgovor o pregovorima u odnosu na broj žrtava uvijek je moguć i uglavnom nedokaziv. Jer drugih situacija nije bilo osim onih koje su se dogodile. A njima se, zasad, posvećuje mnogo manje pozornosti.

Uostalom, susrevši KOS-ovca broj jedan (jugoslavenskog) Aleksandra Vasiljevića, Martin Špegelj i sam postavlja više pitanja od onih koja se tiču njega samoga i njegova slučaja sa špijunskim filmom. Ako možda i sugerira odgovore, eksplicitno ih ne navodi. Ako ih zna – ne pomaže povijesti.

Uostalom, zbog raznih razloga teško je povjerovati kako bilo tko, tko je obnašao dužnosti kakve je obnašao general Špegelj, danas do kraja piše i svjedoči sve što zna. Navodeći neke dokumente ili podatke o tajnim sastancima i sam priznaje da njegova osobna dokumentacija i uvid u događanja imaju daleko veći opseg.

Vertikala vlastite strane

Martin Špegelj umnogome je opterećen onim što je bitno osjećanje većine hrvatskih ratnika, ali i građana, a to su pitanja koja dovode u kontekst općeg stradanja onu najmračniju stranu ratnog profiterstva, privatnih vojski za privatne interese, privatnih zaštitara privatnih biznisa (oružje, droga, nafta, cigarete, privatizacija...) i, napokon, privatnog rata. To je i sasvim razumljivo uzme li se u obzir da je sva ta privatnost zla rasla na drugoj strani stradanja u kojoj je on, koliko mu je to bilo

UNIVERSITY OF CAMBRIDGE

CAMBRIDGE OVERSEAS TRUST

OSI CHEVENING CAMBRIDGE SCHOLARSHIPS IN THE SOCIAL SCIENCES AND THE HUMANITIES

FOR CROATIA
October 2002

In collaboration with the **Open Society Institute** and the **United Kingdom's Foreign and Commonwealth Office**, the **Cambridge Overseas Trust** offers a number of scholarships to enable students of outstanding academic merit from Croatia to pursue a one-year taught postgraduate course of study in the Social Sciences and the Humanities at the **University of Cambridge**.

Citizens of **Croatia**, resident or normally domiciled in Croatia, aged between 20-35 years, who have obtained, not more than two years ago, a first degree with high grades from a recognised university are eligible to apply. Scholars should not already have spent a full academic year or more studying in a university outside Central and Eastern Europe. The scholarships, tenable for one academic year, will cover the University Composition Fee at the overseas rate, approved College fees, a maintenance allowance sufficient for a single student and a return economy airfare.

Successful applicants will need to have proved their proficiency in the English language by means of either the IELTS (minimum score Band 7) or TOEFL (minimum score 600) and TOEFL Test of Written English (minimum score 5.0).

All applicants must complete a Preliminary Application Form which can be obtained from
SIC - Studentski informacijski centar Zagreb
Preradovićeve 33/I, 10000 Zagreb, Croatia
tel. 01 4817-195, e-mail: ipuljiz@sic.hr

Completed Preliminary Application Forms must be returned to the **Cambridge Overseas Trust, PO Box 252, Cambridge CB2 1TQ, England BY 12 OCTOBER 2001.**

moguće (a nije dugo i nije previše), obnašao dužnosti one svjetlije, jednostavnije i poštenije slike (koja ni sama nije bila pošteđena svoje pozadine).

Na tim stranicama knjige naći će se mnogo zanimljivih sličica, razgovora zapamćenih po faktoru iznenađenja po kojem su događeni, susreta, sastanaka i spoznaja s onima i o onima za koje je mislio da u ratnom vremenu dijele sudbinu obrane. Na tim je stanicama mnogo političara zaradilo pogreške u koracima za koje možda nisu marili dok su gradili karijeru. Danas im ostaje ili polemika ili vlastiti memoari i nada da će njihovi memoari možda biti uvjerljiviji od Špegeljevih. U svakom slučaju, iz tog je propadajućeg kontinuiteta vlasti koja jede ljude sretno isplivao ponajprije lik Stjepana Mesića. Postoje i oni kojima Špegelj kao da ne želi izravno zamjeriti mnoge od situacija za koje ne shvaća zašto su u njima sudjelovali. Mnogo oštrije odnosi se prema danas prepoznatljivim instaliranim ratnim junacima.

Ipak, posebno kritički govori o ljudima koji su u HV došli iz inozemstva, ponajprije iz Legije stranaca. Izuzimajući čovjeka po imenu Ilija Tot, on slika cijelu galeriju ljudi među kojima vidi samo kriminalne tipove, pozadinske profitere, stranački ološ u odoru Hrvatske vojske. Ta jednostrana slika bode oči utoliko što general Špegelj, plivajući po vrhovima vlasti i vojske, često zaboravlja na ovom kao i na drugim planovima mnoge mlade ljude koji su se borili, a i ginuli s istim interesima s kojima je i on u toj vojsci i obrani Hrvatske sudjelovao. Odstupajući od unaprijed zadanih negativnih konotacija samo u slučaju generala Gotovine.

Podnoseći osobne i profesionalne uvrede od onih koji su imali stvarno, a rijetki i formalno ve-

ću moć s obzirom na Špegeljeve visoke funkcije), autor knjige *Sjećanja vojnika* samim naslovom izabire vlastito precizno osjećanje: često je bio uvrijeđen i zaobilazen u odlukama toliko da je ponekad samo njegova odluka da bude vojnik bila stvarna. Mnogo od njegovih funkcija pretvarano je u fikciju i on sam često će zapisati kako nešto nije znao, a nećemu nije bio obaviješten, nešto je saznao mnogo kasnije. Stvarni i trenutačni bili su samo pogodci u osobnost i na taj način podijelio je sudbinu mnogih svojih vojnika. A nisu svi vojnici bili njegovi, jer svjedoči i o paralelnoj vojsci nekih drugih. Je li zaista riječ o osmišljenoj vojsci ili produktu brojnih preustroja kojima su i sve druge vojske na ovim prostorima podvrgnute u razne svrhe (pitanje funkcionalnosti je dvojbeno) ista vremena? S obzirom na to da su preustroji i paralelne vojske tema i drugih autora, vojskovođa drugih vojski, možda bi analiza paralelnih postupaka ponešto i o tome rekla. Pa i drukčije nego se danas čini.

Tekst i kontekst

Kontekst knjige između ostalog je i vrijeme pa i pitanja koja se u njemu posebice senzibiliziraju. U ovom trenutku to je ponajprije uloga SAD-a u *Oluji* i dalje u ratu u Bosni i Hercegovini. Činjenica je da je do *Oluje* rasprava o broju hrvatskih žrtava do kraja rata izgledala sasvim drukčije nego poslije nje. Bilo je autora koji su svakako željeli ostaviti svoje zapise o ratu, ali im osobna pismenost ili snalažljivost, iskrenost ili politička kalkulacija nije dopustila stvarne memoare. Umjesto toga, tiskali su dosadne zbornike razgovora koje su dali u razna vremena raznim novinama. Na žalost, u tom su se poslu istaknuli posebice

oni koji su malo kad stvarno htjeli nešto reći pa ni u njihovim sabranim izjavama teško da je bilo kakva, a ponajmanje ukupna slika bilo čega jasnija ili dokumentarno vrijednija. Drugi su, kao Martin Špegelj, pribjegli sjećanjima u kojima nije moguće pričati hrpe slova uz osobnu fotografiju, u kojima je neophodno ponešto i reći (rijetki su oni koji su i to sasvim izbjegli kao Šarinić), ali je ta vrsta bolesna od osobnog preuveličavanja u tolikoj mjeri da je od nekih veličina (kraj kojih je i King Kong mala beba) teško shvatiti kako se po tako zemljopisno uskoj zemlji, kao što je Hrvatska, još netko uopće uspio smjestiti. Uz mali broj onih što su im se šlepali uz bokove nešto se pozadine našlo u oslobađanju više zbog dojma nego zbog potrebe. Na takve autorske veličine general Špegelj osvrće se u nekoliko ciničnih i preciznih primjedaba ponajprije na račun svog kolege Bobetka. I dok jedni nabacuju šešir mudra Vrhovnika da bi pod suncem veličine i moći odradili svoje stručne, povijesne i sveopće poslove osobne neprispodobive uloge, drugi se kao i Martin Špegelj zaustavljaju na pitanju sumnje u to da je, primjerice, *Oluja* ipak dogovor ili da je akcija Hrvatske vojske i Armije BiH precizno trajala do rezultata 51: 49. S obzirom da to i slična pitanja i tako nadilazi njegova sjećanja kao aktivnog sudionika u ratu, Špegelj ih je mirno mogao zaobići, ponajprije zato što su oni koji su mnogo manje respektirali pridjeve domovinski ili neke slične, to itekako vjerno i temeljito opisali (primjerice Carl Bildt), a bili su mnogo bliže stvarnosti. S druge strane, mnogi se King Kong pokazao kao balon u kojeg je nestašna Carla del Ponte zabila iglu i tako nekako ispuhala veli-

čine iza kojih su se sasvim nenađano počeli pokazivati Amerikanci. Zasad. Koji, eto, da su znali pa osmišljavali pa bili upleteni pa hoće li odgovarati? Očito je da će još poneki balon biti ispuhan ne samo na unutarnjem nego i vanjskom planu, političkom, vojnom, ali i suradničkom, prijateljskom, na špijunskom i švercerskom, češće na negativnom nego pozitivnom, ali bit će onih koji će znati više i detaljnije o mozaiku koji tek treba sastaviti. Nisu li se mnogi iz te pozadine još od 1991. (a mnogi sigurno i prije) prošetavali ovim prostorima, a oni kojima se učinilo da je za tako autonoman, domaći rat suviše, primjerice, Engleza, pa to i glasno rekli nisu dočekani sa suviše milosti (oporbeni novinari prošli su tada gore od Slobodana Praljka iako se činilo da u jednom trenutku govore o istoj temi). Zato mnoga jučer dvojbeni pitanja danas djeluju tako "nježno" postavljena u razmaku od samo pola godine od izlaska Špegeljeve knjige do novih otkrića u javnosti.

Umoran, možda pobjednik

U knjizi koja premašuje četiri stotine stranica i još mnogo dokumentarnog materijala postavljeno je dovoljno pitanja i dvojbi da bi analiza mogla ponuditi novu knjigu. I puno rasprava. Sam autor, nakon mnogo spoznaja i dvojbi o vlastitoj ulozi postavlja pitanje: zašto je ostao predugo na funkcijama čiji su ga zvučni naslovi često pretvarali u pukog obnašatelja naslova ili prevedeno: u osamkenu. U tom monologu nije osamljen, a činjenica je da su drugi izdržali i duže. Ono što je i koliko mogao kreirati – napravio je maksimalno. U to ne treba sumnjati. On sam želio je više i drukčije. U tome nije uspio – mnogi

vjeruju kako je i njemu i Hrvat-skoj na taj način učinjeno mnogo dodatne nesreće. Jednog dana, kad mnogo više činjenica bude poznato, bit će moguća i realnija ocjena, iako će ona uvijek sadržavati i onu notu sumnje koju nose svi do kraja neprovjereni planovi. Razmišljanja o mogućem, u ovom slučaju, na žalost nisu više bitna za dogodoeno. U svakom slučaju, ona su sjećanja i svjedočenja o čovjeku koji, ako i nije bio realniji od nekih drugih iz svoje okoline, bio je časniji. Zato će Špegeljeva knjiga, između ostalog, biti utočište mnogima koji i danas razmišljaju kako je moglo biti odlučeno da hrvatska nafta vozi JNA, odnosno srpske tenkove na hrvatske građane, vojsku, zemlju... Ono za što se zalagao nanijelo mu je mnogo uvreda. Njih je zapamtio i pobilježio. Ponekad i s dozom pretjeranog osobnog obračuna u općim stvarima. Radeći to s (za naše prilike) rijetkom iskrenošću i uvjerenjem o nužnom. Možda je ta strast mjerljiva s onim najčudnijim pitanjem rata u kojem je vrhovni zapovjednik više vjerovao Miloševiću nego svim ljudima, uključujući i one koji su svojom smrću rekli više od svih riječi izgovorenih posljednjeg desetljeća. Čega je Martin Špegelj itekako svjestan, kao i drugih stvari koje u ovom kratkom (s obzirom na pitanja knjige) zapisu nije moguće ni pobrojati. Možda samo vrijedi napomenuti kako bi takoreći jučer mnoge stvari djelovale uvjerljivije nego danas kad se mnogi trude o njima govoriti otvorenije i bučnije. Naravno, s istinom u pričuvi.

Koliko je u strukturiranju Špegeljevih sjećanja u zanimljivu i iskrenu, dozirano dokumentarnu i pregledno ostvarenu, knjigu pomogao Ivo Žanić urednik ne govori mnogo. ☐

KRITIKA

Vjera u tranziciji

Glavni tranzicijski predznak u Hrvatskoj jest politika identiteta ili, drugim riječima, politizacija religije i religizacija politike

Srđan Vrcan, *Vjera u vrtlozima tranzicije*, Glas Dalmacije, Split, 2001.

Nila Kuzmanić Svete

Naslov je odabran, rekao je na predstavljanju svoje knjige u splitskom ogranku HAZU-a, a zatim u HHO-u u Zagrebu, autor Srđan Vrcan, "više zbog marketinške zavodljivosti nego precizne indikativnosti". Skup je to studija i eseja iz sociologije religije nastalih u devedesetima. Knjiga ne spada u religiologiju kao znanost o religiji, pogotovo ne u religijski sociologiju, da bi služila u pastoralne svrhe. Pripada sociologiji religije te predstavlja pokušaj sociološkog diskursa o suvremenoj religiji. Prvi predstavljatelj, Siniša Zrinščak, osvrnuo se na teorijski plauzibilnu i empirijski utemeljenu auto-

rovu usredotočenost na pitanja sociološkog pristupa religiji i religiji u društvu. A u svom vrlo iscrpnom izlaganju Nikola Dugan-

jednodušno, najčešće uz pristanak samih vjerskih organizacija. Pritom se pritisak država na planu nacionalne homogenizacije interferirao u prigodu da se, nakon dugotrajna potiskivanja u socijalizmu, nadoknadi izgubljeno u duhovnome primatu. I u ostalim prednostima.

Vjera i nacionalni zanos

Brojne stranice autor posvećuje prepoznavanju probitačnosti interesa vjerskih zajednica u političko-vjerskoj suradnji. Postalo je, naime, manje važno što čovjek *jest* nego *komu* pripada. Dokida se mogućnost alternativna govora, a težnja univerzalnosti ustupa pred nacionalnim zanosom. One su se, kaže autor, uključile «nolens volens, a djelomice i posve volens, na strani ovih ili onih u sukobu». Religija se upregnula u nacionalističku politiku. Pravoslavna crkva prva, a Katolička i Muslimanska malo kasnije. Tek odnedavno sprega s politikom slabi, valjda stoga što je ojačala misao da je i kršćanski i muslimanski Ideum ipak više Bog mira.

Koristeći se raznim izvorima, posebice ispitivanjima Kjela Magnussona, koji je potkraj 1999. proveo istraživanja u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini, autor ustvrđuje da je u devedesetima došlo do radikalne deprivatizacije religije. Od favoriziranja nereligioznosti, religija je stekla privilegirano društvenu poziciju, izdignuvši se u mnogočemu i iznad sustava, diktirajući moralne normalnosti. Najviše je porast religioznosti

posljedica tranzicije, u nas čak više nego u Sloveniji, Mađarskoj, Poljskoj, Češkoj. Dok u Zapadnoj Europi dolazi do područstvljanja religije, u Hrvatskoj se, tvrdi autor, vjernici okupljaju oko institucija. Kao posljedica politike strategije nacionalne države za koju je prirodno jedino monokulturno i monoetničko društvo, plurikonfesionalnost iz devedesetih ustupa pred monokonfesionalnosti. Na stranicama drugoga i trećeg poglavlja dana su brojčana istraživanja, koja su zbog nadahnuta tumačenja, jedan od najboljih empirijskih radova u nas: 1988. katolici čine 66,48 posto stanovništva Hrvatske, a 1996. godine 90,7 posto. Glavni tranzicijski predznak u Hrvatskoj jest politika identiteta ili, drugim riječima, politizacija religije i religizacija politike. Tvrdnju da religija nije nepromjenjiva danost, autor potkrepljuje komparacijom katoličanstva Istre i Rijeke s onim zapadne Hercegovine. Veliku razliku objašnjava i položajem konfesionalne granice s islamom i pravoslavljem, različitim stupnjem modernizacije, politizacijom etničkoga, ratom u jednoj regiji, odnosno izostankom u drugoj te drukčijim stupnjem etničkog čišćenja. Postotak nepripadanja ni jednoj religiji u Istri i Rijeci je 24,1, a u zapadnoj Hercegovini 3,2 posto.

Ogledno istraživanje

Četvrto poglavlje posvećeno je srpskome pravoslavlju, odnosno restauraciji srpske politike s osloncem na srpsku tradicionalnu

kulturu koja se sada ispolitizirala na temeljima nacionalizma. Kako je u socijalizmu baš pravoslavlje bilo zahvaćeno sekularizacijom, pokušalo se (i evociranjem na zlo naneseno u prošlosti) stvoriti, nakon raspada SFRJ, uvjete za postizanje određenih političkih ciljeva, eskalirajući mržnjom prema drugima. Crkva presuđuje državi i politici, jer «srpski je narod sudbinska zajednica pravoslavnih vjernika s naročitim misijom, dok su ostale nacije s pripadajućim vjerama – inferiorne». No, nastavlja autor, «srpsko pravoslavlje nije anomalija, nešto balkanski specifično... nego samo krajnji primjer ... djelovanja, koji je karakterizirao i ponašanje drugih religijskih konfesija na ovim prostorima, ali ne samo na njima».

Država, unatoč proklamiranju laičnosti, prerogative dijeli s crkvom. Znači – sveto se nacionalizira, nacionalno sekularizira. Pritom se ističe demokracija kao vrhovno političko načelo, pod čime politička elita podrazumijeva, dakako, nacionalnu demokraciju, a vjerske organizacije sustav koji osigurava pravo na izricanje Istine.

Sam autor je predstavljanje zaključio razmatranjem četiriju dominantnih sklopova. Prvi su pitanja sociološke dijagnostike; znači – što? Drugi je pitanje razlika; znači – kako? Treći sklopovi pitanja su iz sociološke interpretacije, dok su četvrti u svezi s općim značenjem religijskih vjerovanja; znači – zašto? Nedvojbeno, ova će knjiga biti paradigma budućim radovima o religiji. ☐

džija je s pokrićem naglasio humanističko opredjeljenje autora koji potiče humani razvoj čovjekovih mogućnosti nošenja sa složenim problemima suvremena svijeta. Jer, stari se bogovi ponovo javljaju, uplićući svoje vjernike u međusobne obračune i zaboravljajući na ideju vodilju sudionika Drugoga vatikanskog sabora – snošljivost.

Rat je pojačao neizvjesnost stanja vjerskih zajednica koje se nisu oglušile o pozive politike. Naprotiv, uključivanje je postalo

PROZA

Peter Seeberg

U nevolji

Donesoše ga na nosilima kao lutku prevrnutu na stranu. Na plahtama su bile otisnute velike, neravnomjerne mrlje krvi. Bolničari hitne pomoći bili su mrtvi umorni.

Sestorica muškaraca ga premjestiše u krevet i nečujno ga odvezoše hodnikom do operacijske sale; na čelu je išla glavna sestra s praznim žurnalom u ruci, zatim liječnik grubo otvori šiber-vrata, bacivši jaknu i novine na najbližu stolicu. Pola sata kasnije odveli su ga u jednokrevetnu sobu.

Nitko ne umire usred dana, mislila je u sebi kad su joj rekli da bdije nad čovjekom čije ime još niko nije znao. Snaga počinje slabiti tek uvečer.

Stajala je spremna kod vrata i u ruci držala čašu vode, injekciju i sat, a oni koji su ga doveli već su bili izašli.

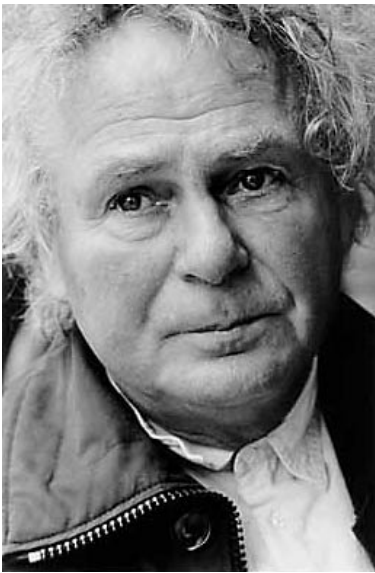
Sunčeva pjega micala se po plastičnim zavjesama, u sobi i na krevetu su se nazirale maske mraka, kao i po velikom bijelom smotku koji nije znao da je tu i koji to nikada neće ni znati. Ruka s čašom joj zadrhta te se voda proli po satu. Na trenutak samo što joj ne ispade nerđajuća posuda s injekcijom. Ostavi je na noćni ormarić, stavi sat na ruku i pogleda na otvoreni kljun kazaljki.

Pod turbanom zavoja ugleda djelić očnih kapaka, kriv i uzdignut nos, tanke usne i rijetku bradu. Rugoba u dječjem snu. Čovjek koga nikada ne bi mogla voljeti. Ništa neće osjetiti. To će se dogoditi neshvatljivo lako. Bez trenja. Ali, njega više neće biti.

Zvala se Aino.

Pomisli: bilo bi najbolje da ostane u životu.

Plahte se nisu morale prostrijeti, deke zategnuti, jastuci malo rastresti, a nisu bile potrebne ni

Danski pisac **Peter Seeberg** (1925.– 2000.), debitirao je 1956. romanom *Sporedne osobe* (Bipersonerne). Uslijedili su romani *Pričja hrana* (Fugls fode), *Pastiri* (Hylder) i *Pored mora* (Ved havet) te zbirka novela *Traganje* (Eftersogningen). Objavio je i niz drama i scenarija za tv-serije.

Dobitnik je velike nagrade danske Akademije te nagrade za književnost Nordijskog savjeta. Sve do smrti bio je i predsjednik Vijeća za etničku ravnopravnost. ☒

posuda za mokrenje, voda za piće, niti pilula za spavanje. Samo se trebalo sjediti i čekati i misliti da život izlazi iz zavoja i da ona ne može viknuti i probuditi ga i zamoliti ga da prestane s tim opasnim šalama i preticanjem velikih cisterni s desne strane. Na motoru. Sve dok jednom: jedna od onih velikih cisterni konačno je skrenula na raskrižju.

Pogleda na sat, čije se kazaljke u obliku kljuna zadovoljno poklopiše.

Početak poslijepodneva. Za tri sata doći će zamjena. Do tada se ništa neće dogoditi.

Samo da je policajac koji mu je pretražio odjeću našao cedulju s imenom i da su došli i rekli joj kako se zove, mogla bi mu se obraćati sa ti i onda bi sve ono o čemu misli dobilo ime. Ta nije duh da se naziva svakakvim imenima. Muškarac treba kazati kako se zove, to bi joj godilo. A zar ne bi bilo divno saznati ime onoga koga je vidjela, a nije poznavala.

Činilo joj se, dok je onako ležao, da se trebao zvati Robert. Roberte, izusti, Roberte. Reče da ne zna što da mu kaže, jer to nikada prije nije pokušala, ali, ona je tu, u to može biti potpuno uvjeren, iako toga uopće nije svjestan.

Ništa za to ako tu ostane duže vrijeme, ona će biti pokraj njega koliko bude potrebno, jer to što su novi dolazili kada su drugi odlazili, to nema nikakva smisla.

Krila sata se skroz razdvojiše. Pomaknu svoju stolicu iza paravana kod kreveta, uze mu gazom umotanu ruku i pomilova ju malim prstom. Osjeti slabe udarce pulsa, malu tutnjavu u daljini, kao jedne večeri na nogometnom igralištu.

Toliko je željela da mu kaže koju riječ, ne zato što joj se sviđao, nego zato što je mislila da je šteta za njega. Njegova mama bi sigurno rekla da je bio dobar dečko. A zaručnica da će ga vječno voljeti. Ali, što to pomaže. Sve ono što je želio uskoro će se izgubiti u kratkotrajnim sjećanjima drugih.

Željela je da mu se Bog smiluje. Htjela je da ga prihvati, i ono grubo i nježno u njemu, iako ga nikada ne bi mogla voljeti.

"Robert", reče "prozrela sam te, ništa ti to ne pomaže. Ništa ne možeš skriti. Budi onakav kakav si, ostalo ti je još samo malo vremena. Iako ništa ne možeš reći, to više ništa ne znači. Ja sam kod tebe. Zovem se Aino. Ne, ne poznaješ me".

Noge sata stajale su mirno. Jedna pokraj druge.

Rukom mu skoro dotaknu us-

ta. Drugu ruku mu stavi na čelo. Spusti glavu na smotak i počne osluškivati.

Ponovo pogleda na sat. Bilo je već kasno. Nitko nije došao da ju zamijeni. Sad više tu nije imala posla.

Izađe iz sobe, ode u malu kabinu glavne sestre i reče što se dogodilo i kako se dogodilo. Nečujno, bezbolno.

Glavna sestra kimnu glavom i počne okretati brojčanik telefona.

Ona uze svoj kaput, izađe u hodnik i izgubi se u polutama. Jedan čovjek joj pođe u susret. Upita ju za njega.

Reče mu da je s njim sve gotovo.

Pratio ju je hodnikom sve do

dosadi većini svojim jadikovkama o lošem kruhu koji su pekari počeli trovati, o lošem pivu od kojeg ga je bolio trbuh, o slabom uličnom svjetlu koje mu je kvarilo oči. Drugovi mu dadoše za pravo u nadi da će s tim brže prestati, ali naprotiv. On se još više počeo žaliti na jade svijeta. Istovremeno je dobivao partiju za partijom, ali nije uživao u toj sreći.

Da bi okončali jadikovke, drugovi odlučise da što bolje proslave njegov rođendan i da nabave najsvježiju hranu koju su unaprijed kušali prvoklasni poznavatelji zdravlja i čistoće. Ali, ni to ništa nije pomoglo. Djap je začinio obroke najgorim psovkama, samo ih je malo probao i onda por-

ulice i govorio kako se sve to dogodilo. Pratio je gradom. Slušala je sve što je govorio.

"Ah", reče ona, kad je briznuo u plač i kad se morala okrenuti prema njemu, "postigao je sve što je trebao postići".

Upita je što je to.

Ništa određeno.

Počne je preklinjati da ga saslusla dok sve ne bude shvatila.

Dopratio ju je do zgrade u kojoj stanuje.

"Dodi", reče ona, "hajde, samo dođi." ☒

Kotač

Kad je šahist Djap izgubio svoju suprugu zbog neke akutne bolesti s temperaturom, izgubio je i volju za životom, pa je on, koji ni jednu jedinu večer dok je bio u braku nije iznevjerio kafić, sada ostao kući tri tjedna i za ta tri tjedna nije ustajao iz kreveta osim kad je obavljao nuždu, što nije mogao u krevetu.

Kad se ponovo pojavio u kafiću već su ga skoro zaboravili ili u najmanju ruku više nisu mogli računati na njega. Zato se i nisu toliko začudili što je Djap sada koristio svaku pauzu da se žali na sve što su mu oni nudili i što se stalno sjećao onih divnih dana dok mu je žena bila u životu. Djap ubrzo

cije vraćao konobaru. Istu sudbinu doživješe i svi pokloni osim posljednjeg kojeg mu dade šaljivdžija zvani Wane, dok je Djap odbio sve druge.

Taj poklon je bio veliki kotač od auta, s gumom i crijevom, za kojeg Djap izjavi da mu se jako sviđa. Poče ga koturati između stolova i stolica, onda ga nasloni o zid i sjedne na njega i počne na njemu odskakivati, izjavivši da nikad u životu nije dobio poklon koji ga je toliko razveselio. Takav poklon je oduvijek želio, ali nikad to nikome nije htio reći. Sad je bio potpuno zadovoljan, eto, tako zadovoljan da igranje šaha više za njega nije ništa značilo, pa je odmah odlučio da ga ostavi i da se pozdravi sa starim prijateljima i s kafićem uz srdačno i veliko hvala za sve ove godine. Ubuduće će se posvetiti svom kotaču, i dok je mahao koturajućim kotačem, izrazio je najtoplije želje u ime šahovskog duha starih drugova i sretnih trenutaka igranja šaha.

Djap sad odnese kotač kući, ponese ga uz stepenice do svog stana, stavi ga pokraj kreveta, zaspi i čvrsto odluči promijeniti mjesto stanovanja, tako da je kotač mogao proživjeti što bolje dane. Sutradan pregleda sve svoje stvari, odabira neke od njih za osobnu upotrebu, otkaza stan, dade jednom odvjetniku da mu proda namještaj na dražbi i kotu-

rajući teški kotač ode iz grada.

Prije mraka nađe mjesto koje je tražio, kuću pokraj seoskog puta, koja se nalazila na jednom brežuljku niz koji se mogao spustiti do puta, tako da je kotač mogao uživati u kotrljanju gore-dole.

Tu je Djap živio od ništa, ali kasnije od manjih honorara, koje je dobivao od ljudi zato što je koturao kotač – željeli su vidjeti čovjeka koji u tome uživa. Kao i obično, radoznalost ljudi nije dugo trajala, ali jedan čovjek nađe malo vremena, sjedne i počne ispitivati Djapa što je zapravo htio s tim kotačem, a on nije bio u stanju da mu ista drugo odgovori nego da ga voli kolutati, naslanjati se o zid, spuštati ga u travu i na njemu sjediti.

Je li mu ikada pukla guma? Nije nikad, jer je kotač bio tako čvrst.

Neki novinar ga je jednom upitao je li nekom namjeravao pokloniti točak.

O tom pitanju je i Djap očito razmišljao. Izjavio je da mu je, osim što posjeduje i kotura kotač, u životu najvažnije sresti auto kojemu kotač pripada i koji vozi na tri točka. Ako se to dogodi onda će ga zaustaviti i vlasniku ponuditi četvrti kotač. Zauzvrat ništa neće tražiti.

Očekuje li da će se to dogoditi?

Hoće, dogodit će se, mislio je Djap.

Djap je ostario, a kotač ga je držao u formi. Novine su jednom godišnje slale onog novinara da pita Djapa zar još nije promijenio mišljenje, ali niti govora. Zar nije htio da kotač preda vlasniku nekog vozila, koje je imalo rezervne kotače iste veličine, ali Djap nije mogao ni pomisliti na to. I konačno jednoga dana, kad je već bio dosta star, naide jednog poslijepodneva, neko vozilo na tri kotača. Nije imalo zadnjeg kotača.

Vozač je vozio vrlo pažljivo i zaustavio se kad je Djap izašao na seoski put i dao znak da se zaustavi. Sa sobom je imao kotač.

Djap reče vozaču da ga je čekao već trideset godina i da će mu sad predati kotač koji mu nedostaje, tako da može voziti na četiri. Odmah je vidio da je njegov kotač po veličini odgovarao ostalima.

Vozač izađe iz auta i pogleda kotač. Zahvali se Djapu mnogo puta na njegovu ljubaznom daru i jedinstvenom strpljenju.

Djap mu dade kotač i ode do kuće da mu maše iz pogodne pozicije. Vozač ubaci kotač u prtljažnik i ponovo sjede za volan.

Djap počeo vikati zar nije imao povjerenja u njegov kotač jer ga je bacio u prtljažnik?

Vozač se smijao. Svakako da je u njega imao povjerenja. Pa, to je po njegovu mišljenju bio divan kotač. Mnogo mu je značio. Samo Djap mora shvatiti da je njemu veći ugođaj voziti na tri kotača. Naravno, pažljivo. Ali mu je to zauzvrat predstavljalo neusporedivo zadovoljstvo.

S ovim objašnjenjem Djap bi potpuno zadovoljan.

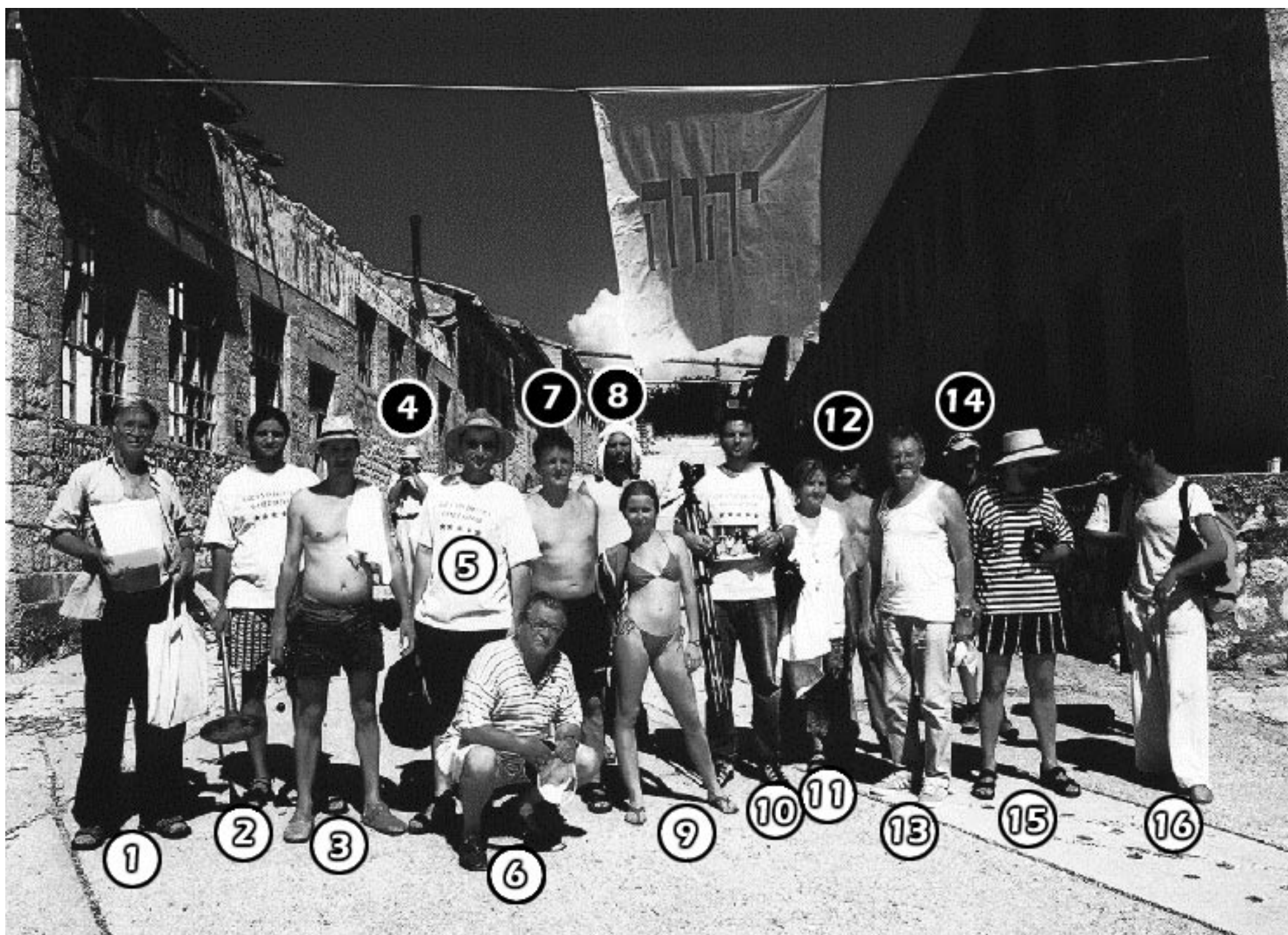
Gledao je kako vozilo pažljivo krenu na tri kotača, vidio je kako je vozač ispružio ruku da se pozdravi, on mu onda uzvrati mašući i zaželi mu sretan put. ☒

Iz zbirke novela *Traganje*

*Prevela i priredila
Narcisa Vučina*

NOVI HRVATSKI TURIZAM

Goli otok - 14.07. 2001

1. Marčelo Brajnović
2. Petar Brajnović
3. Deni Šesnić
4. Ide van Heinigen
5. Damir Čargonja
6. Ivan Kožarić
7. Sven Stilinović
8. David Belas

9. Jelena Lopatić
10. Tomislav Brajnović
11. Zvezdana Brajnović
12. Vlado Martek
13. Ante Zemljarić
14. Igor Zlobec
15. Rajko Radovanović
16. Damir Božić

Nisu na fotografiji:

Jusuf Hađifejzović
Sađina Hađifejzović
Maja Šerić
Vladi Bralić
Nela Valerijev
Zlatko Kutnjak
Branko Cerovac
Aleksandar Sedlak
Dražen Šokčević

MMC

Multimedijalni centar d.o.o.

Rijeka, Kružna 6 • tel/fax: +++385 51 215 063
e-mail: mmc@mmc.hr • <http://www.mmc.hr>